

25 agn
caléndér ladin
1986

Cassa Raiffeisen Val Badia

IDÈES NÖIES, DELÀ DALES ZIFRES

Rodunt chësc é ci che na banca veramënter moderna mëss avëi. Al ne basta nia plü savëi da aministré l' sparagn, da contabilisé cosciënziosamënter fić, da mëte averda tl paie fora l' credit: la clientela y l'marcé che se svilupëia da dé a dé, damana sorvise tres plü sofisticà, tres plü personalisà, tres nüs y de na majera faziu.

La Cassa Raiffeisen y Artejanala à sperimentè y consolidé, te passa 100 agn de storia, na maniera nöia, plü ala man, de ester banca: la banca cooperativa locala, fata sön mosöra por les families y i operadus econòmics, cuntrara ales formalitès che é por nia, snela y concreta te süa maniera de laorè.

Ester incö cliéné de öna dles 692 Casses Raiffeisen che operëia sön l'territore statal cun 1191 portines, ô di se sorvi de na banca, y l'cliënt – düc i cliéné, dèache düc é por nos amisc importanç– mëss avëi crëta te süa Cassa Raiffeisen che ô odëi stlaris i problems particulars, sides finanziars che econòmics, de vignun.

L'espresciun tradizionala y prinzipala dl raport banca-cliënt é l'Cunt corënt, la tlé por podëi adorè deplëgn i sorvise ofris dala Cassa Raiffeisen. L' punt oblié oläch'al passa düc i movimënc finanziars dl cliënt, é l'Cunt corënt; al é ince l'stromënt de control plü tler por l'aministraziun dl'ativité personala y dl'economia familiara.

Canch'i jéis ti büros de Osta Cassa Raiffeisen, ciasfarëise Efiziënsa, Competënsa, Desponibilité y Cordialité: al n'é nia operaziuns bancares mo cater aspec de n medemo stil: chël dles Casses Raiffeisen.

PORTINES:	Corvara	Tel. 0471/83243-83307
	Colfosch	Tel. 0471/83163
	Badia	Tel. 0471/85732
	La Val	Tel. 0471/84140
	San Martin	Tel. 0474/53102
	Al Plan de Mareo	Tel. 0474/51180

TELEX: 401554 R BADIA I

25 agn
calëndër ladin
1986

*dè fora da Ert pur i Ladins
dla Val d' Badia y Marô*

L'ann 1986

L'aisciöda mët man ai 20. de merz ales 23.03, l'isté mët man ai 21. de jügn ales 17.30, l'altonn mët man ai 23. de setember ales 8.59, l'invér mët man ai 22. de dezember ales 3.02.

Les festes de prezet é dötes les domënies, l'Imaculata, Nadé, S. Maria dal Ciüf y Gnissant. T'Italia vëgn zelebrades la domënia les festes de Santa Guania, Assënza (Palsacrusc) y les Antlës. Les festes de S. Ujöp y de S. Pire y S. Paul n'é t' Italia nia plü festes de prezet.

Capiun é ai 12. de forà, Pasca ai 30. de merz. L'Assënza ai 11. de mà, Pasca de mà ai 18. de mà, SS. Cör de Gejù ai 8. de jügn y la pröma domënia d'Advënt ai 30. de novëmber.

Scürezes l'ann 1986. L'ann 1986 éle döes scürëzes dla löna y döes dl sorëdl, mo da udëi chilò da nos mà la totala scürëza dla löna ai 17. d'otober.

Ciüf sön na ciasa da S. Martin

Stamparia PRESEL - Strada Roma 69, Balsan - Tel. 932087

Dötes les fotos a curûsc é de Giuvani Pescoller - S. Martin

jené
jené

lener - jené

1 Mercui

- 2 Jöbia
- 3 Vëindres
- 4 Sabeda
- 5 Domënia**
- 6 Lönesch
- 7 Mertesc
- 8 Mercui
- 9 Jöbia
- 10 Vëindres
- 11 Sabeda

12 Domënia

- 13 Lönesch
- 14 Mertesc
- 15 Mercui
- 16 Jöbia
- 17 Vëindres
- 18 Sabeda

19 Domënia

- 20 Lönesch
- 21 Mertesc
- 22 Mercui
- 23 Jöbia
- 24 Vëindres
- 25 Sabeda

26 Domënia

- 27 Lönesc
- 28 Mertesc
- 29 Mercui
- 30 Jöbia
- 31 Vëindres

Nanü - Festa de S. Maria, uma de Dî

Basilio, Gregöre de Nazianz.

Adele, Genofefa

Angela

Soleneté de S. Guania, s. Bonia.

Trëi rësc.

Raimund, Valentin

Severin

Iulian, Eberhard

Gregöre, Wilhelm

Paulin

festa dl' Bato dl Signur- Hilda

Gottfried, Ilario

Reiner

Arnold, Romedio

Marzello

Beatrice

Regina

2. dl'ann lit. - Mario

S. Bostian y s. Fabian

Agnes, Meinrad

Vinzenz, Walter

Heinrich Seuse, Hartmut

Francësch de Sales, Vera

Cunverscium de S. Paul

3. dl'ann lit. - Timoteo

Angela Merici

Tomësch d'Aquin, Manfred, Carlo l'Gran

beat Ujöp Freinademetz, Valire

Martina

S. Jan Bosco, Euscebio

Iener-jené

Te chisc articli di mëisc pur l'ann 1986 uressi impü porté val' sôla belëza dla natöra y spezial-mënter dla natöra de nosc païsc.

Te vigni pert dl monn él nasciü l'problem de salvavardé la natöra. "Naturschutz-Tutela paesaggio" é les gran parores, che mëss gni scraiades fora aldédaincò y no mâ te nosc païsc, mo ti païsc de mez l'monn.

An se n'à anadé, che la natöra, sciöche ara pô crësce y sciöche ara s'é gnüda dada dal creadù, é al prigo; no tan da catastrofes tla natöra, mo cotan deplü dala man de jënt... y ñi che é ñiamó plü da dodé, pur arichì chi püè che é bele riç.

Al vëgn dit: tan tröc che à da vire pur gauja di lifc y dles pistes. Al é veramënter vëi, che al n'é valgëgn che vir da chël, al é vëi chël, mo al é inçè na mosöra ailò. La natöra se vindichëia dessigü! Chël àn dagnora podü osservé.

Al é da i cunsëntì a jënt, sce ai pô mëte tröp tla boëcia, mo sc'ai mët ite tan tröp, che ai n'é nia plü bugn da stlüje la boëcia, spo ne jôl döt cant nia plü, spo él de massa. Tan, de cosses vëgnel pa fat sö incö! Cun miliardi de contribuè dala man publica... y ai ne porta nia, ai fesc mâ debic.. ai é sciöche a cumpré na vaëia, che ne dà nia lat. Ci fejun pa cun n té tier? An la vënn, spo éra fora.

Os ladins, no se metede cuntra la natöra, che n bel dé él la natöra che se mët cuntra os, spo dàl ca spavënç, sciöche al suzed vign'ann te tan de posc.

Tan de legremes che al rogor vign'ann, can chilò, can ailò, pur gauja, che la jënt laora cuntra la natöra... y spo ói pa ñiamó ester scicà!

No se mazede la sapa te üsc pîsc. Al n'é nia dërt!! Inçè sc'i minëis al momënt de fa n profit. La natöra ne se lascia nia cuiné... ara se vindichëia n bel dé.

Salvavardé la natöra é n dovëi de düc!!

Forà

Forà

1 Sabeda

2 Domënia

3 Lönesch

4 Mertesc

5 Mercui

6 Jöbia

7 Vëindres

8 Sabeda

9 Domënia

10 Lönesch

11 Mertesc

12 Mercui

13 Jöbia

14 Vëindres

15 Sabeda

16 Domënia

17 Lönesch

18 Mertesc

19 Mercui

20 Jöbia

21 Vëindres

22 Sabeda

23 Domënia

24 Lönesch

25 Mertesc

26 Mercui

27 Jöbia

28 Vëindres

Brigitte

Prejentaziun dl Signur - s. Maria de forà, dles ciandères

S. Blaje

Rabano Mauro, Veronica

Agata, Albuin, Adelhaid

Paul Miki y sec., Dorotea

Richard

Iarone Emilian

5. dl'ann lit. - Lambert

Scolastica, Wilhelm

S. Maria da Lourdes

CAPIUN - jaiun y astinënza.

Adolf

Zirillo y Metodio, Valentin

Siegfried

1. de Carsëma, Iuliana

7 fundadüs

Constanzia, Angelica

Bonifaz, Irmgard

Corona

S. Pire Damiani, German

Catedra de S. Pire

2. de Carsëma

S. Mattî apost., Ida

Walburga

Metilde, Ulrich

Markard

Roman, Oswald

Forà

L'mëis de forà é ñiamó dassënn tl'invér. Purdërt mëtel bele man de dezember l'invér. Pur Nadé él bëgn childò incërch chi che se dejidräia la nëi y l'invér, inè sc'al é frëit.

Al é impò bel l'invér cun süa bela cûtra de nëi, che stopa la tera, che cûr i lëgns, les brüsces, les trognores, i prà ñina jö apé dla val, cûr ñinamai ite i rià y i pici rüsc. Döt bel blanch éle y tl sorëdl da doman él döt che glizernëia, sciöche al foss blot mât cristai fora pur chi prà, söles rames di lëgns y söles brüsces bludres, zënza fëies.

A che i savessel pa bel da Nadé, sc'al ne foss nia la nëi? Al ne foss gnanca dër da Nadé.

Ñiaréi mo n iade spo, tan de curusc ch'al é söla nëi, can che al dà l'sorëdl lassura, plü ñiamó da doman y da sëra. Ci bel bröm y violet che les ambries à söla nëi d'invér. Ñinamai a tëmp de löna èl les valades, i crëp y i côi che à n

curù, che pê sciöche döt foss incanté.

Sc'an va fora pur chi bosc o che an é sön na munt amez invér, spo àn l'impresciun, sciöche la natöra palsass. Na gran pêsc sura döt, vici y d'atri tiers de bosch scuta y an n'i alda apëna joràn. Mâ les spaurizies, i finc y püç d'atri vici s'infida purmez a ñiasa a chirì val' da mangé, che foss resté soi lëgns o che ti é tomé dala man de jënt.

Mo de forà él bele l'sorëdl che s'alza sö plü alalt dé pur dé. Vigni dé scialdel deplü y fesc rogoare l'ega dla nëi che desdlacia jö dales sales de têt, jö dales sis y jö dales rames di lëgns, mo ñiamó él tres invér y gonót mëtel man de gni l'vent y sböres, ch'al sà ñiamó plü da frëit co de jené.

Cun döt a chël ñiarun inant y an se disc, che ara va sòpert y che an va cuntra la buna sajun.

Cun döt che l'invér à tan de beles cosses: la nëi, i schî, la dlacia, an va mefo impò plü ion cuntra la buna sajun. Chësc vël pro i gragn y pro i pici.

Merz

Merz

1 Sabeda	Albin, Davide
2 Domënia	3. de Carsëma, Agnes
3 Lönesch	Fridrich
4 Mertesc	Casimir, Walpurga
5 Mercui	Dietmar
6 Jöbia	Fridolin
7 Vëindres	Felizita, Perpetua
8 Sabeda	S. Jan de Dî
9 Domënia	4. de Carsëma, Bruno
10 Lönesch	Milie, Gustav
11 Mertesc	Rosina, Ulrich
12 Mercui	Beatrice
13 Jöbia	Paulina, Iudita
14 Vëindres	Metilde
15 Sabeda	Klemens M. Hofbauer, Luise
16 Domënia	5. de Carsëma, - 1. de Pasciun.
17 Lönesch	Patrick, Gertrude
18 Mertesc	Zirillo, Eduard
19 Mercui	S. UJÖP, om de s. Maria
20 Jöbia	Wolfram, Irmgard
21 Vëindres	Cristian, Axel
22 Sabeda	Lea, Elmar
23 Domënia	dl'Uri
24 Lönesch	dl'edema santa, Elia, Caterina
25 Mertesc	dl'edema santa, Iutta
26 Mercui	dl'edema santa
27 Jöbia	Santa
28 Vëindres	Sanç
29 Sabeda	Santa, Helmut
30 Domënia	PASCA DE RESSUREZIUN-Alleluia
31 Lönesc	de Pasca, Cornelia

Merz

L'tëmp passa y cun l'tëmp inè nos. Na sajun va y al n'en vëgn n'atra dô ca, öna plü bela dl'atra. L'invêr porta tan de ligrëzes por tan de jënt y spezialmënter pur jënt jona, pur chi che va ion cun i schî, cun la liösa y cun d'atres massaries da ji söla nëi y sön la dlacia.

Impô él tan tröpa jënt che aspetta dô l'aisciöda y no mā la jënt, mo inè i tiers.

De merz éle l'sorëdl che va vigni dé plü alalt y scialda sanbëgn inè tres deplü. Al scialda tan, che la tera mët indô man de s'armöre. Les raïsc te tera n'é nia plü bunes da sté chites, ares mët indô man da chirì sostanzes pur les plantes. I pröms ciüf spizura bele sön chi rogns y sön chères rampes, olà che la nëi à mesé delighé demez. Al é chi bì ciüf ghëi, inè de medejina, les lätighes, spo les prömes milandores tan morjeles y

lisieres, ch'al pê che ares foss fates de sëda, y spo chi bì ciüf bröms y violeç, che sta dér ion nanter les brüsces, olà che ai ciafa tan bun cialt y é plü sigüsc dal vënt de merz, che sofla datrai propi dassënn dô la val ite.

La domënia, dô l'domisdé, sc'i jun a spazier dô chères sëmenes ite, spo se sluminel adincuntra les violes cun so curù bel bröm, che tira plülera al violet; l'curù é tan plëgn y nët, ch'i les udun bel atira.

Dô chi rogns ite odunse spo inè de té pici ciüf ghëi, che crësc tl süt y tl sorëdl.

Döt de beles cosses che se fesc indô ligrëza y incündia la sajun dl'aisciöda, che se porta indô speranza de vire y tó forza nöia. L'pröm vërd, i pröms ciüf se fesc plü ligrëza oramai co d'isté, olà che an é ausà al bel dla sajun.

Ion soportunse inè l'vënt dl mëis de merz, cìudì ch'i savun, che ara va sòpert, contra l'isté.

La plü gran ligrëza se dà spo la bela festa de merz, la gran festa de Pasca, de ressureziun.

Auri

1 Mertesc	Irene, Hugo	🌙
2 Mercui	Francësch de Paula	
3 Jöbia	Tiene	
4 Vëindres	Isider, Conrad	
5 Sabeda	Vinzenz Ferrer, Crescenzia	
6 Domënia	Blančia	
7 Lönesc	Anunziaziun dl Signur	
8 Mertesc	Walter, Beata	
9 Mercui	Waltraud	☺
10 Jöbia	Engelbert	
11 Vëindres	Stanislau, Rainer, Gemma	
12 Sabeda	Herta, Iulio, Festa de S. Ciascian y S. Vigile	
13 Domënia	Festa de S. Ciascian y S. Vigile, patroni dla diozeje da Balsan y Pursenù.	
14 Lönesc	Ernestina	
15 Mertesc	Damian	
16 Mercui	Bernardeta	
17 Jöbia	Rudolf, Eberhard	
18 Vëindres	Rudolf, Eberhard	🌙
19 Sabeda	Leo IX, Werner	
20 Domënia	4. de Pasca, Festa de S. Germano	
21 Lönesc	Conrad de Parzham, Anselmo	
22 Mertesc	Caio	
23 Mercui	Adalbert, Iorz, Gerhard	
24 Jöbia	Fidelis, Mariano	☺
25 Vëindres	S. Merch evang., Erwin, Hermann	
26 Sabeda	Cleto	
27 Domënia	5. de Pasca, Zita	
28 Lönesc	Piri Chanel, Hugo	
29 Mertesc	Catarina da Siena, Riswita	
30 Mercui	Pio V, Quirino	

Auri

Tres plü inant y tres söpert våra cun les sajuns, söpert cuntra l'isté.

Auri é sanbègn bele n mëis amesa l'aisciöda. L'sorëdl fesc bele na gran óta sö al cil. Al n'é nia plü cuntént de slisuré sura les munts fora, mo al ó ji sö alalt. Da doman adora ól bele descedé la jënt y ti dì ch'ai dess fora dla plöma, ch'al n'é nia plü la sajun da ste dô fur y sön fur a se destrà, mo ch'al é ora da se descedé. La campagna cherda, i prà ciafa bele l'plü bel vërt, inçè te chi bosc y ad ambria s'un va la næi y lascia lerch ala vita nöia. Vigni dé cunesciun, che la næi mëss zede. I rià fora pur chi prà y te chi bosc vëgn tres plü gragn y sbunfa a val cun gran sciüsciüre, mo al é n sciüsciüre che somëia na bela ciantia, na ciantia d'aisciöda.

A gragn y pici i sàl indô bel y spezialmënter a jënt vedla, che ciafa indô coraje de vire y disc: "I ti l'un indô fata ia n iade".

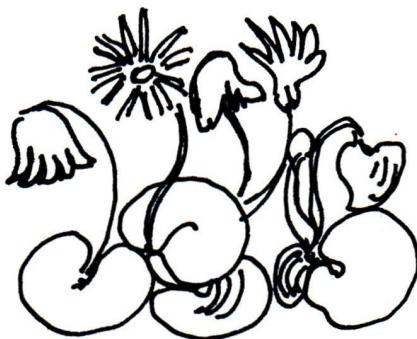
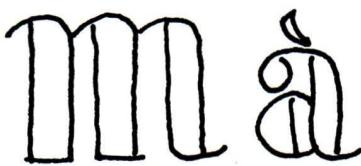
Mo l'aurì é da cuinaries. Fora dl bel tëmp vëgnel adalerch bursches, granijores y vënt y plöies groies, che se fesc ciámò n iade scialdé l'mugun y se vistì de bì guanè de lána.

An disc pö: "L'aurì fesc cochsí".

Al pê, sciöche l'invér n'uress nia ti la zede y sciöcal uress ciámó scombate cuntra l'aisciöda y cuntra l'isté che à da gnì.

Inçè a jënt impü atampada i disc l'aurì: "Metede averda, no jide inmanighins massa adora. Les puntes pudess bel assà ciámó se rosoede".

An disc inçè, ch'an dess da d'altonn nia se vistì ite massa adora y d'aurì nia se trà fora massa adora. Vëi élé!

Mà

1 Jöbia

2 Vëindres

3 Sabeda

4 Domënia

5 Lönesc

6 Mertesc

7 Mercui

8 Jöbia

9 Vëindres

10 Sabeda

11 Domënia

12 Lönesc

13 Mertesc

14 Mercui

15 Jöbia

16 Vëindres

17 Sabeda

18 Domënia

19 Lönesc

20 Mertesc

21 Mercui

22 Jöbia

23 Vëindres

24 Sabeda

25 Domënia

26 Lönesc

27 Mertesc

28 Mercui

29 Jöbia

30 Vëindres

31 Sabeda

S. Ujöp laurant

Atanasio, Sigmund

SS. Filipo y Iaco apest.

6. de Pasca - dles Crusc

Iutta

Antonia, Gundula

Helga, Gisela

1. dé dles Crusc

2. dé dles Crusc

3. dé dles Crusc

ASSENZA - PALSACRUSC

Pancraz

Servaz

Bonifaz, Cristian

Sofia

S. Jan Nepomuk

Walter, Pasquale Baylon

PASCA DE MÀ.

de Pasca de mà

Bernardin, Elfriede

Hermann

Iulia, Rita, Renate

Bortolomeo Bauer

Dagmar, Ester

SS. Trinité

Filipo Neri

Agostin d. Canterbury

German, Wilhelm

SS. Corp de Gejù

Ferdinand, Ioana d'Arc

de S. Maria

Mà

Al vëgn dit, che l'méis de mà è l'plü bel mëis de düc i mëisc dl'ann. Ara sarà pa bëgn insciö!

De mà pôn belé dì, che l'sorëdl é oramai sönsom. Da doman adora l'veïgun bele spizuràn söles pizes plü altes dles munts y al é ñiamó bel cöce corassö, dea che sö alalt él pa bëgn ñiamó cotan de nëi. Les nöts lassö é ñiamó scialdi frëides, inçë sce l'dé fesc suié la nëi, che ara vëgn bela mola suraia.

Cajö tla val él döt che florësc.
Chi prà é bì ghëi, sciöche d'or, dai
ciüf dla salata de pré. Inè te chi
bosc vëgnel dlunch bel vërt y
plëgn de ciüf de plü de cënt o mile
sorts y de vigni curù, dal plü bel
blanch al plü bel cöce o bröm o
violet. Y spo èi bun tof che an pô
sinti, sc'an roda incërch tla natöra
de mà.

Döt é ciámó bel frësch, mā i
pröms ciüf dl'aisciöda adora é
bele desflurís, scenó él döt tla plü
bela flù.

Spezialmënter jënt vedla y jënt
scialdi jona, sciöche i mituns, à
l'plü gran gaude. I vedli s'la vëiga
indô buna y ciafa la buna lönä. I
mituns salta fora pur chi prà a coï
ciüf, mans plënes, inçë sc'ai i
sciüra demez dô da püch tëmp; èi
ch'ai ne dess sanbëgn nia fa.

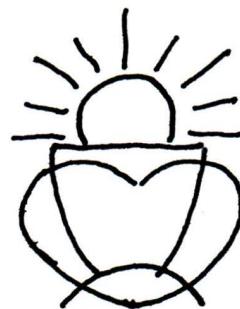
I dessun gonót insigné ai mituns de respeté la natöra, de se recordé, che ara n'é nia mâ fata pur nos instësc, mo pur tan de jënt, che dess inçè avëi ligrëza cun l'bel che la natöra se dà.

Se recordé dessun inèc, ch'i dessun respeté i prà, i bosc y les munts. Tan burt ch'al é, sc'an väiga incérch bossi, scornüç, sportules de nylon y angustares dô chi trus, sön chi prà y te chi bosc. Jént che fesc chël, ruvina la natöra y fesc dann no mâ a se instësc, mo a döta l'atra jént.

Al vëgn dit: "Ci saràl pa pur n ciüf ch'i tiri ia?" Ah chël? Co fossera mo, sce vignun ess na té mentalité. Al é chësc n sëgn de gran ignoranza y de egoismo.

Respetede la natöra, sc'i urëis che la natöra se respetëis os.

Jügn

Jügn

1 Domënia

- 2 Lönesc
- 3 Mertesc
- 4 Mercui
- 5 Jöbia
- 6 Vëindres
- 7 Sabeda

8 Domënia

- 9 Lönesc
- 10 Mertesc
- 11 Mercui
- 12 Jöbia
- 13 Vëindres
- 14 Sabeda

15 Domënia

- 16 Lönesc
- 17 Mertesc
- 18 Mercui
- 19 Jöbia
- 20 Vëindres
- 21 Sabeda

22 Domënia

- 23 Lönesc
- 24 Mertesc
- 25 Mercui
- 26 Jöbia
- 27 Vëindres
- 28 Sabeda

29 Domënia

- 30 Lönesc

9. d'ann lit. Les Antlès - Corpus Domini

- Marzelino, Pire, Armin
- Carlo Lwanga y soc.
- Clotilde, Crista, Werner
- Bonifaz
- SS. Cör de Gejù
- S. Cör de Maria, Norbert

10. d'ann lit., SS. Cör de Gejù Helga

- Efraim
- Heinrich da Balsan
- Barnaba, Alice
- Leo III.
- S. Antone da Padua,
- Meinrad

11. d'ann lit.

- Benno
- Fulco
- Felizio
- Elisabeth de Schönau
- Adalbert, Deodat
- Luije Gonzaga, Alban

12. d'ann lit.

- Edelraud
- S. Jan Bat.
- Dorotea
- Vigile
- Hemm, Zirillo
- Ireneo
- S. Pire y S. Paul apost., Iudita**
- Otto, Bertram

Jügn

Scebëgn che i dis é gnüs sëgn de jügn i plü lunc, me sâl, che l'tëmp väis impò tan debota, tan debota, ch'i ne sun gnanca bugn plü de i salté dô. Sëgn de jügn dijunse: "Al mët pa man l'isté".

Al é vëi, al mët man l'isté... y bele él i dis che va jöpert, cuntra l'altönn.

Mo sëgn de jügn no ne podunse pa punsé massa a de té patüc. La nëi mëss s'un trà cina sönsom les munts. Mâ te de té furgnuns amesa chi crëp, olà ch'al é luvines, vëigun ciámó l'blanch paz dla nëi, che tégñ ciámó n pez, ciudi che ara é dlaciada. Mo scenó él dlunch bel vërt.

Cajö tla val él l'erba che madurësc y i paurs s'arjigna ca la falc o la majinn da sié y sce l'tëmp é bel, él da S. Jan i paurs che mët man da sié. Da doman adora àldun bele les mascins fora pur chi prà.

De jügn él pa spo inèe l'tëmp, olà che l'tonn gracia da na munt a l'atra, da n crëp a l'ater y fesc inèe datrai tromoré jënt y tiers. Mo impò é inèe purdërt l'tonn val'de dërt, nia mâ purchël ch'al scassa indô sö la tera, che ara pòis crësce plü bel, mo inèe ciudi che al se cunta dla grandëza dla potënça dla natöra y de chël che l'à cheriada.

Al é dërt de punsé sura datrai, ci potënça che é tles forzes dla natöra in confrunt a nostes forzes, ch'i minun gonót de pudëi döt. In confrunt a chël lassö sunse bëgn mâ de té pici rumuns. Purchël aldiissun da s'inslené datrai dan da chël che à cheriè döt cant y l'adoré, no l'blastomé, sciöche nos ladins un tan l'usanza.

Jügn porta spo i plü bì ciüf sö pur les munts, i ciüf dl tonn te chi bosc y na gran quäntité de ciüf de vigni sort y de vigni curù sö pur chi cöi y ti prà da munt.

Urun dauri i edli y spo odunse la richëza che la natöra se scinca.

Iuli - messé

1 Mertesc	Dietrich
2 Mercui	Vijitaziun de S. Maria
3 Jöbia	S. Tomësc apost.
4 Vëindres	Ulrich, Elisabeta de Portugal, Berta
5 Sabeda	Antone M. Zaccaria
6 Domënia	14. d'ann lit.
7 Lönesc	Williband
8 Mertesc	Adolf
9 Mercui	Veronica
10 Jöbia	Erich
11 Vëindres	Benedeto, Olga
12 Sabeda	Felix
13 Domënia	15. d'ann lit., Heinrich
14 Lönesc	Camillo, Ulrich
15 Mertesc	Bonaventura, Bernhard
16 Mercui	Maria dla munt dl Carmel
17 Jöbia	Gabriele
18 Vëindres	Arnold
19 Sabeda	Bernold
20 Domënia	16. d'ann lit.
21 Lönesc	Laurënz da Brindisi
22 Mertesc	Maria Madalena, Verona, Elvira
23 Mercui	Brighete de Svezia, Apollinar
24 Jöbia	Cristoforo, Cristina
25 Vëindres	S. Iaco apost.
26 Sabeda	S. Iachin y s. Anna
27 Domënia	17. d'ann lit.
28 Lönesc	Innozenz, Benno
29 Mertesc	Marta, Ladislau
30 Mercui	Pire Crisologo, Beatrice
31 Jöbia	Nazio de Loyola

Iuli-messé

Sëgn de iuli é la natöra tl plü bel de süa forza. La nëi à finalmënter messé zede al cialt y inè al gran cialt dl'isté. An é sëgn tl plü bel isté. I dis é lunç, inè sc'an cunësc bele, ch'ai vëgn plü cûrc, cis ai ultimi dl mëis. Mo l'gran cialt, chël é cursciü y al é datrai tan cialt, che al n'é gnanca plü les nöts che desfrëida fora y gnanca na dërta plöia ne n'é plü buna da lascé gni n pü de frësch. Mo al alda à pa bëgn inscio. Chësc é dërt pur i paurs, che à so gran laur ti prà y al é inè dërt pur chi che à furesti. Spo vëgni pa dalerch chi furesti, che mëss vire te chëres cités plënes de stöp y de tof. Chilò da nos ciafi ciamó de bun'aria y inè bun cialt y in plü lasci cancalé val'scioldo che an adora indô da vire, o da vire plü sauri.

De iuli él spo nosta jënt da paur che s'un tira sö pur munt a sié.

Cajö él feter döt ruvë y lassö sö alalt sön munt él inè bun cialt y al i sà bel a düc.

Jënt s'abina sö pur chi prà a lauré, mo inè a se lascé savëi bel, a ciaré intoronn y s'la cunté di agn da zacan, olà ch'al è ciamó tan de sotüsc y tiradöms sö pur munt, edemes alalungia, y al gnô cianté y fat bel, tan che inultima s'abinân ciamó te val'ciasota a se dì "a s'udëi an n'ater ann".

Bel él bëgn sö pur munt d'isté! Chi crëp, che mostra al cil cun gran maesté y slumina tl sorëdl da doman cina da sëra y dà la man ala nöt cun l'bel cöce dl'inrosadöra, che intënj inè nosc müs, ch'i tolun pert ala vita dles munts.

Ci bel d'isté sö pur munt ad aldi les ciampaneles di tiers, che pa-scentëia sö pur chi côi dles munts plü altes. Al i sà inè bel a vëi.

L'isté é bel sönsom cina jö da pè.

Agoste

Agost

1 Vëindres	Alfonjo de Liguori, Pire Faber
2 Sabeda	Eusebio
3 Domënia	18. dl'ann lit., Lydia
4 Lönesc	Jan M. Vianney
5 Mertesc	Dedicaziun de S. Maria Mag., Oswald
6 Mercui	Trasfiguraziun dl Signur
7 Jöbia	Sisto II, Caitan
8 Vëindres	Domëne
9 Sabeda	Edith
10 Domënia	19. dl'ann lit., s. Laurënz M.
11 Lönesc	Clara, Susanna
12 Mertesc	Radegund
13 Mercui	Gertrud
14 Jöbia	Maximilian Kolbe
15 Vëindres	S. Maria dal Ciüf, Assunziun de S. Maria al cil
16 Sabeda	Stefo d'Ungheria, Teodor
17 Domënia	20. dl'ann lit.
18 Lönesc	Elena, Claudia
19 Mertesc	Jan Eudes
20 Mercui	Bernhard, Ronald
21 Jöbia	Pio X
22 Vëindres	S. Maria Regina, Siegfried
23 Sabeda	Rosa da Lima
24 Domënia	21. dl'ann lit., S. Berto apost.
25 Lönesc	Ludwig
26 Mertesc	Gregor da Utrecht
27 Mercui	Monica
28 Jöbia	Agostin
29 Vëindres	Decapitaziun de S. Jan Bat., Sabina
30 Sabeda	Herbert, Am adeo
31 Domënia	22. dl'ann lit., Raimund

Agost

Či che iuli n'à nia scialdé, ne pô agost nia apraté. Y inscio éra. L'méis plü cialt de düc canè é chilò incérch dessigü l' méis de iuli, mo inè agost pô ciamó se scialdé ite la goba sciöch'al toca. Al é tres ciamó l'plü bel isté. Sanbëgn, les nöts rinfrëschëia bele dassënn la natöra.

Tan de jënt ch'i udun aldédaincô fora pur nostes munts che roda incérch a udëi y cunscidréноста natöra cun gran interesse. Gonót el i furesti che cunësc l'inom di crëp y dles munts plü co nos.

N iade damanâ n té furesto an famëi: "Co à pa inom chël crëp?".

Savëis cō che al ti à respognü? Chël famëi à dit: "Pu, chël crëp é dagnora sté".

Inè l'agost é ciamó tan bel sö pur munt. L'bun cialt s'é trat cina sö insom y an pò ste a sorëdl, ch'al sà mā bun. Mo dlungia les üties de munt ne sàl datrai nia plü bel. Al pê, sciöche an foss sôla spona dl mér de Iesolo.

No, sön munt, dessun ester atramënter con sön la spona dl mér.

D'agost él tres ciamó de bì ciüf da udëi sö pur munt. I ciüf dal tonn de munt, o "Almrausch" y l'Edelweiß flurësc tres ciamó y spo l'pavé de munt y n gröm d'atri ciüf, che crësc tles rôs sot a chi crëp y sö pur les costes plü értes. Al foss madër da i ciaré y da i cunscidré. Gnanca ti plü bì urè n'en vëigun tan de bì.

Mo inè chi bì ciüf orunse lascé crësce y no i trà ia. Ai uress inè i fa ligrëza a d'atri, a tan tröc d'atri de nostra jënt y inè de furesti, che roda spezialmënter d'agost fora pur nostes munts.

Cina ai ultimi d'agost à nüsc paurs da laur da sié sö pur munt y i aldiissun da i dì dilan, che ai se tol ciamó dlaurela da ji a sié sö pur munt. Insciö el la cultura che va adöm cun la natöra.

Tan burt ch'al é sö pur chi prà da munt, olà che al ne vëgn nia plü sié. Al crësc mā plü brüsces y lëscia, che fesc murì fora i bì ciüf de munt y i dà alberch a bisches y surices.

Recordesse, che la natöra mëss ji adöm cun la cultura.

Setëmber

Setember

1 Lönesc

Verena, Rut

2 Mertesc

Apolinar, Ingrid

3 Mercui

Gregor l'G., Sofia

4 Jöbia

Ida, Irmgard

5 Véindres

Maria Teresa, Roswita

6 Sabeda

Magno

7 Domënia

23. dl'ann lit., festa di jogn.

8 Lönesc

Nadé de S. Maria, Adrian

9 Mertesc

Otmar, Pire Claver

10 Mercui

Micurà da Tolentino

11 Jöbia

Felix

12 Véindres

S. Inom de Maria, Rebecca

13 Sabeda

S. Jan Crisostomo, Notburga

14 Domënia

Ejaltaziun dla Crusc

15 Lönesc

set dolurs de Maria, Dolores

16 Mertesc

Cornelio, Ziprian

17 Mercui

Hildegard, Robert Bellarmin

18 Jöbia

Lambert

19 Véindres

Gennaro, Teodor

20 Sabeda

Eustachio

21 Domënia

25. dl'ann lit., S. Matti apost.

22 Lönesc

Moritz

23 Mertesc

Lino, Tecla

24 Mercui

Rupert, Gerhard

25 Jöbia

Klaus

26 Véindres

Cosma, Damian

27 Sabeda

Vinzenz de Paul

28 Domënia

26. dl'ann lit.

29 Lönesc

Michiel, Gabriel, Rafael

30 Mertesc

Iarone, Vittorio

Setember

Sciöche ara é pro döt cant al monn, insciö éra mefo ince cun i dis, les edemes, i mëisc, les sajuns y cun döta la vita. La roda dla vita se roda zënza lascé dô. Dô l'invêr vëgnel l'aiscioða, l'isté y dô l'isté vëgnel indô l'altonn y l'invêr.

An nasc, vëgn jogn, vëgn gragn, vëgn vedli y mör.

Setember n'é purchël nët nia plü n bur mëis co düc i atri. Impü plü frësch vëgnel bëgn, mo chël ól ester y chël alda pro la sajun.

La gran fola de furesti n'é nia plü te nüsc païsc, mo al rüva ciamic adalalerch grups de jënt plülere vedla, che ó gni te nüsc païsc a se gode nosc sorëdl. La maiù pert vëgni dal nord y ailò à l'avarizia l'sorëdl y chilò da nos podunse osservé, che l'setember à gonót i plü bì dis cun l'aria tléra, che an vëiga les mutns tan avisa, bel sciöche ares foss taiades fora dal bröm dl cil.

Ia pur l'dé él pa bëgn ciamic scialdi bun cialt y sö pur nostes

mutns él ciamic bel da rodé, no mā pur i furesti, mo bëgn ince pur nos instësc.

La flù n'ò pa plü di tröp, mo impò él ciamic dér bel. Nüsc paurs à pa bëgn sëgn de setember dér da laur ti ciamp y ciamic plü ti prà. Ciamp él mā plü püç, purchël n'an pa plü cis rî ailò, mo ti prà. L'artigoi ò ince ruvè sot a tét y i sà bun a nüsc armënc.

Jënt atampada va ciamic ion alaleria a trà ite l'sorëdl dl'altonn. An ne sà pa nët nia, can che al toma la próma nëi.

De setember él spo chilò da nos bëgn la maiù pert di famëis che mëna i tiers de mutns y spo odunse les vaçes dla gherlanda döt capazies che va danfora y so famëi ia dedô che sciura fora fëies y crafuns a düc chi che ciara pro. Na bela usanza che ne dess mai gni tuta jö.

Les mutns vëgn ötes y insciö él i ciamic y d'atri tiers dles mutns che à indô plü pësc. Mâ les mutnagoles se tira ite te sù bësc te tera y a s'udëi an n'atra aisciöda.

Otober

Otober

1 Mercui

2 Jöbia

3 Vëindres

4 Sabeda

5 Domënia

6 Lönesc

7 Mertesc

8 Mercui

9 Jöbia

10 Vëindres

11 Sabeda

12 Domënia

13 Lönesc

14 Mertesc

15 Mercui

16 Jöbia

17 Vëindres

18 Sabeda

19 Domënia

20 Lönesc

21 Mertesc

22 Mercui

23 Jöbia

24 Vëindres

25 Sabeda

26 Domënia

27 Lönesc

28 Mertesc

29 Mercui

30 Jöbia

31 Vëindres

Teresia dl Bambin Gejù

SS. Angeli Custodi

Udo

Francësch d'Assisi

27. dl'ann lit., Domënia da Rosare

Bruno

S. Maria da Rosare

Gunter

Jan Leonardi

Victor

Bruno da Köln

28. dl'ann lit.

Eduard

Callisto

Teresia d'Avila

Hedwig Marg. M. Alacoque

Nazio d'Antiochia

S. Löca apost.

29. dl'ann lit.

Wendelin

Ursula

Cordula

Jan d. Capestrano, Severino

Antone M. Claret

Ludwig

30. dl'ann lit.

Wolfhard

Scimun y Giüda Taddeo, Alfred

Narzisso

Alfonjo

Wolfgang, Iutta

Otober

Sciöche mâ é pur l'aisciöda l'mëis cun plü curusc pur gauja de tan de sorts de ciüf, inscio é l'otober inè indô n mëis plëgn de curusc, nia pur gauja di ciüf, mo pur gauja di lëgns y dles brüsces, che müda curù.

Al basta na broja, che les fëies di lëgns ciafa i plü bì curusc, dal ghél plü luminùs al violet plü scûr. Döta la scala di curusc é da udëi, datrai ciamó deplü co de mà.

L'sorëdl mët man sëgn d'otober da jì dër bas y an cunësc da dé a dé, che i dis vëgn plü cûrc y les nöts plü lunges.

Al ne jô döt nia, an mëss indô punsé al scialdë ite, ciudì che l'sorëdl ne scialda pa nia plü cis, inè sc'al dà impò ciamó cotan de ores al dé.

Sö alalt dàl sëgn plü dî co jô ales basses, purchël él sö alalt plü cialt sëgn da d'altonn co jô tla val, olà ch'al vëgn defata ambria y can ch'al é ambria sëgn d'otober, spo s'un va inè l'cialt.

An disc pa bëgn inè che cina Nanü é l'frëit jö ales basses y dô Nanü va l'frëit sö alalt.

Bele i mituns da scora disc, che l'cialt vëgn da lajö sö! I furesti se n'é bëgn traç sëgn d'otober, mo tan deplü i vëigun sëgn ite pur l'"Lond", olà ch'al é sëgn n gran movimënt de furesti. Sâste, ai chir la üa, les nûsc y les ciastëgnes y l'bun vin nü.

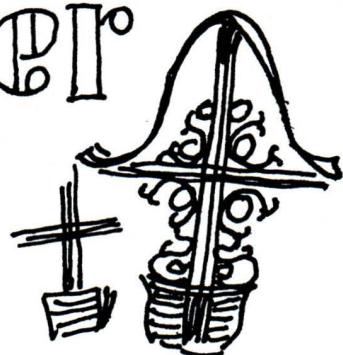
Te nostes valades ladines n'unse nia de chél patüc, che crësc, mo purchël ne podunse pa dì che al se fales. I ne n ciafun pa bëgn da cumpré tan de vigni sort, ch'i n'un bria de i avëi la gola a degügn. Y tan bun che la ordüra fesc pa a gragn y ciamó deplü ala jënt jona.

Os jogn y os jones! Mangede mo deplü ordöra y fumede de manco, spo stëis damì.

Fora pur les campagnes n'él pa plü chél gran laur, ma tres ciamó val', da mené coltöra, spane coltöra, ciavé soni, trà l'scel, sc'al n'é, braiscé, ji a bosch y se tó fora de chi urè döt cant, ciudì che an pô pa s'aspété la nëi vegni dé.

S. Scimun la porta feter vigni iade.

Novëmber

November

1 Sabeda

2 Domënia

3 Lönesc

4 Mertesc

5 Mercui

6 Jöbia

7 Vëindres

8 Sabeda

9 Domënia

10 Lönesc

11 Mertesc

12 Mercui

13 Jöbia

14 Vëindres

15 Sabeda

16 Domënia

17 Lönesc

18 Mertesc

19 Mercui

20 Jöbia

21 Vëindres

22 Sabeda

23 Domënia

24 Lönesc

25 Mertesc

26 Mercui

27 Jöbia

28 Vëindres

29 Sabeda

30 Domënia

GNISSANT

Dé dles Animes

Hubert

Carlo Borromeo

Emmerich

Linert, Cristina

Engelbert, Carina

Gottfried

32. dl'ann lit., domënia dles animes.

Leo l'Gran

Martin de Tours

Iosafat

Stanislau Kostka

Alberich

Albert, Leopold

33.dl'ann lit.

Gertrud, Hilda

Dedicaziun de S. Pire y S. Paul

Elisabeta

Edmund

Maria a Ierusalem

Zezilia

Festa de Cristo Re

Flora

Catarina d'Alessandria

Conrad, Ida

Modesto

Berta

Friedrich, Cristina

1. d'Advënt

Novëmber

Oramai ésun amesa l'altonn y an ne s'un fesc pa plü gnanca tan d'infora ne.

Novëmber mët man cun la festa de Gnissant y l'dé dles animes y döt l'méis é dediché al record de nüsc morc.

Döt l'méis é fat aladô. La natöra é tres dër bela, mo ala maiù pert de jënt ne i dijera pa nia plü cis tröp sëgn de novëmber. La fëia y i odlagn é tomà jö. Mâ plü i pociós, i pinè y i ciers se tégna l'odlagn döt invér, düc i atri lëgns chilò incérch i à pordü.

Defora él frëit y dala ria löna, tan gonót ince da plöia y da nëi. Les nöts plü scöres él sëgn de novëmber, sc'al n'é nia la nëi.

Sö pur munt él pa bëgn feter dagnora la ciuria blançia, che restarà cina de mà fora. La broja tles vals ne s'un tira gnanca plü.

I tiers de bosch mët man da gni ite te chi prà, sc'ai é ciamó tarëgns, y i vicì ne se lascia nia plü aldì. Al ne n n'é nia plü cis tröc, che la maiù pert se n'ési jorà te païsc, olà ch'al é plü cialt. Interessant él mâ, che i vicì ne fesc nia cõ te chi païsc, olà ch'ai é d'invér. Insciô sanbëgn ince les vidunderes: ares fesc mâ cõ chilò da nos. L'ann passé n'él ciamó de chères, che à metü man la cõ amez setëmber y é restades chilò cina dô mez otober. N sëgn che ares sinti l'bun tëmp.

Olà ch'an vëiga sëgn de novëmber l'plü ciüf, chël é la cortina. Nosta jënt infurnësc les fosses pur mostré l'amur ai morc y insciö mantignì llian di vis cun i morc... la Comunium di Sanè.

Dezember

Dezember

1	Lönesc	Natalia, Edmund	⊕
2	Mertesc	Luzio, Bibiana	
3	Mercui	Francësch Xaver, Emma	
4	Jöbia	Berbura	
5	Vëindres	Anno	
6	Sabeda	Micurà	
7	Domënia	2. d'Avënt	
8	Lönesc	Conceziun imaculata de S. Maria	☽
9	Mertesc	Liborio	
10	Mercui	Angelina	
11	Jöbia	Artur	
12	Vëindres	Giovanna Fr. de Chantal	
13	Sabeda	S. Lizia	
14	Domënia	3. d'Advënt	
15	Lönesc	Nina	⊕
16	Mertesc	Adeleid	
17	Mercui	Lazaro, Iolanda	
18	Jöbia	Filip	
19	Vëindres	Pire d'Arolsen	
20	Sabeda	de s. Maria	
21	Domënia	4. d'Advënt	
22	Lönesc	Iutta	
23	Mertesc	Ivo, Vittoria	
24	Mercui	Adamo y Eva, Vëia de Nadé	
25	Jöbia	NADÉ de nosc Signur Gejù Crist	☽
26	Vëindres	S. Stefo	
27	Sabeda	S. Jan evang., Fabiola	
28	Domënia	Sacra Familia	
29	Lönesc	Tomësc Becket, Tamara	
30	Mertesc	Felix	
31	Mercui	S. Silvester	⊕

Dezember

Insciö sunse ruvà al'ultimo mëis dl'ann, dezember. Sce novëmber é plüleure n mëis dala ria löna, ciudì che la natöra n'à nia plü da se dé tan co i atri mëisc y ciudi che nüsc pinsiers va deplü ai morè y ala mort, inscio ne podunse nia dì dl'mëis de dezember che al side n mëis dala ria löna, mo n mëis de gran ligrëza.

Inèe sce la natöra é pu mâ feter sciöche de november, à chësc mëis da se dé tan de ligrëza.

Jënt arjigna bele ca tan tröp pur la festa da Nadé. An mëss punsé ala cripele, che an ô avëi te stüa; an mëss punsé al Lëgn da Nadé, che fesc tan de ligrëza ai mituns y spo ci che alda sot al lëgn da Nadé, ales scincundes, ch'an ó i dé ai familiars y ai amïsc.

Chësc é deventé n gran problem! Tan tröpes families ô chilò fa concurenz ales families di vijins y se mostré plü gran, inèe sc'al vëgn datrai tut fora de taquin l'ultima lira.

"I sun pa mefo impò nos!!"
Sce chësc é bëgn döt dërt,
uressi dubité!

Ne fossel nia plü dërt, sce al gniss dé na maiú valüta al pinsier da Nadé y a mëte in pratiga l'amur che la cripele s'insëgna, co a fa tan de stories esteriores, che ala fin di fac é la maiù pert mâ baujies y nia val' deplü.

Nadé s'insëgna bëgn döt val'd'ater co superbia y grandëza de chësc monn. La cripele se fesc capì. ci che Chëlbelidí ó da nos, no mà da Nadé, mo döt l'ann, inèe da na noza y dala segra.

L'medemo s'insëgna la festa de S. Micurà y inèe la festa dl'Imaculata, trames döes festes de dezember.

De dezember n'él spo nia plü val' danü, sce al vëgn la nëi. Düt adora, chi dai furesti ciámó deplü co i paurs. Inèe la natöra instëssa adora la nëi. Al é sciöche na cûtra, che stopa nüsc païsc, prà y ciamp, che ai pòis palsé pur ciafè forzes nöies pur n'aisciöda nöia.

Nos düt adorun la palsá.

Marcià

JENÉ-IENER

ai 3. a Bornech - ai 25. a Tlüses.

FORÀ

al 1. a S. Laurënz - ai 15. a Badia
- ai 21. a Bornech - ai 24. a
Tlüses.

MERZ

ai 10. a Longega - ai 10. a Bornech
- ai 20. a S. Laurënz.

AURI

ai 3. a Longega - ai 7. a Bornech.

MÀ

al 1. a Badia - ai 3. a Tlüses - ai
12. a Longega - ai 14. a Bornech -
ai 26. a Pederoa.

JÜGN

ai 10. a S. Martin - ai 23. a
Longega - ai 25. a Bornech.

IULI

ai 22. a Bornech.

AGOST

ai 9. a Bornech.

SETËMBER

ai 12. a Bornech - ai 13. a Tlüses
- ai 22. a Al Plan - ai 29. a S.
Martin.

OTOBER

ai 4. a Badia - ai 7. a S. Laurënz -
ai 24. a Pederoa - ai 24-25-26 a
Bornech.

NOVËMBER

ai 8. a S. Martin - ai 11. a S.
Laurënz - ai 18. a Bornech.

DEZËMBER

ai 5. a Bornech.

SALUĆ LADINS

Bun dé y bun ann,
 al é l'pröm dé dal ann.
 Furtüna y benedisciun
 te vigni piz y čiantun,
 te čiasa y te bosch,
 te stala y majun,
 pro tiers y pro jënt

Vignun dess ester cuntënt.
 Cun la grazia de Dî
 y la benedisciun de so Fî
 orunse jì inant
 y tó sö či che se vëgn dant.

Insciö o cun d'atres parores él i
 mituns che va da čiasa a čiasa in
 Nanü da doman adora y porta
 l'augüre a gragn y a pici, a rič y a
 püri, y düc i vëiga ion, čiudi ch'an
 sà, che al vëgn dal cör.

Ince l'Calënder ladin augüra a
 düc i ladins, olà ch'al pô, döt
 l'bun; impröma de döt ai ladins a
 čiasa, mo tan bëgn ince a chi
 dalunc da čiasa. Gonót él chi
 dalunc da čiasa, che adora pa dér
 nosc record y nosc aiüt.

Impröma de döt ti augurunse
 dér n bun ann nü ai pici mituns.
 Sciöche vëi s'l'augüra a nos, in-

sciö ince nos a vëi. Che él pa i
 pröms de adoré l'aiüt dla jënt,
 l'aiüt di gragn? Al é i pici mituns,
 che n'é nia čiamó bugn da se daidé
 intësc, da se trà inant instësc. I
 auguré orunse, ch'ai àis de bugn
 geniturs, che ô l'bëgn di mituns y
 che se fesc ince fadia de i fa dl
 bëgn.

Les comoditêts dla vita moderna é pa bëgn gonót la gauja, che an ne ciara nia cis de chi pici mituns.

I ti urun inè l'bëgn ai mituns, sc'i mostrun scerieté. Guai a chi mituns, sc'al ti vëgn dé dô döt cant. Ai ne sarà mai ausà a porté sacrificisc tla vita y can che ai é gragn, arâi de gran dificultès.

Tla s. Scritöra stal scrit: "Chi geniturs che sparagna la frascia ai mituns, ne i ô nia bun ai mituns". Chësc n'ô nia di, ch'an dess dramé jö pur i mituns - chël ne fejun gnanca cun i tiers ne, mo ch'an dess i trà sö inè cun scerieté.

Cun chësc orunse di, ch'i i aodun ai mituns dër na buna educaziun pur corp, spirito y anima, che al vëgnes jënt, che l'monn pô adoré y che é de ütl no mâ al monn, mo ciámó deplü a se instësc.

Üna dles cosses plü stletes, che i geniturs o educadùs pô fa, é de defëne i mituns can che ai fala.

Val de té mëssassun cunfrunté cun n gratun, che vëgn trat dant y dô. Ci che patësc o vëgn rot, é l'gratun!

I ti augurun ai pici mituns y ales pices mitans, che ai vëgnes traç sö aladô, che ai sàis can che ai é gragn, ci che é dërt y ci che n'é nia dërt.

Döt l'bun ti agurunse spo ai geniturs. Ester geniturs é dessigü na bela misciun, inè ciámó aldédaincö, mo na ria misciun, aldédaincö dër na ria misciun. Ai geniturs i agurunse impröma de döt dër n gran amur ai mituns. Mâ cun n té gran amur våra aldédaincö da ester de bugn geniturs.

Impröma de döt ti augurunse ai

geniturs, che ai se vëgni nanter vëi, ciudì che chël é l'pröm scalin por na dërta educaziun. Spo i augurunse ai geniturs, che ai àis la orienté, la forza y la ocaju de ester l'plü possibl pro la familia, pro i mituns y pro dütch chi che é te familia. N té bel lian sarà na gran furtüna y benendisciun pur na familia. Deburiada pro mësa, deburiada perié, deburiada ji a spazier, deburiada a dlilia: döt cosses che dëida pro ala pêsc y ala concordia te na familia.

Ai geniturs spo ti augurunse, che ai àis la possiblité de ester spezialmënter da sëra y de nöt pro la familia.

Sce i familiars vëiga, che l'pere y la uma sta a ciasa da sëra y de nöt, spo sarái inè vëi ailò y scenó sarà la ciasa na cô zëenza vidundres.

Döt l'bun spo ti augurunse ala jënt jona. Os jogn y os jones sëis la flu de nostra comunità, purchël s'augurunse impröma de döt dër na gran santé, la flu mëss ester sana, sc'an ô che l'früt garetes.

I s'augurun na gran santé de corp, na gran santé de spirito y na gran santé pur osta anima. I cunesciun pa bëgn i gran prighi, che i manacia aldédaincö a nostra jënt jona de vigni vers. I cunesciun dötes les idées che roda fora pur l'monn y ciara spezialmënter de se trà la jënt jona, ciudì che dütch sà, che dala jënt jona depëndel l'tëmp che à da gni.

Dër dassënn uressi s'auguré a os jogn y a os jones de avëi la orienté de crëi y de i olghé a üsc superiors, che à esperiënza dla vita y che ô mâ osc bëgn.

An alda dër gonót, che jënt jona disc: "Ci capësc pa chisc vedli". Al é vëi, che la jënt vedla n'é nia plü cis buna de i ji dô ai tëmps d'aldédancö, mo ai à mefo impò l'esperienza lungia dla vita y i vedli pô zenz'ater dì: "Jogn sunsi ince nos stà, mo os ne sëis nia ciamó sta vedli."

A os jogn uressi ciamó s'auguré de ester tan madüs de ne urëi nia i salté dô y i mëte sö a vigni idea che roda fora pur l'monn y de ne urëi nia rosedé la scala di valurs, che resterà da dagnora la norma pur na vita regolare.

A os jogn y a os jones s'augurunse spo dagnora laur y laprò ince sanbëgn la orienté al laur. Chi che ô lauré y ô lauré avisa y à ligrëza cun l'laur, chi arà dagnora laur y i atri ne se l'mirita nia.

A os jogn y a os jones s'augurunse ince, ch'i ciarëis ince datrai danfora tla vita y no mâ la maiù pert al momënt prejënt, purchël lascesse racomané da urëi spargné.

Dër dassën uressun s'aodé a os jogn l'respet y l'riguardo al'atra jënt y ala natöra. Chësc é spezialmënter can ch'i jëis col auto o col motor. Recordesse, prëi tan bel, ch'i ne sëis nia susc al monn, mo ch'al n'é ciamó d'atri che à i medemi dërc co os.

Sciöche i vedli, insciö sëis ince os obligà da se tignì ai regolamënc stradai. Purchël ti païsc ne dessun nia fa rumù, sc'al ne mëss nia ester y spo àldel bëgn da respeté i prà y les beles mutns, olà ch'al é ince proibì da ji cun motors o auti.

A os jogn uressi se damané: "Purciudi urëis pa salté cun üsc

motors y auti fora pur i prà y la cortesc dles mutns, olà ch'i ruvinëis l'bel dla natöra, sprigurëis la selvarjina y dessenëis i turisc, che ó in iade se gode la natöra, sciöche ara é gönüda cheriada.

Da tan de furesti àldun lamentanzes, che nos ne i lasciun gnanca la pêsc sö pur munt. Al é da capì. Únesc mëisc alalungia mëssi vëi tla cité ste fora l' tof y l'sciüsciüre de auti y motors, che roda döt l'dé. Tles vacanzes finalmënter uressi avëi na pêsc y ai à rajun.

Sc'i urun che ai vëgnes ciamó adalerch pur se porté scioldi, spo mëssunse plan, plan mudé idea y mostré cotan plü cherianza.

Inée dô marëna él datrai jënt che ô palsé. Co feji pa, sce al roda pur n païsc sö y jö de té motors cun na vera y n sciüre tan gran, che al foss bun de rumpe peres y no mâ la sonn a jënt che ô palsé.

A os jogn s'augurunse, che i sëis bugn de punsé y se recordé, che cun chë vera di motors y di auti ne se fajëis pa nët nia respeté, mo se fajëis trà ados l'senn.

Savëis ci? Sce os jogn y os jones imparëis da respeté la jënt y spezialmënter la jënt vedla, spo saràl la jënt che savarà ince da respeté os.

Döt dit!!!

Döt l'bun mëssunse spo aodé al'autorité. Tan gonót sà jënt mâ da critighé l'autorité, mo n'en n'o nia cis savëi de la daidé. Pur l'autorité dessun nos cristiagn perié. L'autorité adora ince l'aiüt da lassö jö sciöche nos düc canç y ince ciamó deplü.

A l'autorité uressun ti auguré,

che ai s'imaginëis dagnora tla situaziun de chères porsones che ai à da traté, spo fajarai pa bëgn scialdi dërt. L'autorité uressun perié de ne i ciaré nia tan tl müs ai "sudditi", mo de recordé che düc é citadins, amisc y nemisc, y che düc paia les cûtes. Ci che nos sudditi odun l'plü ingert dal autorité, è sce al vëgn fat desfarënzies da un a l'ater.

Spo junse cun nostes aodanzes ala püra jënt, ala jënt amarada a ciasa o te spitol. A chisc ti augurunse de cör la santé y la forza de soporté la maratia.

A chisc ti augurunse ince, che ai àis porsones, che ô y sà da i daidé y che à paziënza, mo ince porsones che préia pur i amarà.

Inant döt l'bun ti aodunse spo a düc chi che à l'dovëi de eduché, maestri y insegnanc de dötes les scores. Aldédaincö él tan rî da eduché. Ciudi pa? Ciudi che al n'é tan tröc aldédaincö che ó se tó da eduché y düc ó oje l'ega sön so murin. Al é la televijin, al é la radio, al é les ilustrades tan de vigni sort, al é l'atra stampa, al é compagns y cumpagnes, al é l'turismo, l'sport y inscio inant. Un educhëia cuntra l'ater y düc ó la savëi damì.

Purchël adora nüsc insegnanc, ch'i cunesciun ciámó sciöche jënt, che ó l'bëgn de nostra popolaziun döt nosc aiüt spiritual y moral.

Döt l'bun orunse spo aodé ai proi. Ester prou aldédaincö é na misciun dér ria. Tan tröc y tan tröpes cosses laora decuntra. Y impò mëssunse dì, che ai à l'laur plü important de düc i atri, ciudì che so laur n'à nia cunfins. L'laur

di proi va sura la vita de chësc monn fora, ara va ciña tl'eternité. L'laur di proi toca l'spirito, l'anima, cosses che an ne vëiga nia y che ne vëgn purchël da tan de nostra jënt nia plü aprijades y nia plü valütades.

I ti augurun ai proi, che ai ciafes plü jënt che i dëida co de chi che i critighëia.

A nos düc spo s'augurunse che al vëgnes docà indô deplü vocaziuns sacerdotales y religioses. Mo al n'é pa nia tan important, che al vëgnes tan tignì discurs sön chësc problem. Plü important élé, ci che nosc Signur à instëss dit: "Periede l'patrun dla messe, che al mënes lauranç te süa messel!"

Mo chilò fälara pö tan dessenn aldédaincö te nostra popolaziun, che al ne vëgn nia plü cis perié.

A düc i ladins spo ti augurunse de resté ladins.

L'1985 àn fat l'ann di Ladins, 2000 agn ladins. A chësta zifra n'àn nia bria da crëi, mo al ne sta nia chilò l'importanza. Al é plüre important, ch'i urun resté inant ladins. Mo cun chësc n'orunse nia desprijé i atri lingac y les atres nazionalités, dea ch'i adorun spezialmënter nüsc vijins, cun chi ch'i un da fa, da sciacaré y da vire. Al é dërt ch'i un nosc lingaz, ince sc'i ne rovun nia cis lunc impara, mo impröma ó jënt vire y a chël dess ince punsé chi che à bele so paiamënt sigü...

I arati ch'i dessun imparé da chi che s'é jüs danfora a nos, ci ch'i dessun fa y co ch'i dessun s'astilé pur resté ladins. Sc'i sun ciámó aldédaincö ladins, spo mëssunse di dilan a chi; n sëgn ch'ai à salpü

da se mantignì, ciudì che dificultés él pa bëgn dagnora ste.

Da fa dërt, podunse araté, ch'i dessun ester a üna cun l'artichel de Edmund Dellago tl "Dolomiten" dl 17. de stëmber 1985 y de Luis Stuffer dl 1.10.1985. I porti les mdemes parores pur tudësch: "Zum Leserbrief "Großbladinien kulturell ja, politisch nein" von Edmund Dellago folgendes: Diese meine Zeilen sollen eine Zustimmung zum Leserbrief mit obigem Titel sein. Edmund Dellagho hat endlich einmal di vernünftige Stimme der schweigenden Mehrheit hören lassen, die in Ruhe ihrer Beschäftigung nachgehen will."

I n'un de chi che uress ji dô trus nüs, mo nüsc vedli da zacan à dagnora dit: "Metede averda, sc'ai ne s'l'à fiçienda, spo s'la fiçi."

Insciö metunse indô man n ann nü y s'augurun un a l'ater döt l'bun pur corp y anima. Un tröp da se di, mo inè tröp da se pordoné. I n'urun mai miné de ester miùs co i atri.

Al é 25 agn, che al vëgn scrit l'Calënder ladin. Al à dé dér tröp laur y al dà tres ciámó tröp laur, mo al dà inè ligrëzes y sodesfaziuns.

Insciö sperì, che chësta mia pordica sides inè stada pur val'.

I n'à nia scrit döt chësc, ciudì ch'i s'ess l'sënn, mo ciudì ch'i s'ó bun.

An ne sà mai nia, tan dî che an vëgn pro da dî val' a scialdi düc i ladins dla Val Badia.

A s'aldì y s'udëi n n'ater ann, sc'i un da vire y ciámó n iade döt l'bun a düc.

Morlang Angel

Al é na rajun che fesc tomé dötes les atres rajuns: la rajun da vire y da urëi bun.

Max Ed. Liehburg

L'egoismo é la raïsc de dötes les artes malizies.

Johann Gottlieb Fichte

De beles ëres é mât bunes pur n'edema, mo de bunes ëres é döta la vita beles.

Sapiëンza dles Indies

L'āliscīödā.

Regules dl tēmp

Merz asöt,
gareta döt.
Sce i vicì cianta adora,
l'invèr fej ciamó pôra.
L' vèrt de merz desson pesté jö cun la maciüia.
Tl mët man o tl finì
é l' merz dër rî.
L'aurì
s'astila
can da rì,
can da pité.
D'aurì saràl dagnora vëi,
ch'al vëgn ciamó la nëi.
Mëteste i soni d'aurì,
spo ne vëgni mia sauri,
i mëteste de mà,
spo ési prësc da tó cà.
De mà mai plöia assà.
De mà dess vigni raisc ciafé n pazun de plöia,
sc'an ó, che la paur n'àis a la fin degüna möia.
Sce les ès somëna de mà,
spo àn plü co mil assà.
Ci che tan de mans à lauré,
pô la broja de mà ruviné.

Ciüf dl'aisciöda

L' lian che va inant

La storia da l'ann passé va inant.

Ara é tuta fora dala vita de nosta jënt
inanter les döes gran veres.

Cun d'atri inoms é feter düc i avenir mënç vëi.

Bert é impò jü codí dô la sopoltüra de Zenz. Sön chësc iade da gni a ciasa, al é domisdé ia, i passâl ciámó n iade dan sü pinsiers la vita de Zenz y sua relaziun d'amich cun Zenz.

Tan de beles idees y de bugn cunséis ál ciafé da Zenz. Sc'al foss madér ciámó gnü pro da i dì dilan de döt cant. Tan t'en iade él gnü la mudaziun.

Zenz s'â mefo impò a val' moda trat ados n defet al cör y chël iade n'él nia plü sté bun da tignì fora. Al dijô bëgn, ch'al é tan bun, mo chël iade ti é mefo impò sté de massa... savëi ne sàn bëgn mai, can che l'ora é ca.

Cun chisc y d'atri pinsiers ruvâl defata söl jù. Punsé punsâl sanbëgn ince ala familia de Zenz. Ai é bëgn düc gragn i mituns. L'môt plü vedl é maridé a ciasa y à ince bele mituns. Döes dles trëi mitans é ince bele maridades. Mâ la plü jona, Agnes, é ciámó a ciasa y da maridé. Ince Agnes à bele 35 agn. Ara à urü sté a ciasa a daidé la

uma, can che les atres surùs é ruvades demez, y cun l'maridé n'âra nia prescia, scebëgn che valgûgn i stô dô, ciámó sëgn. Vëra n'urô mâ un, mo ara ne se n'â mai ciámó infidé da ti l'dì.

Cun döt che ai é bele düc gragn te familia y Zenz é bele dër daimprò ai 80, él impò sté pur döta la familia n rî colp. Döt é gnü tan t'en iade y sënsa ester arjignà.

Ar'ë pa bëgn insciö: plü dî ch'an à n pere y na uma y plü che an i à mancià, sc'ai n'é nia plü.

Bert udô bele l'Crist sön chël jù y al é sté chit n momënt, ch'al aldî dô vël vari.

Al ciara zruch y che vëighel pa?
Agnes éle, che i vëgn dô debota.

"Iojo, ch'al vëgn Agnes" disc Bert y i va valgûgn vari incuntra.

Agnes é ruvada sö da Bert. An cunesciö, ch'ara é jüda debota, ch'ara tirâ tan dassënn l'flé y suiâ, che döt rogorô mâ insciö jö pur l'müs.

Spo dijôra: "I minâ bel, ch'i ne t'abinass nia plü. Al m'é gnü

inmënt, ch'i messass ñiamó baié cun te, purchël te sunsi saltada dô tan debota. Sta da udëi, sce t'ës ñiamó da udëi sëgn che l'pere n'é nia plü.”

Söl jù êl n pré y te chël pré, ia a man dërta, n tablé da munt y sot chël tablé êl n banch.

Gonót êl furesti che passâ ailò y jé ia da chël banch a se senté. Insciö êl inçè Bert in chël dè che dijô a Agnes: “I jun ia a se senté sön chël banch”.

“Bél chël fajunse”, minâ inçè Agnes y ai jô ia a se senté.

Al n'urô nia cis gni sö l'baié impröma, ñina che Bert dijô: “Spo pa, Agnes, ci àste da me cunté?”

Agnes messâ se fa coraje y dô na té picia pauza gnôra cun döt ci che i stô a cör: “Bert, al é bele codî y a dì la virité, al é bele agn, ch'i urô te dì ci ch'i te diji sëgn.

Magari àste aldì, ch'i ess ciafê plü iadi da me maridé, mo i à sëgn 35 agn y sun ñiamó da maridé. Impröma de döt urôi bëgn sté pro la uma a la daidé, can che mies sorùs è maridades demez. La uma adorâ bëgn n aiüt. Y spo... y spo...”

Bert ñiarâ mâ ruduntafora, sciöche al uress arcumpedé chi lëgns ia da l'atra pert dl pré, mo al ess stomé cun ci che Agnes stëntâ da gni. Al scutâ mâ bel chit y n'urô nia i baié nanterite.

Agnes â fat cotan de pauza y ñiarâ danjö y punsâ: “Dessi l'dì o ne dessi nia l'dì”.

Ara ê pô aposta gnüda sö dô a Bert pur baié impara y pur i dì döt cant ci che i stô a cör. Edemes alalungia i ára bele urü jì purmez pur i cunté tan de cosses, mo tres

gnôl val'nanterite, che ne la lasciâ ruvè an dër discurs cun Bert.

Ara é pa bëgn insciö gonót, che an ne vëgn nia pro da se baié val', che an s'à bele dî alalungia arjigné pro y cunforté y studié fora y can ch'an vëgn pro, àn purdü l'fi y an ne sà apëna plü ci dì.

Ci che ara i urô dì a Bert, chël savôra bëgn avisa, mo co che ara dô l'dì, ne i tomâl nia dër ite che ara è dlungia y nia la tignî sö.

“Y spo”, dijôra inurchëltan,” y spo l'pere inçè”.

Bert scutâ mâ bel chit. Sce Agnes ne s'ess propri nia plü infidé inant, essel pa bëgn vël fat l'lac o l'grop al fi pur l'taché adöm.

Al ciara ca da Agnes y disc: “Y l'pere n'é nia plü. Al é sté mi plü gran amich...”

A chëstes parores mët Agnes man da pité, mo mâ dër cürt y chitamënter. Ara ne i è mine saltada dô a Bert pur i fa tan de lamentaziuns y inplü êl na porsona che punsâ y savô inçè da gorné sü sëntimënc. Agnes è gnüda pur ti dì a Bert, che ara ti urô bun y che ara l'ess ion maridé pur sté adöm a porté deburiada l'bel y l'burt de na vita.

Sëgn cunesciö Bert, ch'al messâ daidé. Al tulô la man ciampa de Agnes te súa man dërta y spo s'incuntâ inçè i edli.

Döes legremes ti edli de Agnes sluminâ sëgn y ara s'les terjô ia. Ligrëza y cumentëza i ñiarâ ti edli a Bert.

A trami dui i gnôl inmënt de udëi surëdl tla vita, inçè in chël dé, che Agnes â lascé sopuli se bun pere, ma â ciafê Bert, so miù amich.

Pecëi da Tintal denant ch'al verde jö

A chësta moda jö inant l'baié y dui cörs se ciafâ pur na vita cun tan de avenimënç, bì y burç, y la maiù pert ne vëgn nia scrièc y gnanca diç, mo an i vir y cun l'zop dla fossa vëgny stopà pur i lascé lerch a d'atri.

Dô tröc agn él ciámó val'scrit, ch'an li y vëgn insciö recordé; döt l'ater éle l'monn che se desmëntia.

Bert y Agnes è trami dui te chi agn, ch'ai n'en dô nia plü dér tröp dles zeremonies, che dér de jogn fesc, can ch'ai mët man de s'urëi, per se mostré l'amur.

Ciamó deplü ne se l'dôra nia cis da fa sö tan de aç amez n pré y amez l'dé.

Bele da pici insö ti êle gnü insigné de se tignì a chë dodanza, che la natöra i dà ala jënt. Chësta dodanza, sanbëgn, pô inçè sparì, sce ara vëgn massa strabaciada.

Ai savô che les cosses plü intimes y sacres nanter döes porsones ne dess nia gni strabaciades publicamënter, zënza pérderes la saù y la valüta.

Y spo, sciöche i parëis à orëdles, insciö éle i lëgns y les brüsces che à edli.

Ai s'â dit l'amur y sigilé cun se toché la man y chësc dô ester assà, ciudi ch'ai savô, che ai pudô se crëi.

Mo impò éle ciámó tröpes cosses da stlarì. Tan madüs ési bëgn da punsé plü inant y no mâ da incö a indoman.

Bert â bele tröpes esperiënzes de vita, tan cun la scora che cun la jënt, ch'al â albü da fa. Al n' è nia la porsona, che n'ess nia udü les peres tru y döt ci che é sön ur'de tru. Te süa vita àl imparé a udëi y cunësce les ambries y l'scür dla

nöt, mo inçe l'cil bröm y les flüs dlungia tru.

Agnes ê inçe ausada de i ciaré ala vita zënza odlà da curusc. Insciö ê pö stada l'educaziun tla familia de Zenz.

Trami dui n'à nia cis udü i caprizi tla vita, mo â imparé da pici insö de cunësce y fa so dovëi y ara ne ti â mai muié.

L'tëmp ê insciö y öna na crise i dô la man a l'atra. De chëstes y d'atres cosses baiâi y deperpo se tignî la man, sciöche sëgn ch'ai ê intenüs.

Ai ne se n'à nia anadé, ch'al gnô de té gran neores fosces da Pares ca cuntra Paracia y la Para. Sas de Vana ê bele curì dl döt.

N té pice vënt oramai impü frësch i â indô porté ala realté dl dé y dl'ora.

"Agnes", dijô sëgn Bert, "ciara

mo tan scûr ch'al vëgn da Rit ca. Tan debota che chi ciarüsc grisc ti va danfora ales neores fosces. Al é n sëgn, che n tëmporal n'é nia plü dër dalunc. I arati, ch'al é ora de s'un trà a ciasa, denant co se ciafê na dërta dramada".

Agnes ciara söl'ora y disc: "Pu, Bert, ciara mo tan tert ch'al é. T'as rajun, al é mì da se lascé pur incö. I à inçe massa de stlet guant, sc'al ess da gni na dërta jutada y spo n'uressi sanbëgn nia i dé fistidi a chi da ciasa, dea ch'i n'à dit nia, olà ch'i jô".

Bert: "Al é dërt insciö, Agnes. I s'udun pa bëgn defata indô."

Ai se tocâ ciámó la man y un y l'atra jô cuntra ciasa. Bert, che jô adincuntra al tëmporal, s'â bëgn ciafê na dërta bagnada, cun döt ch'al à inçe chirì asosta valgûgn iadi sot a val'lëgn, mo al urô ruvé a

Jënt jona da Tintal (1916) 2 nëini y 6 lâes è ciámó in vita

Mëda Nina cun chël pice (Piculin)

ciasa denant ch'al gniss la gran scurité. Nia püch ne l'sprigurâ spo incè l'tonn y l'tranì.

Agnes jô dl'ater vers y i ê insciö sciampada al gran têmp. Purater n'âra nia dér lunc.

Pur trami dui êl sté n dé de gran avenimènè.

Bert â purdû šo miù compagn y â ciafè la miù compagna dla vita.

Agnes â metü ia l'pere y é jüda a se chirì l'om dla vita.

Dô tröc agn ési ruvà indô n iade sön chël post y ai se dijè: "Bun éra jüda."

In chë sëra, denant che Bert ruvass a ciasa, sonâi al têmp a S. Vî y ai s'â paré dala têmpesta.

Co stal scrit söles ciampanes'
"A mëssa cherdunse,
da festa sonunse,
da rî têmp se parunse."

Zacan y sëgn.

In chë sëra da chël têmporal s'ësi despartîs, Bert y Agnes, col

pinsier de s'indüné prësc indô. Ai s'â impurmetü l'maridè, mo de-nant êl ciámó tan tröpes cosses da se baié fora y fa fora. Mâ insciö a bot da martel ne pudôra mine suzeda chësta maridaia. Al ê pö n marçé massa important y Bert y Agnes urô savëi, ci ch'ai fajô.

Tan tröc agn dô chësc avenir-mënt i vëgnel la gola al scrivan de fa n cunfrunt dl têmp da laota col têmp d'aldédaincö, 15 agn denant che al se finësc l'secundo secul dl nü testamënt.

Ci mudada te sessant'agn! Zëenza urëi se damanun: "Co saràra pa dô sessant'agn? Co pô pa chësta ji inant?"

N té berba, che ê laota bele in vita y vir tres ciámó, minâ, magari cun rajun: "Chisc é i sëgns dla fin dl monn."

Heinrich da Piculin

An té cunfrunt ài pudü i scuté pro n iade a dui de té berbesc ia da l'Ustì tratan ch'i liô la plata o fajô sciöche i liess la plata.

L'discurs de chi dui berbesc è tan interessant, ch'al m'â tut l'atenziun al lì.

Chi dui berbesc è Tio y Stefo y ai è sentà pro chë mësa ia dô chël parëi.

I pudô i intëne avisa, ciudì ch'ai scraiâ da baié, dea ch'ai è trami dui scialdi surè.

Jënt vedla se dà jö tröp cun i problems d'aldédaincö, dea ch'ai è tan atramënter co laota y an n'ënia plü dër bugn a i jì dô.

I aldî che Stefv dijô: "Tio, ci n'en dijte pa tö de chisc dui pici jogn, che à albü inier noza?"

"Pu, Stefo, "repognô l'ater", ci ôn pa tan dì. Aldî ài, che l' prou è propi impü dessené, dea ch'ai s'â anunzié tan tert pur jì a la mëte sô."

Stefo sön chëra: "Mo rajun àl bëgn. Can ch'ai ô se maridé aldédaincö, spo väi na ota n mez ann denant a chirì n orchester."

Tio: "Ci é pa n orchester?"

Stefo: "Orchester i dijun mefo a chi che sona sö da bal."

Tio: "Ah, chël? Na té cossa sarà bëgn la plü importanta da se maridé! Ah maç"

Stefo inant: "Spo mëssel gnì punsé da comané l'past da noza y chël mëss ester dër modern, san-bëgn danfora n aperitiv."

Tio debota lassura: "Ci àste dit? N pilativ? Ci é pa chël?"

Stefo s'la rî y disc: "No, no, Tio, n aperitiv, chël è val'da bëire pur ciafë fan."

Tio: "Ah chël? N'ài nia fan?"

Stefo cunta inant dlun cuinàn: "Sàste, Tio, chëstes é döt cosses aldédaincö, che mëss ester pur na dërta maridaia, pur ne gni nia

50 agn de mëssa noela de siur Ujöp Dasser da Peraforada a Piculin

cuinà! Chësc patüc vëgn döt insigné te chi libri, sàste..."

Tio: "Ah chël? Mâ bun ch'i n'à nia plü bria da me maridé. Al foss sëgn da s'la udëi."

Stefo n'à nia ciamó ruvè y cunta inant: "Ha, Tio, ciamó n'éra pa ruvada. Aldédaincö ól pa spo ester n bun fotograf y a chël mëssun pa spo inè punsé mëisc danfora, ch'an l'ciafe bëgn desigü. Ci che döt costa, chël n'é nia tan zite. Al é pa bëgn l'pere che paia. An à pô la rajun da erpé."

Tio: "El purchël soz l'curat?"

Stefo: "No, no, mo ch'ai â impormó telefoné domisdé ia, ch'ai gnô pa da sëra ales nü te calonia a la mëte sö. L'curat, fossel bun, ch'al foss da tò jö d'en agü vigni momënt. Al à bëgn dlaurela.. pur chël él pa!"

Tio: "Spo ài la cherianza da gni ales nü da sëra a la mëte sö? Ah ehee, aldédaincö mëss döt ester de nöt."

Stefo sön chëra: "Canta chël, mo can che chi nüc è ailò a chères ores dan l'curat, spo damanâi: "Ci ól pa döt ester?"

Zënza n documënt tla man gnôi adalerch.

L'curat dess bëgn avëi damané spo: "Sce mo, ne s'ai nia insigné chël, can ch'i ëis fat l'curs pur se maridé?"

Noo, parôl, chël n'él mai sté degügn, che i â dit. Ailò gnôl mâ dit dassënn, che ai è "Partner" y ch'ai messâ pa s'astilé da "Partner".

Döt spriguré minâ spo Tio: "Ah chël.. ah chël.. iö sun mefo tan cuntënt, ch'i n'à nia plü bria da me maridé. Ci mai dijess mia buna

Tarina, sc' i messass ciamó ester "Partner?"

Stefo è impò impü plü inant cun la storia y dijô: Sëgn éra na ota insciö y fa ne pôste nia. Mo da s'un fa de morvëia n'él nia, sce l'curat se dessenâ."

Tio: "Catö, Stefo, ci scerieté ch'al gnô fat laota cun la preparaziun al maridé!"

"T'as rajun, Tio", jô l'discurs inant, "laota ne gnôl nia fat n gröm de scores danfora, al ne gnô nia tignì n gröm de cursc, mo an lasciâ plûlere passé chi agn plü cialc y plü maç y spo tulôn inè sö cunsëis de na uma, de n pere, de n maester de scora, de n tot o na tota. Sanbëgn che an jô tröp denant inè a s'acunsié dal prou."

Tio inant: "T'as rajun, Stefo. An i cherdô y se lasciâ dì da jën t che â esperiënza y al è inè ciamó na dodanza."

Stefo alzâ ciamó plü la usc: "Y spo se tignìn inè ciamó ala lege de Dì.. aldéincö?..."

Tio: "Aé, aldédaincö, sce n pere o na uma ó dì val', spo vëgnel respognü: Ci capësc pa chisc vedli!

Laota êl la maiù pert, che s'arjignâ ca da fa n marcé, che dô döré na vita deplëgn."

"T'as rajun, Tio, chël é vëi vël", dijô impü plü daplan 'Stefo. "Co ch'ara è aldédaincö savunse bëgn. Al me vëgn propri impü da rì, sc'an alda, tan de libri söl maridé ch'al vëgn cumpré, sciöche al vëgn tignì istruziuns y cursc, mo sàste, Tio, ci ch'an lascia da na pert feter döt? La cosciënsa! An se desmènëntia chël che à metü söl'maridé.

Nos n'adorân laota nia n gröm

Mëssa noela de siur Amando Alfreider

de chël patüc y i savôn inçè tan co chi d'aldédaincö.”

Tio: “Chël pön pu mâ feter dì. Tignida fora l'unse na ota y ara à buté bun assà. Aldédaincö, pêle, ne bütéra defata nia plü, cun dötes les medejines ch'ai à, sciöche an alda, sc'an n'é surè dl döt.”

Spo n'aldî plü nia y i me punsâ, che Tio y Stefo luvass sö y s'un jiss. I m'â inçè punsé de tignì la plata ñiamó deplü dan l'müs, ch'ai ne me cunescess nia, can che ai passâ dlungja fora.

Mo ara gnô döt atramënter. I aldî che Tio dijô a Stefo: “Stefo, n téghel s'un vaigunse bëgn ñiamó, catö? Ustì, ñiamó dui goti de jopa ajia.”

Dal blot ch'i scutâ pro a chi dui berbesc, n'âi gnanca tan metü averda, ch'al è sëgn l'ustì ailò impè dla fia, che lavâ jö i goti.

Al disc l'ustì: “I vëgni, i vëgni bel atira, Tio.”

Dui goti de vin ti àl spo porté l'ustì a Tio y a Stefo.

Jopa é purdërt na burta parora da dì al vin, mo tan gonót nia mintida.

Incomâ n'âi nia ñiamó bria da m'un jì. Magari gnôi ñiamó pro de n'aldî de beles.

Ara n'â döré dér dì, che Tio y Stefo la savô ñiamó plü lungia.

Datrai él inçè l'vin che dëida pro a recordé y a dì cosses, ch'an scutass zënya.

Stefo mët indô man: “Àste aldî, Tio, che chël craut de Scarot, o co ch'al à inom chël... chël... te sàs bëgn... aldédaincö ài de té fetri inoms chësta jënt jona... àste aldî, ch'al vir bele n pez adöm cun na té möta de

... oçio, sëgn essi prësc dit de massa....àste aldî?”

Tio, sciöche al foss tomé jö da na néora: “Ci, chi dui vir adöm? Ai n'é mine maridà.”

Schützen da zacan a S. Martin

Stefo: "Da sté adöm ne mëssun mine propi ester maridà. Ne våra nia inèc zënza?"

Tio: "Ci ô pa inèc dì l'curat. Sc' al deur sö massa la müsa, spo röiel ciámó te bries o vëgn saré ia."

Tio: "Tan inant éra.. al é vëi, al vëgn la fin dl monn."

Stefo cunta inant: "Cun chinesc, sedësc agn, pêle, ch'ai mëss bele vire adöm. Ai disc: pur se cunësce."

Tio debota lassura: "Pur se cunësce?... I mëss propi rì. Cunësce se cunesci bëgn mâ la pel y spo dô valgûgn agn, ch'ai l'à desmenada y à bele dassënn ciarcé l'maridé, mëssi se maridé."

"T'ás rajun", disc Stefo, "vëi élé, mo dì ne l'pôn nia. Y spo sàste sciöche ara va inant? Apëna ch'ai

é maridà, ne s'ài mo nia cùnesciü. Spo àldun dijòn: Essi mo salpü, essi mo salpü che ara è inscio... essi mo salpü na tara... y inscio våra inant la ciántia y dô püè agn uressi se destaché o se destaca veramënter y spo... ci suzedel cun chi püri mituns, che ne sà nia plü de chi ch'ai é."

Sciöche na perdica broderâres adalerch les parores. Stefo è ruvë tan tla füria col baié, ch'al se sbavâ mâ. Tio, plü scëmpl, ti ciará cun de té gran edli a Stefo y ai se daurì tres deplü. Val' de té n'äl ciámó mai aldì.

Bindicé menâl madér I'cè sö y jö y ia y ca y dijò döt spriguré: "Ci n spavënt.. Stefo, te mëntes, mosc'al é vëi.. aé, la fin dl monn vëgn.. la fin dl monn."

Stefo è bele tl gran ciált dl cunté

y dijô inant: "Tio, sàste, sciöch ara é spo cun de té jënt. Sanbëgn, sön val' bal o te val'taverna mini spo de s'un ciafé n miù o na miù, an fesc spo scuté dl döt la cosciënsa y se lascia fa catovires dales leges cuntra la natöra y salta ciámó n iade te na maridaia, laprò probida, che va a finì ciámó plü mal!"

Stefo s'â propi incücé dal blot, ch'al ti n'ê dassënn da baié.

Tio ne s'infidâ col tëmp gnanca plü dër da ciaré sö, mo al tignî l'cé danjö: "Spo dijun ciámó: an pô, an pô!"

Mo Stefo lasciâ inçè plan, plan, l'cé danjö y minâ: "Al pê bëgn, ch'an pôis les fa dötes aldédaincö, mo guai a te, sce te dijes val!... ailò pôste t'aspeté na dernada."

Spo n'aldi plü nia ater co dui scagns, che gnô sburlà sön na pert.

Iö savô inçè, èi ch'i â da fa.

Söl iade da jì a ñiasa me punsâi: "Curaje à bëgn chisc berbes, ai ne se mët nia na man dan la boëcia. Ai les disc fora sciöche ai s'les pënsa y implü ciámó t'en local publich. Ai n'à bria da se tumëi da degügn. Ci ói pa inçè tan fa a dui de té berbesc mec verc y mec surc."

Mo i me punsâ inçè inant: "Mo tan de rajuns che an alda inçè datrai da de té porsenes scëmples, che ti ciara ciámó ala realté zënza odlà da curùsc."

Tröc studiâ mëss na ota mëte sö odlà y gonót. pur la fa plü complicada, mëti ciámó sö odlà da curùsc, cöci o bröms o vërc o

Familia da Runçiadücia da Zacon

Giovani dl'André, Tone dl'Eva y Bepo (La Val)

rosc, secundo l'estro de vignun, y spo él bëgn da capì, sce les cosses ciara fora döt atramënter, co ch'ai les porta dant ala jënt. Laprò, pur fa impresciun, ói ciamicó fa i scicà.

Vëi élé, mo dì ne l'pudessun nia!

Bert jô sëgn plü gonót a ciafè Agnes a St. Wolfgang. Da passé l'jù udôl vigni iade val'd'ater y vigni iade se sentâl sön chël banch dlungia tablé, olà che l'trù metô spo indô man da jì jöpert cuntra la gran val vërdâ.

Tan gonót àl bele fat chël jù y tres plü da ciasa se sintil ailò.

Laota él ciamicó ailò la bela natöra, sciöche ara dess ester y sà bela.

Al è ciamicó döt chit. Ci ch'an aldî, è l'cianté di vici de bosch, l'scrai dles cröces, che jorâ da n lëgn a l'ater pur chirì i früç dles coches, o l'scrai de val'corf che

cherdâ l'ater o de val' cornidla che jorâ sö alalt, o ch'an aldî l'bradl de n rehl che gnô spriguré o cherdâ la müla.

Vigni iade ch'an passâ, pudôn se gode la bela natöra, nia ciamicó ajiada dal asfalt fosch y grisc dles strades modernes, da l'aria nia ciamicó ruvinada, ajiada y intossiada dal tof de lignores d'auti de vigni curù, che passa o sta chicà.

Laota n'él nia ciamicó chi bur deserè de pistes di schì, che ciara fora sciöche de té gran plaies tla natöra, plaies che ne se lascia nia plü vari, inè sc'an prô de somené ite val'erbes dla planüda. Vign'ann él i temporai che fesc ite ferides nöies.

La natöra se vindichëia dl vandalism de jënt.

Laota n'él nia ciamicó cordes y stanges de fer che taiâ indalater bosc y còi y vals y prâ.

La man dl creadù à fat y fesc döt bel y dërt, mo la man de jënt massa gonót fesc burt y mal y rovina.

Mo vëi él inè che la jënt vëgn tres plü vercia y ne sà nia plü da desfarensié la pert sana dala ferida.

Purciudì pa döt chësch? Pur gauja che la jënt s'inslëna jö massa dan l'Dì toronn!

Sc'an fesc n cunfrunt,
an mëss tignì cunt
de chël che é sté,
de chël che é sëgn.

Bel tres pôn aldî,
él vëi o minti?

Laota él bel!

Sëgn n'él nia plü chël!

Vign'ann y sajun
é fac pur vignun.
él mal o él bun,
sciöch' düc miritun.

Dô cënt y plü agn
dessigü dijaràn:
Laota él bel,
sëgn n'él nia plü chël!

Cun chisc y d'atri pinsiers jöi
dô mi trus y i arati propi, che chi
che gnô dô, é oramai bugn de
stomé, ci ch'i me punsâ, dea ch'i à
la usanza de baié su y datrai propi
impü dadalt y de ghesticulé cun
les mans, sciöche i me parass
dales mosces o messass ti mazé
ite mi pinsiers a zacai che vëgn
cun me.

Siegfried da Piculin

Plü gonót m'ai abiné pro chisc
aç y spo ciarâi incérch, sc'al n'ê
mine sté valgûgn che m'ess udü.

Datrai se dodun pa inèc da fa de
té aè y punsé dadalt.

Al me vëgn inmënt sëgn n té
berba, dër n sciché, ch'i à pudü
osservé plü gonót, ch'al baiâ su dô
val'tru. Can ti dôl cun les mans ia
y ca, can sö y jö, can mâ cun öna,
can cun trames döes. Datrai fajôl
ciámó movimènè cun l' cë y spo
batôl indô plü dassënn cun na
iama ia pur tera y n strüf o l'ater
baiâl tan dadalt, ch'an pudô capì
avisa, de ci che ara se tratâ.

Dí alalungia pudôn i jì dô zënza
che al se n'anadess. No mâ un n
iade ài inèc pudü passé dlungia ia
y i sciampé dant, zënza ch'al
m'udess, tan él laite te su discurs
cun vël instëss. Al é vei, da jì ne
ciarâl nia tan incérch, mo tignì l'cë
scialdi danjö.

Sce chë jënt, che baia gonót
susc, é jënt scicada o manco
scicada, chël ne sài nia. Üna na
cossa sài, ch'ai sà da se fa l'aurela
côrta y ch'ai à dagnora rajun,
ciudi che les porsones ch'ai baia
impara, n'é nia ailò.

Ci che ai se disc, é feter debann
ciudi che ai ne derza fora nia, mo
altamo ne dessëni degûgn.

Cun mi fantajé êi ruvé ia da chël
banch so a chël faghêr, olà ch'an
pudô udëi tan gonót chi dui
berbesc Tio y Stefo.

Bel avisa êsi inèc incö ailò.

Tio s'la riô bele impü, can ch'al
m'â udü y dijô: "Aha, sëgn vëgnel
indô chël curiùs, che fesc doman-
des... sentesse mâ jö, mo scraiede
pa da baié, ch'i sun pa impü
surd."

Chi d'La Curt de sura d'Antermëia - Zacon

I me sënti ia dlungia y diji: "Ooh, propi tan surd ne sëis pa nia, Tio. Os sëis sciöche iö. Ci ch'an n'ô nia aldì, àldun pa assà, mo ñì ch'an dess aldì, n'àldun nia."

"Chël ëis rajun", disc Stefo, "pro me éra inèe inscio cun i edli. Ci ch'i ne dess nia udëi, chël vëighi pa assà, mo zënza fossil bun, ch'i ess dagnora i odlâ... Ciara mâ, Tio, i ne vëighi pa ganca chë iarina blançia caia."

Spe messunse bëgn mëte man da rì. Al udô scee, berba Stefo, mo certe y falz êl tan co na pistola. Mo al me savô impò da urëi bun.

Tio urô sëgn fa l'pross y l'sci-ché y minâ: "Ah, pu, ara va pa assà aldédaincö. Da bëire y da mangé àn assà y sc'an pô impü

lové vigni dé, spo la tirun pô inant, catö, Stefo. Nos dui sun vedli y n'un udü de vigni curù.

Zacon àn manco da mangé y plü da stracé mo tan maç co ch'ai é tröc aldédaincö, ne sunse ciomó mai stâ... cun dötes söes scores... catö, Stefo."

Stefo lassura: "Rajun àl Tio. I maç cunësciun ai aç".

N lac che tégñ.

Al è l'dé dô y de nöt âle plovü, mo l'dé impurmetô de gni bel. Ciarusc che curì ite döta la valada, s'alzâ sö alalt y se desfantâ ia. L'fóm di ciomins y i néi sö al cil menâ a bel.

Tio è sté col lat te calonia. Bindièé portál n liter o l'ater de lat te calonia y spo ciafâl dala cöga

na gota d'ega vita de chersces, mo na gota tan grana co n ü d'alċia.

Vigni tant ēl n té paur da Flonders che ti menâ na botsa o l'atra d'ega de vita al curat da S. Vi, de chēl ch'ai borjā te čiasa y adascusc.

Chēl paur da Flonders y l'curat da S. Vi ē gnüs a se cunësce dantann d'isté ch'ai ē a bagn sö al Valdander.

Savëis bëgn, ch'ai à de té bunes eghes sö al Valdander. Üna na sort ē mefo dēr buna cuntra l'ramatisc y l'mé de spiné y l'atra sort, vëgnel dit, che ē tan buna cuntra la ria löna.

L'artist Stoltz da Balsan à tan salpü da raprejenté la vita de chi da bagn da zacan. Sciōche chères döes mëdes, dō che ares à fat

bagn, ē jüdes te let a fumé la pipa y nanter i dui lec, sön chēl pice armé, àres n mez liter de vin y dui goti. Bindicē s'un tulôres na boċia... sàste, i bagns tol ca y l'vin dà forza, sciöch'ai disc.

Tio ē indō sté col lat te calonia y al à indō ciafē söa mosöra de chē ega, ch'al i dijō "lat di vedli". An ti l'cunesciō propi impü sura. Sü edli sluminâ bele y da ji alzâl bindicē na iama plü insö co l'atra.

Inurchëltan stal chit y čiara y disc: "Che vëgnel pa incö bele adalerch?.. Ah, iojo, al ē Bert. Bun dé, Bert, olà ia pa bele incö tan adora?".

"Bun dé inċe, berba Tio", respongnū Bert, "i vai impü sura l'jù ia. An à mefo datrai val'da fa y incö ài dlaurela".

Jënt da Corvara - Zacan

Bert â plûlere baié daplan y an cunesciô, che Tio n'â apêna capì, mo al dijô mât impò: "Ah chël? Ah Chël? Ah, bëgn chël?" y jô inant, che Bert s'un fajô de mervëia y jô ince inant.

Bert ê impò cuntënt, che ara ê stada tan cörtä la ciacula. Ci messâ pa d'atri ince tan savëi, ci ch'al à da fa.

Sanbëgn ch'al stô chit sôl jù, se sëntâ sön chël banch ailò da tablé y ciarâ intoronn. I crëp ê tan bi grisc, n sögn da bel tëmp.

Dô n pez, ch'al â palsé, êl pié ia. Al jô pô a St. Wolfgang, jö dala Agnes, süa cristiana.

L'maridé s'ài impurmetü, mo denant êl bëgn tröpes cosses da baié y da fora.

Denant co ji jö dala èiasa, olà ch'al abitâ Agnes, jôl te curtina a ciafè la fossa de so bun cumpagn Zenz. Vigni iade, ch'al ruvâ ailò, êl de bi ciüf frëscè de munt, che infurnî la fossa.

Spo i tirâl ciámó l'ega santa, fajô na té picia vijita ala dlisia y spo iayjö da Agnes.

In chël dé i savôl, ch'al ess na sort de nervojité ados y al â bele sôl iade studié dô döt cant ci ch'al ê pur i dì y sciöche al urô i dì döt.

Agnes ê sanbëgn a èiasa y cun na dërta ligrëza saludâra so Bert y l'inviâ atira a se sënté jö dô mësa.

Ince Bert la saludâ y metô spo laprò: "Y incö ne m'un väi pa nia tan atira. Un tröp da baié incö nos dui".

"Te pôs sté tan dì che t'ôs, Bert, te sàs bëgn che t'es bëgnudü".

Ince la uma de Agnes y la patruna jona ê ruvades adalerch y i fajô cumpagnia, tratan che

Agnes ê jüda a i aerjigné val' da mangé a Bert.

Tratan che Ber t mangiâ spo ailò, s'la ciaculâi mefo düc cater, sciöche an fesc y sciöche al alda da fa, can che al röia te èiasa n amich. Y Bert ê bele dì amich de èiasa, da can ch'al â imparé da cunësce Zenz.

Bëgn codî stôi a s' la cunté, cina che Bert dijô a Agnes: Sëgn, Agnes, junse n toch. I un propi cotan da baié y fa fora".

La uma y la patruna jona capî ite, ci che Bert y Agnes â da se dì.

Bert saludâ spo les döes éres, dijô dilan dl mangé y cun Agnes jôl ite al "Bagn Pedemunt". Al ê n iade de zirca 20 menüç, bel a dërta ite, amez chi bi prà verè.

Bele sôl iade fajôi fora plü avisa l'é dla noza y can ch'ai ê pur jì te calonia a la mëte sö.

Denant co ruvé ite a Pedemunt, êl n banch dlungia tru. A udëi chë bela palsa, dijô Bert: "Agnes, i stun impü chilò a s'la baié fora plü avisa. Chilò sunse plü susc y i podun plü dì, ci ch'i punsun. Ite al Bagn êl dagnora jënt t'ustaria da chësta sajun".

Agnes ê cuntënta de chësc cunsëi y minâ: "T'as rajun, Bert, d'atri ne mëss nia aldì döt. Chilò te chësta bela natöra se stan tan sauri".

Dô n pez, ch'ai s'ê sëntâ jö, êl Bert che metô man da baié. Al dij: "Agnes, i sun cuntënt de te ciafè te pur fomena y cumpagna de vita. I t'à dagnora cunesciü sciöche na porsona sceria y sterscia de caratter. Tröpes n'âste bele messé sté fora y t'as porté döt cant cun

Čiantadüs y musiga da S. Martin 1920

forza. Al é tröc agn ch'i t'à osservé”.

Agnes se tignî la man de Bert dër toch, ciarâ bindicé ca da Bert y minâ “Pu, èi che l'pere y la uma m'à dagnora insigné, ài mefo inèc porvë de fa. De mal n'ài mai urü fa a degügn. Chël é vëi, sëgn sunsi cuntënta, ch'i albü na educaziun sceria”.

Bert inant: “De chël sunsi inèc iö cuntënt. I sun trami dui impü ti agn y i savun, che l'maridé n'ë nia mâ n pré da flüs, mo inèc da brüsces y da spinac. Sàste, Agnes, ci che me sta tan a cör?”.

Agnes debota lassura: “Ci pa, Bert, dì mâ, dìme döt”.

Bert: “Sàste, na óta ch'i sun pa maridà, spo mëssunse pa porté deburiada les ligrëzes y chël él pa bëgn bel da porté, mo mëssarun pa inèc porté deburiada les crusc che à da gni. Al é mâ bun, che

l'tëmp che à da gni, é ciamó ascognü”.

Bindicé él inèc Agnes che ô dì la süa: “Bert, mineste, ch'i ne n'äis bele dî inèc iö punsé a döt chësc? Can ch'al é na noza, dijel dagnora l'prou ai nüç: Les ligrëzes ch'i portëis deburiada, vëgn ciamó n iade tan granes y l'pëis dles crusc, ch'i portëis deburiada, é mâ plü mez l'pëis”. Chësc m'ài dagnora recordé y chësc, mini iö, ch'i ói inèc iö fa, can ch'i sun maridada”.

Bert: “Agnes, t'as gran rajun, al é dërt, sc'i punsun bele danfora a dötes chëstes cosses”.

Spo él indô n pez chit. Bert se sferiâ cun la man ca pur la frunt, sciöche al uress paré demez n ciarü dan da i edli.

Agnes i ciarâ cun fistide y minâ: “Bert, dìme mâ döt cant, èi che te sta a cör. Sc'i punsun bele sëgn a

I prôms dó l'ultima vera ala vijita: Sepl Erlacher y Siegfried Irsara - Antermëia

döt, spo n'unse nia plü bria da se sperde, sc'al ess da gnì".

Bert: "Sàste, Agnes, a chi ch'i pënsi y èi ch'i mëss inè te dì... te me cunësces bëgn. Te sàs, ch'i sun taché cun düc i lians dl spirito y dl corp y dl cör ala jënt de nostes valades y a nostra "Heimat".

Te sàs, ch'i sun arjigné a sté fora döt pur nüsc païsc, nostra jënt y nostes usanzes. Te sàs, ch'i ne sun nia na bandira, che s'osc a vigni vënt. Te sàs, ch'i ne sun nia n Giüda Iscariot. Te sàs, ch'i ne foss mai bun de vène, ci che m'é sacrosant y ci ch'i à ciafè da mi antenaç y ci che iö t'insëgni inè a chi che vëgn dô da nos".

Agnes i tégna sëgn na man a Bert y disc: "Al me sà de aldì gnon valgëgn caia ca. An alda baian".

Bert à bëgn inè aldì y n'à defata inè udü gnon dui dal Bagn fora. Al è Nazio y Lendl, che s'la cuntâ. Trami dui èsi ausà da baié scialdi dadalt.

An pô osservé, che al è la jënt dles munts che è ausada da baié scialdi dadalt.

Lendl y Nazio è dui lauranç de bosch, mo in chël dé s'ài tut dlaurela y à fat santù. Purchël gnöi dal Bagn fora.

Bert y Agnes stô mâ bì chiè y scutâ, ci ch'ai dijô chi dui berdesc.

Nazio menâ dassënn les mans y dijô: "Ah, jënt él bëgn aldédaincö, ch'al è da dodé. N'él pa inè ciámó jënt da chilò, che ti fesc les beles y salta cun chi dala ciámëja foscia.. al è bel da dodé.. jënt zënza caratter".

Lendl ciügnâ l'cé y minâ: "Rajun àste bel assà. Ch'al foss ciñamai chilò da nos de té jënt che tégna da chi che uress se desdrüje, chël n'essi mai miné. I ne sà, ci ch'ai fajess pur n scioldo".

Nazio: "Purater, Chëlbeldî à bele albü n traditur nanter sü 12 apostuli. De chi n'él dagnora sté y al n'en sarà dagnora. Madér che an side bugn de i cunësce adora assà; altamo sàn spo, olà ch'al è l'tosser y l'prigo".

Iendl i dô sanbëgn döt dërt y dijô: "Vigni traditur va a la finì mal. Mo al è da mëte averda da de té jënt, ciudì ch'ai è falc sciöche na pistola".

Nazio disc ciámó: "Vëi éle, vëi éle! Spo stôi trami dui sciöche incantâ. Ai è gnüs dô chë picia costa ca y stô t'un iade dan Bert y Agnes, ch'ai n'à nia udü ch'ai è"

chilò, disc Iendl cun la usc plûlere debla, “an n’ê ingnó sigüsc”.

A Bert i vëgnel da rì y mina: “Fala nia, fala nia, Iendl! Döt èi ch’i èis dit caia ca, é cënt pur cënt vëi. Bel dla medema idea sunse inèe iö. Iö la pënsi avisa sciöche os. Mo, Iendl, chël mëssunse pa bëgn se mëte dô les orëdles: “Aldédaïncö él vigni parëi y vigni brüscia che à orëdles. Da me n’ëis nia bria da se tumëi, mo t’ustaria él da mëte averda y da baié dër adascus”.

Sòn chëra se lascia debota aldì Nazio: “I t’l’â bëgn dit, Iendl, t’es impü surd, spo baieste dagnora tan dadalt. N bel dé gnaràste pa mefo saré ia”.

Bert disc spo lassura: “Aldédaïncö pôn mefo fa i pügns te gofa y fiçé i cor te tera”.

Nazio â prescia dô l’mote y dijô a Iendl: “I jun, incö sunse bëgn sta massa dî incérch y davagné n’usse nia”.

Da trames les perts se saludâi y se despartî. Bert y Agnes lovâ inèe sô y jô ite al Bagn Pedemunt.

Te chë gran stüa dal Bagn él pücia jënt. Mâ dui de té berhesc, vël y vëra, él ia dô chë picia mësa ia da finestra y ai liô fora d’en liber. Dui furesti êle dala fora ite.

Bert y Agnes se sentâ jô pro chë mësa dô fur.

Al gnô na té jona dal ciacz blanch y ai se comanâ val’da bëire y inèe na té picia marëna. Dô che ara â albü porté döt, se n’era jüda y an ne l’â plü atira udüda.

Bert y Agnes pudô pa bëgn s’la cunté pazificamënter, zënza se tumëi da valgëgn.

Bert â atira metü man: “Sàste,

Agnes, Iendl y Nazio â bëgn rajun. I sun ruvâ sot an Guern y sot an Stato, ch’i n’urôn nia y che n’ê nia l’nost y che ne s’ô nia avëi nos. Chësc Guern dla ciämëja foscia ô mât nóstes beles valades, nóstes beles munts, nóstes eghes y nüsc bosc y ne s’ô nia nos. Nos n’orun gnanca vëi. Agnes sàste, che ai s’â dër l’sënn, spezialmënter a nos studiâ, a nos maestri. I à bele aldì, ch’ai é pur se tó l’laur, o scenó pur se cundüje jô pur les vedles provinzies, nanter jënt da n n’ater lingaz, da n n’ater punsé, da n n’ater vistì y da d’atres usanzes, döt atramënter co chilò da nos”.

Bert â fat cotan de pausa, ciarâ da finestra fora, sciöche al mes-sass udëi val’dër dalunc, y a Agnes i gnôl inmënt de udëi döes de té gran legremes, che rogorô plan, plan, dai edli de Bert fora.

Ara dijô: “Bert, te pënses mas-sa. Gonót vegnera pa cotan plü lisiera co ch’an s’la imaginëia.. Crëieme, Bert, inèe iö pensi tröp a chësc patüc, mo i ti l’mëti tles mans a chël lassö... spo me pas-se-ra indö plü sauri”.

“Rajun àste bëgn”, respogn Bert, “mo döta chësta questiun me pësa datrai söl cör sciöche na gran pera dër pesoëcia”.

Agnes i tol indö la parora: “Bert, lâsceme tò pert da porté chësta pera. Trami dui deburiada sunsi bugn da la porté”.

Bert i ciara sëgn a Agnes cun i edli plü da cuntënt y damana: “Mineste, Agnes, che te foss inèe tò buna da porté l’cajo, ch’i gniss dër tichiné o che ai me cundüjess ciämäi demez da ciasa y da mi païsc?”

Sëgn â Agnes indô pié dô la man de Bert, la tignî toch y dijô: "Bert, sëgn cunësci, che te m'adores dër dassënn. I lasciun chisc baià n iade y fajun fora avisa, can ch'i jun a mëte sö la noza y can ch'i fajun noza".

Bert s'ujô sëgn dl döt cuntra Agnes, Sü edli è gnüs plü liminùsc. In e v l tignî toch la man de Agnes y dijô: "T as rajun, Agnes. Sëgn s i i dessig , che t'es la d rta pur me. Na tara co te n'adori i o pur mia vita".

Bert y Agnes â ciaf  la buna l na j , se mangi  ail  la picia mar na y s'un cancal  dlun  iaculan y cunt n c fora dala uma de Agnes.

Ail  mess  Bert sanb gn  iam  ste a c na. Al gn  d t fat fora pur la noza y Bert s'un j  sura l j  ia a  iasa.

Nia tan atira n' l st  bun in ch  s ra da majin  fora d c i avenir n c de in ch l d .

Ciampanes d'armonia o n lian che t gn

An disc, che les pr mes edemes de set mber  l feter dagnora bel t mp. Gon t la stomun, mo sc'al t m pi ia la pr ma edema, spo p n in e s'aspet  n i y fr it.

In ch  ann mostr  set mber extra bun y bel. Al   n d  dla pr ma edema de set mber, ch'al pass  da doman adora na t  picia schira de j nt da Focherina ite cuntra l j , che despart sc dui lingac.  i y  res  le, vist s da festa, cun n ci f blanch s la colira dl guant, a man ciampa o a man d rta, secundo ch'ai   da marid  o bele marid .

D c mostr  la buna l na, mo no dadalt. Al   pl lere na ligr za dl c r y ai ne bai  nia tr p.

Sce zacai i ess incunt , essi d c

Berba Carlo y m da Zilia - vedli moni - La Val

stomé, ch'al è jënt da noza.

Danfora, col tot da cunfermé, jô l'nüç Bert; ia debô tot y tota da Bato y spo fredësc y sorùs de Bert y cater vijins de Somamunt. In düc n'él mefo catordesc.

Laota n'él sanbëgn ñiamó degüna strada y düc jô a pè. Sanbëgn ài messé lovè adora, dea che la noza de Bert y Agnes, che gnô fata a St. Wolfgang, è bele dales ot da doman.

Laota è les nozes da doman y denant gnôl pa ñiamó dit l'Rosare deburiada te familia. In chë sëra dan la noza él sté Bert a ñiasa sön Somamunt pro i familiars.

L'pere de Bert n'è nia plü cis bun de iama y purchël él stè a ñiasa y la uma, sciöche al è la usanza laota, ne jô nia a noza. Mo ara è ince bele scialdi ti agn y ne foss pa gnanca stada buna da jì tan lunc.

Döt vëgn atramënter. Aldédaincö è les nozes domisdé o da sëra y impè dl Rosare mëssun jì a se lascé fa sö l'cé döes o trëi ores.

Y dër plajü m'à, ci che Nazio à dit n iade a na mësa de jënt, can che al gnô ince baié de nozes. Al è salté fora n gaude mat, ch'al dijò: "Y spo, sc'ara ne bütä nia, pôi fa 'Schönere'. Aldédaincö, pêle, è döt lezito. Ma ci che S. Pire dijarà n bel dé... iö n'uress pa ester ala pert, iö".

Sanbëgn, S. Pire è dalunc... mo gonót ince dër daimprò.

Chi 14 jënc jô de buna vëia dô chël tru ite da doman adora. Dala "Tofla" ite ñina ite söl jù àn pa mefo na picia cher d'ora. A man ciampa y a man dërta él n bel bosch. Bindiçé él na schirata che

sciampâ sura tru ca o val' vicel che jorâ suracà, da n lëgn a l'ater.

Bert dijò a sü compagns: "Tangonót, ch'i passi chilò, vigni iade él bel, vigni iade él val'de bel da udëi o d'aldi".

Da chë sajun ne se lasciâ i vici nia plü dér aldì, mo tres ñiamó n'él de vigni sort da udëi.

La natöra è pö tres bela, da vigni sajun. La maiù pert l'à plü ion d'aiscioda y d'isté, mo dér tröc oress avëi tres d'altonn cun sü curùsc y cun l'tlér dl'aria, ch'an vëiga i crëp y les munts sciöche ai foss taià fora dal firmamënt.

D'atri indô oress avëi tres invêr. Sanbëgn, ince l'invêr è bel y à sües atraziuns. Al monn d'aldédaincö ti portel ñinamai l'or blanch y i dà da vire a dér tröpa jënt.

Tla natöra dla jënt, arati iö, stal bëgn scrit, ch'an ô i dé la preferenza al ñialt, al sorëdl y al vërt dla speranza.

Pur furtüna ne sunsi nia düc anfat... y chël è bun y dërt. Söl jù era ruvada chë picia carovana da noza y Bert à bele n pez alalungia osservé, che l'altonn è söl iade. Da Rü dlacé jö y fora y sura les Balsaries ite ciafà i lersc y i aunic de munt n curù ghel, sëgn sigü dl'altonn.

Al è vëi, l'isté è ince pro vël bele tröp inant y al à ora da fa ci ch'al è pur fa in chël dé.

Mo vël y süa jënt che jô impara, ne se n'à nia anadé, che a duí o trëicënt metri dô da vëi n'él ñiamó na té picia schira che i jô dô.

Pro sü compagns è Bert dagno-ra sté n bun amich. Al savô da fa cumpagnia cun ñianté, soné y cunté. Ai l'à ion y purchël s'ài

abiné, maestri y maestres da S. Vi y di paísc vijins, ti gnô dô y i urô fa na ligrëza.

Bert n'â degüna idea dl manöfer de sü compagns y de sües compagnes.

Bert urô fa na noza döt chita y döt scëmpla, mâm cun i familiars de Agnes y cun i sü. Dagnora se dijôl: "Na noza chita porta furtüna tla vita".

Insciö è duta chë jënt ruvada a St. Wolfgang. Ai â arjunt les prômes ciases, ch'ai â metü man da soné les ciampanes, che cherdâ i nûc, so parenté, sü amîsc y l'atra popolaziun ala mëssa da noza.

Chës ciampanes sonâ tan bun, che Bert messâ pur n momënt sté chit a scuté pro. Ares n'ê dî ne nia tan granes co les ciampanes da S. Vi, mo ares acordâ adöm, ch'al ê n plajëi a les aldi; ares è sciöche i curûsc tla natöra, che passenëia un dlungia l'ater pur fa döt plü bel, plü gran, plü bun.

Can che ai ruvâ ia tl païsc, spo el bele la nûcia, so parenté y d'atra jënt dl païsc ailò te plaza. Al è inè gnü fat na sarada.

A Bert y Agnes ne i plajô chël patûc nêt nia, mo pur n'urëi nia tó jö la usanza, ài dit al mënancacia, ch'al dô mâm, zënza tan de stories, i dé val' a chi dla sarada, ch'ai pudôi jì inant.

Bert â prescia. Ala puntualité urôl se tignì vël y ala puntualité insegnâl inè sü scolari. Al dijô bindièce a sü scolari: "Inè tla puntualité vël, èi ch'al sta scrit: No fa ai atri, èi che te n'ôs nia, che vëgnes fat a te".

Al â rajun. Che él pa che à ion,

sc'al mëss aspeté ales grazies y comodités di atri.

Ai â lascé de soné adöm, can che i nûc jô da üsc de dlijia ite.

Col prou da St. Wolfgang el Bert bun cunesciü. Chësc ti â fat na bela, mo cörtä perdica dô l'Vangele.

Prejënt ala zerimonia è inè l'prou da S. Vi, che è bele ruvë a St. Wolfgang la sëra denant. Chisc dui proi vijins laurâ trop deburia-

da. L'chor de dlijia da St. Wolfgang, deburiada cun i compagns maestri de Bert ciantâ na bela mëssa da noza a Bert y a Agnes y â abeli dedô la scëmpla festa da noza t'ustaria pro marëna, sciöche an è ausà laota y sciöche ara savô buna y düc l'â ion, cun na jopa da pozi y lianies taiades laite y spo de bunes balotes cun colasc y salata de capüc.

Insciö mangiân laota y la jënt dijô dedô: "Chësta è stada na buna marëna. Altamo sàñ, èi ch'an à mangé y assà n'él sté pur düc.

De bun vin ruvâl sanbëgn inè sön mësa. Döes o trëi ores passâ ia mâm debota y söl demisdé ia el jënt che se saludâ y i nûc cun chi decâ dal jù s'un jô a ciasia.

Denant co se saludé el ciamô la uma de Agnes che signâ la nûcia y l'nûc.

Cun les legremes ai edli dijöra ciamô: "Cun l'inom de Dî se lasci jì. Uresse bun dagnora, buna furtüna y gnide gonót a se ciafë. Portede deburiada les ligrëzes y inè la crusc. A s'udëi".

Insciö se finî chël dé a St. Wolfgang. I compagns de Bert è bele jüs danfora y can che i dui

Zafalîs (sanvîs)

nüç col parenté ê ruvà a S. Vî, êsi bele ailò dan scora metüs sö pur i cianté n “bëgnudüs” a Bert y a Agnes.

Üna na ciantia sora ài pudü lascé aldì, ch’al ê bele ailò chi dala ciämëja foscia y spiculé.

Bele codî ê Bert söla lista foscia de chi dla ciämëja foscia.

Bert i dô spo n sëgn a sü compagns y chisc capî, ch’al ê mì da s’un trà a ciasia.

Bert y Agnes jô spo te süa scëmpla, mo bela abitaziun nöia tla scora de S. Vî; chë abitaziun che gnô ciämó pro da udëi de beles ligrëzes, mo inè tan tröpes legremes ti agn che â da gnì.

Un y l’atra ê stersc assà da porté y tignì fora döt. In chë sëra menâ Bert süa Agnes t’ustaria a cëna. Bert y Agnes ê cuntënc y can ch’ai jô te ciasia, se dijôi: “I s’un chirì, i s’un ciafé, i stun adöm pur mai plü se lascé”.

Al vëgn la sëra y l’dé va a finì

Tla nöt y tl scûr él inè l’or y l’arjënt che perd so curù y so luminüs. Mâ l’cör y l’amur pô dagnora sluminè, sc’ai é ñi ch’ai disc.

I agn passâ y pur la jënt de chisc païsc gnôi tres plü lunç y plü scûrs.

An disc che i agn dala fan é lunç y al é vëi, mo plü lunç é ciämó i agn che i tol la liberté ala jënt. Ailò šintun ciämó deplü, che an vir nia mâ de pan, mo ch’al ô ester ciämó n gröm d’atres cosses.

Al ê bëgn da capì, ch’an urô bëgn nüsc païsc, mo nia la jënt de nüsc païsc. Purchël chirín dötes les modes pur desdrüje chësta jënt, ñina ala plü crödia dl’ann dla opziun, chël ann che à impizé l’fuch dla secunda gran vera. An pô pa bëgn oramai dì, che chëra é stada la frascia, che à fat les plü gran plaies te nosta popolaziun. Degüna vera ne les à fates maiüs, mo chësc capësc mâ chi che les à instesc porvé fora. I atri fesc mâ la grigna da cuiné, sc’an ti la cunta. Mâ anfat... mo vëi él impò. L’monn ne sà nia da païé dërt.

Bert y Agnes é inè gnüs pro da bëire ñina a funz l’caresc dla pasciun.

Bele dî àl udü danfora Bert, ch’al gnô pur vël agn da spinac y da ardiuns.

Al ê maester de scora y sciöche maester messâl sté sot an Guern de dictator, chël Guern dala ciämëja foscia, che n’ë nia urü da Bert y gnanca dala popolaziun.

Vigni dé gnô l’pëis dla dictator plü gran y pesoch. Vigni edema ruvâl adalerch d’atri comandi pur tichiné la jënt.

L’lingaz dl païsc y dla jënt ê bele da n pez gnü proibì. Inè chi de sis agn tl pröm banch de scora messâ imparé n lingaz furesto. Lì y fa cunc n’ë nia plü tan importanc, mo se vistì na “divisa”, s’ausé a porté n stlop y marcé sciöche i soldâs. Sciöche i mituns dles munts n’ess bele fat movimënt assà can ch’ai â n’ora da jì a scora, sanbëgn a pè y l’atra ora da jì a ciasia.

Dagnora àn podü osservè chël y podaràn osservé inant: Can che an

mët man de i dé massa impartanza ala “ginnastica” y al sport te scora, spo vâra jöpert cun la cultura, cun l’educaziun y cun la scora instëssa.

Bert â bele dî fat scora, â ciafè na gran esperiënza y baiâ gonót de chësc cun la jënt, mo sanbëgn mâ cun chi ch’al ê sigü, ch’al ne gniss nia porté a mal post.

I mëisc passâ y al ruvâ adalerch, can te chësta scora, can tl’ater, can te chësc païsc, can tl’atre, maestri y maestres de scora dala ciameja foscia.

An pô bëgn se punsé, che val’dé té êl inçè suzedü a S. Vi.

N dé dô scora ruvâ Bert a ciasa dôt stanch, cun la ria löna y cun na dërta cira. Sciöche al foss dér püre, se sentâl jö dô mesa, metô i libri de scora sön banch dlungia vël y can che al ruvâ adalerch Agnes, tignîl l’cê danjö y dijô: “Agnes, sëgn éra fora cun la liberté. Sëgn unse ciafe la polizia te scora. Sëgn stara mal cun nos”.

Agnes se sentâ jö dlungia y porvâ d’l cunsolé.

Insciö jôra dé pur dé y tres peso. Gnanca nanter i maestri amîsc ne s’infidâi da se cunté o se dì, ñi ch’ai ess urü. Tres êl chi atri danman, che ne i lasciâ gnanca baié tl lingaz dl païsc.

Döt gnô apresiapüch sciöche an l’â udüda danfora. Te vigni comun ruvâl n “podestà” furesto y chi impiegaç, che urô resté, messâ se vistì la ciameja foscia y balé sciöche al i gnô soné dant y ladré coi lûs, scenó pudoi ester cunténç, sc’ai gnô sciurâ fora y ch’al ne i suzedô nia val’dé plü.

Lena y Tarejia ê mefodér söl iade da jì a ciasa dô la mëssa dl’ann de Carlo, l’om de Tarejia. Al é vëi: üna abitâ sön üna na munt y l’atra söl’atra munt, mo n tô de tru pudôres jì deburiada. Ares â vigni iade val’dâ se cunté. Ares â pô albü la noza l’medemo dé; tröc agn êl passé.

“Tarejia”, dijô Lena, “àste aldì, ch’i ciafun indô n capocomun nü?”

“Noo”, respognô Tarejia, “chël n’âi nia aldì. Ooh, sâste, dér gonót ne röi nia jö ia pur l’edema, spo n’aldun mefo nia dôt ñi ch’al suzed tl païsc.. êl vëi, n podestà nü?”

Lena: “Pu ehee, chël bëgn. Tarejia, te recordeste ciamó chël che é sté? Can ch’al ê ruvâ adalerch dan da n ann y mez zirca... ñi püre cosce! Cun i scufuns scarzà y la braia scarzada gnôl adalerch.”

Tarejia: “Pu chël bëgn, pu chël bëgn. Al n’ê deplü che s’l menâ piçé”.

Lena atira lassura: “Y sciöche al se n’ê jü dantier.. cun n té gran auto plëgn de patüc.. catö, sciöche ara val!”

Tarejia ciügna madér l’cê y mina: “El vëi, Lena? Insciö jaràra pa mefo inçè cun chësc che vëgn”.

Ares ê ruvades ia da chël Crist, olà che i trus se despartësc y Lena salüda ciamó Tarejia y disc: “A s’udëi, Tarejia. Ester arunse pa bëgn ciamó da s’aspété de vigni sort de crusc”.

Lena y Tarejia s’udô impormó dô da n n’edema y te chël tëmp êl suzedü n gröm de cosses.

Comandi nüs êl ruvâ adalerch. Tles scores, te comun y te vigni

Berba Giuvani
dl'André (La Val)

local publich pudôl mâ plü gnì baié tl lingaz dl Guern dala ñiamëja foscia.

Ah, tan rî, che Nazio ê n dé, ch'al ê senté sön chël banch ia dô l'Batalana, olà ch'al s'udô sigü. Bel su êle y minâ d'ester su, mo ne se punsâ nia, ch'al ê ñiamó orëdles che aldî. Ester la sintil impü.

Al é interssant, ch'an ti à la gola al vin o a val' d'ater de té patûc, can che an é dessenà.

Al menâ les mans y i brac y cun la usc tröp sterscia dijôl: "Sëgn

ciara madér, sc'al n'é da dessené. Ne n'ài pa sarè ia chi dui jogn, che jô sö pur mont in domënia cun les ñialzes blançes y na berba de ñiamurc söl ñiapel ..ah ehe, chisc dala ñiamaja foscia se tém dales ñialzes blançes y dales berbes de ñiamurc y inçè dales meses codes de galeder! Ester éra bëgn da rî, o plûlere da pité".

Nazio fajô impü de pausa spo scraiâl ñiamó plü dassënn: "Y mè m'ài saré ia, ñiudì ch'i â dit in che sëra ia da l'Ustì: "I sun nasciù

t'Österreich y t'Österreich ói murì... ne l'essi pö mai dit, mo mä punsé. Spo m'ál ciámó damandé chél Tio, sc'i l'dijô ciámó..”

Nazio spudâ ia pur tera y scutâ. Al â ciafè sonn da fa na té fadia.

In realté éra insciö laota. Bert, che è tan taché a so païsc, ala mentalité y ales usanzes dl païsc, n'è nia plü dér bun de la tignì fora y an ti cunesciö sura, che so cör è ferì.

Plü co zënsa l'udôn, deburiada cun süa fomena Agnes, te dlijia da S. Vi, inslené te üna dles prômes proches di ëi cun les mans dan l'müs.

Agnes è inslenada dlungia y tignì sö les mans y ciarâ fit sö da d'alté. Vignun ess sauri capì, ñi che i stô a cör a trami dui y de ñi che trami dui periâ. Bert periâ pur l'païsc y süa popolaziun y Agnes periâ pur Bert.

Da dé a dé cunesciöra Agnes, che Bert sufrí tres de plü.

Al vëgn la nöt y scûr

Döt jô inant sciöche feter düc pudô udëi danfora. Mâ i Giüdes Iscariotes, y de chi n'él dagnora y te vigni popolaziun, s'la godô. Ai savô y è bugn de ladré coi lûs.

Bert dijô na sëra dô cëna y dô la corona a Agnes: “Agnes, i mëssun pa se fa stersc. Ara gnarà plü ria. Mo al me sà, ch'i ciafi tres plü coraje y forza da porté”.

Agnes i ciara cun sü edli grisc y plëgns de bunté: “Bert, chél bëgn ñi ion. I arati, ch'i sun ince iö buna da porté cun te; tres mä cun te”.

Denant co jî a durmì, disc ciámó Bert: “I arati, ch'i sun bugn de tignì fora ince chësta pasciun”.

Y la gran pasciun è bele sön tru, dan porta, che ara spetâ. Bele l'ater dé ciafâ i maestri l'comando de dì ai scolari a ciasa, ch'ai dô lascé a savëi a ciasa, ch'ai gnô scriç ite, mituns y militans, tl parti dala ciämëja foscia y che i maestri instësc messâ se lascé scrì ite, o scenò gnôi trasferîs o messâ lascé l'laur.

Sëgn gnôra veramënter pesoçia, mo Bert s'â bele dî punsé, ñi ch'al â da fa.

Ai scolari messâl ti l'dì; chél è so dovëi, mo pur süa porsona lasciâl gnì sura de vël döt, denant co tradì süa liberté y cosciënça.

Sanbëgn, ince la jënt dl païsc ciafâ n scioch ad aldì les notizies che i mituns portâ a ciasa: “L'maester, la maestra à dit ch'i mëssun se lascé scrì ite pro chi...”

Te vigni stüa gnôl baié in chë sëra de chësc patüc. Na pert s'la riô impü, a d'atri ti n'él anfat, ciámó d'atri ne s'la tulô pa nia tan a braciadures, mo la gran pert èsi dessenà y al gnô dit sura l'Guern y sü sbiri les plü burtes parores. Cinamai maestri che gnô sforzà y n'â sanbëgn degüna colpa, se ciafâ critighes, che ai ne s'ess dessigü nia mirité.

Mo ñi pôn pa fa? Can che an è tan scialdà, ne sàñ nia olà y can che l'fùch toma fora. Al è n temp maradët y ara gnô da n dé y l'ater plü burta.

Na sëra è l prou da S. Vi adöm col maester Bert t'urt de calonia, ia dô chë brüscia de faü, sön chél pice banch sëntà, ch'ai s'la cuntâ.

Ai â tan tröp da se dì di problems dl païsc, che gnô vigni dé plü complicà y da tumëi.

Ailò sön chël banch s'udôi sugüsc. Ia dô chë brüscia de faü êl n gran mûr che despartî l'urt de calonia cun la strada, olà ch'al passâ tres jënt sö y jö. Dan da vëi êl l'urt, olà ch'an pudô pô atira udëi chi che gnô adalerch.

Zënza ne s'infidâi chi dui nia dër da se lascé udëi deburiada. Ai savô pa bel avisa, ch'ai ê trami dui sôla lista foscia.

Side pa a Bert co inèce al curat ti el bele gnü a orëdla, ch'ai dô mât bel mëte averda, ci ch'ai dijô, sc'ai n'urô s'aspétê val'.

Ailò t'urt de calonia s'udôi sigüsc.

“Àste aldì, Bert”, dijô l'curat, “ci che l'Somamunt pô s'aspétê?”

“I à aldì”, respognô Bert, “chël Jepèle de Somamunt é tla classe dla maestra furesta, che â ñinamai manacé chi mituns, sc'ai ne se lasciâ nia scrì tl partì dla ñiaméja foscia”.

L'prou spo: “Sanbëgn che l'möt é jü a ti l'dì a ñiasa y so pere, l'Somamunt ess spo dit: Ci? Se lascé scrì pro che pande? Al foss da i spudé ados”.

“Chësc ài inèce iö aldì”, minâ spo Bert, “Vëi élé, che l'möt Jepèle ti à l'ater dé spudé ados a chë maestra. Sanbëgn él spo salté fora l'spavënt. L'Somamunt y so môt é spo gnüs cherdâ dala polizia y spo da Signoria. Al é da se punsé, ci ch'al saltâ fora”.

“I à bëgn aldì, i à bëgn aldì”, dijô l'prou, “o la porjun, o paié na bela gran soma”.

“Al é vëi”, respognô Bert, che ê pô l'fré dl Somamunt. “Ci figüra fajô pa l'Somamunt dan da söa gran familia, sc'al ruvâ te porjun.

Al foss stè n spavënt. Y purchël âl paié... döes de beles vaçes àl messé vëne fora de stala. Al se n'à sinti dî. Pur l'Somamunt él sté na gran sanlasciada”.

Spo èl gnü chit ailò te chël urt. Trami dui ñiarâi ruduntafora y ne dijô nia.

Tla roada êl la cöga sön punturina d'urt, che cherdâ l'prou a cëna.

Spo luvâi sö y tl jì ia pur urt dijô Bert: “Val' de té podunse inèce nos s'aspétê vigni ora y vigni momënt”.

Can l'salüt dla buna nöt se lasciâi in chë sëra... Y magari pur tröc mëisc... an ne sà mai nia.

L'ater dé êl bur tëmp. Dô les Odles ca se brodorâ les neores grijes y fosces, sciöche ares uress rosedé les munts plü altes.

Jënt dijô: “Incö vëgnel ñiamó de gran temporài. I sëgns é vëi. Les neores à na büsia, sciöche ares uress ciavaté les munts y i crëp”.

Ara é stada vëi. Da doman adora êl dui dla polizia che mazâ a porta de Bert.

Bert è pro gosté y a daurì jô Agnes. Sanbëgn ch'ara s'â spurdü dassënn a n'udëi dui cun la uniform da doman tan adora.

Inèce chi dui polizisç â cunesciü ala cira l'spavënt de Agnes.

Zënza bëgn dî damané gnöi ite te ñiasa y dijô ch'ai â da baié cun Bert.

Bert â lascé da gosté y i è jü adincuntra. Spo è gnu döt cant tan snel indô l'ater, mo feter avisa sciöche Bert s'l'â bele dî aspetada.

Al messâ jì cun chi dui polizisç jö te caserm. Söl iade ne gnöi baié gnanca na parora.

Mèda Lujia y mèda Severina (La Val)

A Bert i gnôl immënt, che l'monn se rodass, mo impò ne purdôl nia l'coraje y al savô parora pur parora ci ch'al â da dì.

Al gnô cundüt ite t'ufize dla polizia, olà ch'al n'ê un dla ciämëja fesca che damanâ: "Sëis os Bert de Somamunt?"

"Chël sunsi".

"Cunescëis i regolamënc nüs pur i maestri de scora?"

Degüna resposta da pert de Bert.

"Che vigni maester mëss ester scrit ite tl partì scrit dan dal Guern?"

Bert: "Chël sài".

"Ciudi ne s'ëis pa nia lascé scri ite çina sëgn?"

Bert ne respogn nia.

"Urëis sëgn chilò dan da nos se lascé scri iet?"

La resposta de Bert é sëcia y cõrta: "No, mai!" Chi polizisè y

chël dala ciämëja foscia gnô cöci y vërc y bröms y zaporâ, sciöche ai ess cargares tla braia.

Chël capo dô mësa lovâ spo sö y ti scraiâ ados a Bert: "Spo gnëis ciämô sëgn accompagné da chisc duí polizisè a ciasa a se tó val'guant t'en cufer y saludé osta fomena. Ciämô incö ruvëis a Balsan. Sciöche ara jarà inant, oda-reïse. Impè de os saràl na maestra nöia, che fajarà scora".

Sciöche ara é spo jüda inant pur duí o trëi dis, chël pôn s'imaginé.

L'plü ert sura i gnôl da tó comié da sña Agnes.

Dan ufize a l'ater l'ai spo trat a Balsan y inultima a Trënt, mo ai n'à arjunt nia. Söes püces parores è tres les medemes.

Agnes viô ores y dis de spavënt. Chinescdé alalungia n'âra aldì nia de Bert. Ara ne s'infidâ gnanca da baié cun jënt y ciämô manco da

baié cun chi dui atri maestri dl païsc pur ne i mête inè chi ciámó te dificultés.

Ia dal prou èra jüda adascusc dui o trëi iadi a s'la baudié y ara gnô vigni iade scialdi cunsolada a ciassa. Al è bëgn inè de té mëdes dô mëssa sön plaza de dlilia che la cunsolâ.

Ara udô ite, che la popolaziun dl païsc è sön söa pert y chël i dô indô forza da porté inant al crusc.

Dô döes edemes impormó ciafâra na lëtera da so Bert.

La lëtera n'è nia gnüda pur posta, mo al ti l'à dada, sanbëgn adascusc y d'ascogne bëgn dër dassënn invalgô tl guant, a un da S. Iaco da Turesc, che è bele codî te chël post y che ai â lascé gnì a ciassa, dea che al ruvâ de studié y inè pur gauja ch'al è mort süa uma. Chësc jonn da Türesc â ciafé cun vël n scrit lunch y lerch, sciöche al â da se cumporté a ciassa pur n'avëi no ciámó val'de peso da s'aspét.

La lëtera de Bert a Agnes àl imposté a Bornech, dea ch'al â ciafé l comando de ne baié cun degügn dl parenté de chi che è corajö.

Can che Agnes â ciafé la lëtera, àra saré la porta, â trat ca les cultrines y s'â metü a lì la lëtera un n iade, spo ciámó n iade, spo ciámó n iade y inè n quarto iade.

Can che ara l'à albüda lita, àra veramënter ciafé plü coraje.

Bert scriô, ch'ai l'à damané fora, i ne sà nia tan de iadi, a Balsan y a Trënt, y spo l'ài mené jö sön na ijola tl mér nia propi dër dalunè da Roma, o da dì plü avisa plü daimprò da Napoli, olà ch'al è

mâ crëp, val' püç lëgns y na forteza che cunfinëia da döes perts col mér y da öna na pert éra oramai tacada ala tera. Te chë fortëza n'él plü de cënt de tài co vël, che n'urô nia tradì süa jënt, sü païsc y süa mentalité. Un o l'ater de chi â magari laprò dauri la boëcia impü massa, ciudì ch'ai n'è nia plü bugn de la tignì tres stlüta. Chi pudô s'aspét plü de chères "vacanzes" al mér."

Bert gnô mefo bindicé indô cherdë da Signoria y damané fora, mo al savô mâ da dì tres l'medemo.

Un n iade l'ài damané: "Ne savëis nia, ch'i ne pudëis nia plü fa l'maester, sc'i ne se lascëis nia scrì tl partì?"

Sön chëra àl respognü Bert: "Spo väi mefo indô a lauré da paür. I sun pö nasciü fi d'en paür."

Ne savëis nia, ch'i arëis dagnora dificultés?" damanâi inant.

Bert respognô: "Bele da pice insö sunsi gnü insigné de fa dô mia cosciëenza y zënza ne feji iö a degügn val'de mal. I crëi, ch'i ài dagnora mâ porvé de fa l'bëgn a jënt."

Bert scriô, che chëstes respostes metô man de i fa impresciun a chë Signoria corajö.

Spo scriòl: "Te damanaràs, Agnes, tan dî ch'i mëss sté childò. I mëss te respogn, ch'i ne sà nët nia. La maiù pert sta mefo da 7,8 çina 18 mëisc.

Zënza vâra bun. I podun scialdi rodé tla curt dla fortëza, olà ch'al è inè val'lëgns, sanbëgn dagnora sot ai edli di "angeli custodi"; chël è da capì.

La ciamèna ài oramai sönsom la fortëza, olà ch'an vëiga lunc fora pur l'mér.

Da mangé ciafunse inè assà, mo sanbëgn nia balotes y scarté y jüfa y cijencì y gnoch da zigher. Chël patüc mëssunse pu mâ se punsé.

Ai se dà inè val'libri da lì y papier da scri."

Inant scriòle che ai pudô jì a mëssa les domènies y ch'al â n iade têmp da perié, medité y punsé a se instëss.

Al scriò spo sanbëgn inè, che sù pinsiers passâ tres danü indô i mürs dla fortëza, l'mér, les planüdes y les munts pur s'unì a süa Agnes.

Can che Agnes liô chësc, messâra bëgn pité dassënn, mo impò liôra indô danü döt cant. Ara sintì laprò forza y ligrëza y se dijô y se lasciâ inè dì da sües compagnes: "Bert vëgn pa bëgn indô."

Bert gnô pa bëgn indô, chël ê da capì, mo nia tan atira.

Agnes n'è nia la porsona che stô a ne fa nia pur jî dô a pinsiers dala ria löna.

Ara messâ sëgn inè punsé da se trà l'vire. Da Bert ne ciafâra pô plü nia; a chël ti êl gnü tut l'païamënt y la ciasa pur intant. Mo Agnes savô da se chirì l'laur.

Da cujì ciafâra mâ bel assà dales patrunes dl païsc y foradecà y spo jôra gonót te val'familia a daidé fora, can che la uma n'è nia buna. Cun mituns savôra pa cis da lauré, mo inè cun jënt vedla. Dûc l'à ion, ciudi ch'ara ê tan umila y de survîsc.

Jënt savô spo inè ch'ai pudô i cunfidé döt, ciudi che ara savô da

scuté, olà ch'al aldî da scuté. Insciö ciafâra jënt bel assà y ne se dörä dessigü nia meseria.

Impò àra bëgn gonót la ria löna, ciudi ch'al falà l'om, a chël che ara ti urô tan bun, mo pro jënt ne s'un lasciâra nia fora. Ara è buna da se tignì ite.

De ries stlafes i cunsënti chësta crusc y ti baiâ dô les plü miseres y stletes calunies.

Te vigni païsc éle de rî ëi, mo te vigni païsc é ciámó plü de ries éres. Na ria lëinga fesc gonót plü mé y plü dann co la plü burta erma.

Agnes aldî pa bëgn inè les mormoraziuns, mo ara â la forza da scuté y mai n'essera albü l'pinsiers de se vindiché.

Datrai, pur na matada, dijôra: "I diji madér n Paternoster a san Scuta, spo él döt che passa plü sauri."

Mo al ê da capì, sc'ara ê inè buna deforaia da mostré datrai la buna löna, daite éle l'cör che sangunâ.

Süa jënt, chi de Somamunt y chi da St. Wolfgang, gnô pa bëgn gonót a la ciafë y a la cunsolé y a i dé coraje y inè a i porté patüc da vire y insciö porvâi d'la daidé de vigni vers.

Mo ara n'è pa nia sora a S. Vî y a St. Wolfgang te chëres situaziuns. Feter vigni edema aldîn de chël y de chël ater, ch'ai gnô traç dan da Signoria y bindicé n'en gnôl saré ia pur dis y edemes de chi che â daurì massa la boëcia sön val'plaza y te val'ustaria.

Spezialmënter porsones che godô respet y autorité t'en païsc, gnô metüdes sot a control da pert di

funzionars dl partì dla ciämëja foscia.

Purchël ne savôn mai, can ch'ai jô indô cun un.

Plü prigurûsc ê un o l'ater dl païsc, che portâ ega sön trames les sciabes y che urô se fa la müsa pro l'partì. Chi ê i plü da tumëi. Ai jô cun dötes les stlafaries y inultima urôi se lavé les mans, mo plan, plan ti gnôl trat jô la mascura y jënt i lasciâ susc.

La jënt se punsâ: "Lasci mâ fa, al n'é nia dagnora segra pro la medema dlijia."

Pur nüsc païsc y pur nesta jënt el gnü agn de scûr y de tristëza.

Ciampanes che pita.

Tobia ê na vedla porsona, che ê sté püch pur l'monn.

N iade da na segra, ch'al la sintî impü, dijôle a na mësa de jënt: "I sun pa sté tröp pur l'monn, ciamaï sö pur chi badioç a sié."

Sanbëgn ch'al â dé ca na riöda sön na tara. Mo al ê vëi.

Tobia ê mâ ruvè püç iadi te süa vita a Bornech. De Pursenù, Balsan y Desproch âl mâ aldi baian.

A Pursenù êl pö l'veSCO y chël âl pa bëgn udü plü iadi, can ch'al gnô a cunfermë. Vëschì da Pursenù n'âl cunesciü trëi. A Pursenù, chël savôl inè, stôle l'ciampalin blanch.

Tobia liô tröp y purchël savôl inè, ch'al stô scrit tla plata: "Rund um den Weißen Turm."

De Balsan savôle, ch'al ê tan na bela dlijia cun n té gran ciampalin y spo de té gran botëghes, olà ch'al ê de vigni sort de patüc da cumpré. Y spo te üna na cuntrada

êl blot mä ordüra y ciüf da cumpré.

Da Desproch savôl da cunté, ch'al stô l'Guern de Tirol, la Hofburg, la dlijia cun i "Schwarzen Mander" y la Rotunde, olà ch'al dô ester na gran pitöra dles veres de liberaziun dl Tirol.

Ciamó dër tröpes d'atres cosses savôl da cunté sö, scebeñgn ch'al ne les â mai udüdes, mo dea ch'al liô tan tröp, savôl plü co d'atri y can ch'al metô man da cunté, n'el gonôt tröc che se fajô purmez. Al savô da cunté, bel avisa sciöche al ess instëss udü döt cant.

Adascùsc sanbëgn rodâl incérch laota de té sföisc o plates, che scriô de vigni sort, che suzedô y spezialmenter dles iniustizies che gnô fates ala popolazion de chisc païsc.

Tobia ciafâ, sanbëgn inè indô adascùsc, dötes chères plates y al s'les ascognö sö sot l'tët te na té ria lada ia te chël piz scûr y metô n pêr de scianores suraia, che degügn ne s'intopass laprò.

Nia ch'al ne i ess nia cunfidé a süa jënt, mo an ne sà mai nia, sce val' tan de proibì dal parti foss mefo impò ruvè a löm o foss gnü imbanì, n'en fossel ruvè valgëgn te de gran bries. Purchël se dijôl Tobia: "La pröma dles virtùs cardinales é la prudëenza."

Y al â pa bëgn rajun. Nia dainré n iade suzedôra, che la miliz foscia, sc'ara sospetâ de val'o de valgëgn, s'intopà de ragacé, zënza bëgn dî damané, te val' ciasa y sciürâ döt sotysura, sciöche al foss sté l'trumoroz y sc'al ê val'che fajô mé a sü edli o a sües

orëdles, spo pudô s'aspéte de gran bries o inçé val' de plü.

Tobia savô pa bëgn, ci ch'al â da fa. Pur süa furtüna çiarâl ca da tec, mo dô chël müs dal nês plat y lerch, dales orëdles dancâ y dai edli che çiarâ impü incrusc, êl n ciurvel fin y astüt. Ci ch'al â lit n iade, se recordâl pur dagnora y na porsona ch'al â udü n iade, ne se desmëntiâl mai plü.

Te çiasa l'ai ion, ciudì ch'al ê cuntënt cun döt, ne se baudiâ mai y daidâ ci ch'al ê bun. Mo can ch'al jô sö sot l'têt a li te sües plates, ailò urôl avëi la pêsc.

Jënt ne l'â nia ingert, mo ai l'aratâ impü da profet y da striun.

Al ê chi dis, ch'an l'udô dërgonôt su, ch'al rodâ incérch, cun döt che la témperatöra n'ê nia massa buna defora.

Jënt che udô Tobia chi dis, ciügnâ l'cé y se dijô: "Al sà val', al sà val' Sta da udëi, ci ch'al sà.

Can ch'al roda inscio su incérch, spo él vigni iade gnü val' de mal."

L'curat da S. Vî, che l'â incunté, l'â tignì sö y â metü man da l'tamejé fora.

Tobia ê pa bëgn furbo. Impröma fajôl sciöche al foss tomé jô dales stêres, mo spo dijôl al prou: "Siur curat, i ess dër tröp da se cunté. Pôi gnì cun os te calonia?"

"Sanbëgn ch'i pudëis gni, Tobia", respognô l'prou, "os se vëighi dagnora ion."

Iö sà inçé", minâ inant Tobia y ti çiarâ fit ti edli al curat, "iö sà inçé, ch'i pô se cunfidé a os les cosses plü ascognüdes. Aldédaincô êl tan da mête averda."

L'curat: "Sc'al é cosses segre-

tes, sài dessigü, ci ch'i à da fa. Spezialmënter aldédaincô é l'scuté or."

Tobia: "Sanbëgn, dessigü. Mo, siur curat, pôi gni cun os te calonia, childâ alaleria ne me vëighi nia sigü de se cunté döt cant."

L'curat y Tobia jô spo deburiaida ia in calonia.

Ailò êl sté n discurs dër lunch, che chi dui â fat.

Plü de döes ores ài albü da s'la cunté y l'prou s'en fajô de morvëia, olâ che Tobia â tut adalerch dötes chères novités. Döt ti â cunté Tobia, mo olâ ch'al ê la fontana de dötes les novités, chël se tignîl a vël instêss, chël ne pudô gnanca savëi l'curat.

A chi de çiasa y ai vijins i savôl mâ de morvëia, che Tobia s'un jô vigni próma domënia dl mëis y gnô impormó l'mercui o la jöbia. Can che al ruvâ indô a çiasa, jôl dagnora a se cunfessé y l'pröm vëindres dl mëis stôl dô mëssa dagnora dër di te dljia.

Dô chël discurs ti â l'curat dé la benedisciun a Tobia y la cöga cunesciô in chë sëra y inçé l'dé dô, che al ê travegnû val'd'extra y che l'prou â plûlere la ria löna.

Al n'ê pa de morvëia. Al â aldì da Tobia, ch'al gnô pa fora normes nöies.

Te dljia pudôl mâ plü gni perié y ciante tl lingaz dl partì dl Stato - perié àn dagnora te chël lingaz y chël ê döt dërt, mo ciante gnôl inçé datrai tl lingaz dles atres valades vijines y perdiché à l'prou da S. Vî dagnora tl lingaz dla jënt dl païsc.

Inant dô defata gni fora normes che proibì oramai dötes les beles

usanzes da zacan y cínamai l'vistimént da zacan. Un che gnô abiné col guant da zacan, gnô mâtira saré ia. Chél i fajô extra mé ti edli a chi dala cíameja foscia.

Dötes les cíanties dl païsc è severaménter probides. Ci che Bert y i atri confinà scriò a cíasa, n'è oramai döt nia vëi.

Al è vëi, che ai ciafâ nia mal da mangé y ch'ai n'â gnanca propria da se dlacé, mo zénza gnôi tichinà a vigni moda.

An ti tociâ zigareè impià sô pur l'nês y tles orëdles, ti ficiâ aodles dô les aundles jö y can ch'al è n'dér témportal, i fajôi despié jö y i parâ fora sot al témpr cína ch'ai tromorâ dal frëit y un o l'ater tomâ cínamai ia pur tera.

Impormó n mëis o l'ater denant ch'ai pudess gni a cíasa, gnôi tratâ impü da jënt, ch'ai ne fajess nia massa na burta figüra, can ch'ai ruvâ a cíasa.

Da Nadé ne pudôl nia gni cíanté la bela cíantia "Stille Nacht, heilige Nacht".

Chëstes ultimes notizies ti â veraménter fat mé al prou y sanbëgn ince a Tobia.

Mo l'plü mé â fat al prou, can che Tobia i â dit: "Siur curat, mo l'plü de döt mëssunse pa se stravardé dai Giüdes Iscariotes inanter nosta jënt ite. Chi é pa i plü da tumëi; chi é bugn de ruviné nosta jënt y nüsc païsc."

Ad aldì chëstes parores, àl feter ciafê n té frëit sô pur l'spiné l'prou. Al tignì l'cé danjö y dijô a Tobia: "Tobia, t'ás rajun, l'maiù prigo é plü daimprò co ch'i minum... chësc m'ài bele n pez ince

iö punsé.. y chësc me fesc vera-mënter mé."

Nadé è daimprò y jënt se cunfortâ ala bela festa da d'invêr.

Mo chi dis dan Nadé â l'prou ciafê n scrit dal Comun, olà ch'al è scrit chères normes, che Tobia ti â bele dit danperfora.

La domënia dan Nadé les incundâ l'prou jö dal pergo, mo la jënt scutâ bela chita y al è gnü n chit tan gran, ch'an ess aldi joràn na moscia.

An è plan, plan ausà da scuté, ciudì ch'an savô, che chi lüs vistis da biscia è dant y do, olà che jënt s'abinâ.

Al è gnü vëia de Nadé y al è gnü Maduines, mo la bela cíantia da Nadé, che fajô vign'ann l'côr lisier y ligrëza a gragn y a pici, la plü bela cíantia dla nöt plü santa â messé scuté.

Can che jënt jö a cíasa dô Maduines y an sonâ cíamó les cíampanes da Nadé, jö la jënt da S. Vî tl scûr dla nöt y dijô: "Aldide, les cíampanes pita.. les cíampanes da Nadé pita."

L'sonn dl'Aimaria.

Insciö jö i dis, les edemes y i mëisc inant. Al pê, che an side bugn a s'ausé a döt. Al pê che l'témpr side bun da varì les plü gran plaies, sc'al n'è sotite val'mal, che cô y va inant.

Tl païsc êl gnü plü chit. Al ne gnô nia plü insciö cíanté les beles cíanties da zacan. Tröpes usanzes messâ sparì, ciudì che ares ne butâ nia a chi dala cíamëja foscia.

Inoms de païsc y cognoms dla jënt gnô mudâ jö y chi che ne se

l'lasciâ nia fa, ruvâ sola lista foscia y ne ciafâ dessigü plü degun laur, ater che pro i paurs te ciamp o pré o te bosch pur val' püces lires y la spëisa.

Pur furtüna n'êl laota nia chères ocajiuns da sciuré fora scioldi, sciöche ares é aldédaincô.

Jënt jona jô les domënies domidé o a dlilia o sön val' col o sön val'munt impü a se devertì cun cianté o fa val'jüch. Lajö tl païsc êl massa da mête averda.

Plan, plan cunesciôn inèc fora chi pûc, che tignî dai nemîsc, ch'al n'é dagnora t'en païsc de chi che porta ega sön döes sciabiles y mina de s'la fa buna cun ti crazé la sela a chi che à la forza. Ai à gonót ciamó l'coraje de mené ite sua jënt pur n scioldo.

Sanbëgn se vistì la ciämëja foscia, ch'an ne cunescess nia tan l'paz... dla cosciënza.

La fin de té jënt n'é gonót nia cis buna.

Jöpert jôra cun les usanzes da zacan, cun l'vistimënt da zacan. Jënt s'ausâ tres deplü da scuté.

Tobia dijô bëgn vël: "Sc'an ô ciamó gni fora, êl da fa i pügns te gofa y fiçé i cor te tera."

Sanbëgn n'essun mai podü stlopeté in les Antlês o in la festa dl Cör de Gejù.

Insciö jô l'tëmp inant y al n'é pa dí ne nia l'plü stlet.

Agnes è gnüda dér chita. An la udô vigni dé a dlilia y dedô spo jôra a daidé fora jënt.

N dé che ara jô inèc ia dal vijin a daidé fora, dea che la patruna è püra, âra incunté Tobia, che gno adalerch y vignun ess pudü capì, ch'al â la buna löna.

Bele dalunc cherdâle Agnes: "Agnes, speta impü, i à val' da te dì."

Agnes s'â oramai spurdü ad aldì cherdàne so inom; al ê bele tan dî, che degün ne l'â plü cherdada.

"Ah, iojo", dijôra, "al é Tobia. Ci mai àste da me dì?

Dessigü nia val' de bun. Èl val'che fala cun Bert?"

Tobia è ruvè daimprò y Agnes cunesciô sëgn, ch'al â la buna löna y â lascé jö cotan de pëis. Ciámó n iade damanâra: "Èl val' danü cun Bert?"

Tobia ciarâ incérch pur udëi, sc'al n'é no val'stlafa sön tru, spo dijôle plülera daplan: "Al é val' danü de Bert. Al é sön tru da gni a ciasa."

Agnes dauri sön chëra de té gran edli y minâ: "Tobia, no me cuiné. I n'à bëgn zënza assà da n'en sté fora. Bert m'ess pö dagnora lascé a savëi, sc'al pudô gni a ciasa."

Tobia ti dô mâ dassenn col dëit ia y ca y dijô: "Agnes, i ne te cuioni dér dessigü ne nia. Spo mësse capì, ch'al ne sciafiâ mai da te scriti, ciudì ch'al ne savô instëss nia, cina in chël dé, ch'al â ciafë la cherta, ch'al ê indô lëde y la cherta dla ferata."

Agnes damanâ spo atira: "Olà él pa spo, sc'al dess ester gnü?"

Tobia: "Ah, iö ne l'à pa udü, iö, mo un che l'à udü a Balsan, m'l'à dit."

Agnes: "Che ê pa chël"

Tobia: "Agnes, purdoneme, chël ne pöi nia te dì, mo i sà, ch'al ne mënt nia. Ci gauja essel pa inèc messé avëi da me cunté ciacules. Al n'é gnanca de chësc païsc."

Sëgn ê Agnes curiosa y damanâ: “Ci àl pa spo dit de Bert?”

Tobia: “Al à dit, ch’al l’à udü a Balsan y ch’al messâ sté dui dis a Balsan y se prejénté da vicare. Indoman él childò.”

Sëgn messâra bëgn crëi, Agnes, y ara dijô a Tobia: “Dilan dla bela notizia, Tobia, mo i te prëi de scuté n iade.

Ai ne mëss nia atira düc l’savëi. Insciö ài inè tëmp d’arjigné ca döt der bel pur l’tó sö scioch’al alda indoman.”

Tobia ê bele tl jì inan t,mo al s’ujô ciámó y dijô: “No mâ no te tumëi, Agnes, i sà pa bëgn ci ch’al alda... mo bel me sàl impò, sc’i pô ti fa na ligrëza a valgûgn. Döt l’bun, Agnes!”

Cun chëstes parores él sparì.

Agnes ê ruvada ia dal vijin y ara ê stada buna da se tignì ite, scebëgn che so còr ê plëgn de ligrëza y ara ess podü trà salc dala cuntëntëza.

In chë nöt n’âra mine no durmì cis tröp. Valgûnes ores âra na ota albü da romené sö y arjigné ca döt bel, sciöche al foss ruvë adalerch n primiziant.

Ara ciafâ pö indô so Bert dô da nü mëisc tan lunç. Al i gnô inmënt, che ara sè cunfortâ deplü co l’dé dan la noza. Tres danü punsâra indô, co che ara ess podü ti fa la ligrëza maiù. Chësc y chël messâra pa fa.. chël y chël ater messâra pa i dì.. y insciö inant passâ la nöt, ciina ch’al gnô la dé.

In chël dé savôra pa bëgn, ci che ara â da i dì a Chëlbeldì tratan mëssa.

Dô mëssa l’ân udüda jon ia dal curat y da misdé, bele n pez

denant ch’al gniss l’auto dla posta, êra sön plaza, che ara spetâ.

L’auto dla posta ê ruvë adalerch y al ti â porté la porsona plü amada a Agnes. Sön plaza a saludé Bert él mâ trëi porsones: Agnes, Tobia y la vedla Mornara y insciö sâ dejidré Bert y Agnes.

Agnes y Bert se tignî toch tla man chi duicënt metri ciina a ciasa, plü toch co in chël dé ch’ai è maridà, cun parores n’âi nia da se dì, al è i cörs che baiâ.

L’prou da S. Vî ê sön finestra, ch’al ciarâ y na gran legrema, sciöche na perla luminosa i rogorô dai edli jö y dadalt dijôle: “Indô à Chëlbeldì lascé sluminé so sorëdl dla ligrëza tla ciasa de döes prosses porsones.”

Inant se dijôl bel su l’prou: “Dô l’Vëindres Sanè él dagnora gnü Pasca... mo insnöt ne väi nia a ciafë Bert. I ne pô nia desturbé la ligrëza de dui cörs.

Da sëra pudôn udëi Bert y Agnes sön sorà.

Sön ciampalin sonâ la ciampaña dl’Aimaria. Bert y Agnes lovâ sö y periâ y in chël momënt fluri l’sorëdl.

Tan tröp ch’al suzed gonót t’en dé, t’en n’edema, t’en mëis, te nü mëisc.

Resta cun os, Signur,
al vëgn la sëra, al vëgn tan scûr.
La nöt fesc pôra al sann y la pür'.
Mâ leri y poltruns à ion la nöt.

Bert ê a ciasa y viô cuntënt cun
süa fomena Agnes.

Sanbëgn ne pudôl nia plü fa
scora, mo al insignâ studënè che
stëntâ, daidâ fora cun scriç la jënt
dl païsc y inçë defora decà, scriô
notes pur i ciuantadùs y daidâ inçë
zënsa la jënt, olà ch'al ê debujëgn,
sciöche d'isté da jì a restlé. Jënt
recunesciô chisc laurś y païà
surafora y inscio n'el nia meseria
tla ciasa dl maester Bert.

Dla vita dla prijonia cuntâl mâ a
dér püc. Plü co ater dijòl: "Ara m'à

fat bun. I à imparé te chi nü mëisc
da me cunësce instëss y da cunë-
sce l'mé di atri. I à inçë imparé de i
urëi ciamic plü bun a mi païsc y a
mia jënt. I à inçë imparé de udëi
ite, ch'al ê inçë altró jënt da n bun
cör. Vigni mal é bun pur val'."

Iendl y Nazio ê bëgn dér tröp ite
pur i agn. Trami dui ê sönsom
ciamic dér luminusc y tlêrs, mo
plü inscio falâra a un y a l'ater.

A Nazio i chersciôl söl spiné n
püc, che gnô tres maiù; al ê mefo
na goba de n té püre straciun, che
n'à cunesciü nia ater co fadies,
suiùs, panicia, cajencì, gnoch da
zigher, scarté y jüfa, jopa bolida y
jopa restida, balotes d'orde y
datrai val' d'arestì.

Scolari da S. Martin - 1911 - cun l'maester Tamers

Iendl â i jenëdli che n'urônia plü dër tignì, avisa sciöche al i ess t'en fi. Can ch'al jô, él döt che sloternâ; can él i jenëdli che petâ adöm, ch'ai menâ mâ de dër boè, can êsi indalater, ch'an ess urû dì, ch'ai ess messé se rumpe da n momënt a l'ater. Ci che l'tignì sö, è na maza, che Iendl s'â instêss zumpré adöm cun na rama de bodói.

Trami dui, Nazio y Iendl, è bëgn plëgns de defeè, mo öna n'âi mefo dër na buna y chëra è la bona löna.

Jënt stô ion in cumpagnia de chi dui berbesc, ciudì ch'ai è plëgns de cuinaries y de matades y dlaurela còrta.

N dé domisdé êsi sentâ sön chël banch sot a chël cier, che l'vedl prou da S. Vi, Dî l'cunforte, â senté bele dan tröc agn. Ai s'la cuntâ dl tëmp, di tiers y de jënt, can che al ruvâ adalerch Bert, che i saludâ y se sentâ jô söl medemo banch pur i fa cumpagnia o pur se lascé fa cumpagnia.

Chi agn dô la cunfinazion n'â Bert nia plü podü fa scora, mo al è ruvé ti agn che al tirâ impü de punsiun. Deperpo daidâl de vigni vers la jënt y insciö se tirâl inant bun assà. Sanbëgn l'daidâ inçè Agnes y ara jô pô. De chël vers ne i essun pa mai aldî baudiâ... ah chël no.

Agnes portâ pa bëgn gonót chël proverb de chël vedl Tobia, che dijô: "Mâ nia massa baudié; o ch'ai ne pô nia te daidé, o ch'ai n'ô nia te daidé, o ch'ai t'la cunsënt... vëi élé."

Iendl â defata metü man da damené: "Signur maester, él vëi, ch'al vëgn veres? An alda tres tan

baian de veres. Al pô pa ester bel assà. Jënt é mefo tan malcuntënta."

Bert ciarâ danjö, sciöche al messass punsé dô, spo dijô: "Iendl, Iendl, chël n'âste bria da dì dui iadi. Dan valgûgn mëisc ciamic baiân dassënn de veres. Sëgn n iade él impü plü chit, mo sta da udëi, sc'al n'é mine l'chit dan l'tëmporal."

Nazio ô sanbëgn inçè se moscédé ite tl discurs y mina döt da sciché: "Ah, morvëia n'él pa, la jënt vëgn bëgn tan ria che...ai n'ô plü se lascé dì nia. Sce mo, signur maester, an à aldî che la jënt ess udü n gran sëgn de vera.

L'ann passé, amez iener fora, fossel gnü n gran luminûs côce dal nord jö. Al è da sëra. Iö ne l'âpa udü, mo chilò n'él bëgn ste tröc che l'â udü."

Nazio ciarâ altafora, ciügnâ spo l' cè y dijô: "Ah, al gnarà pa mefo la fin dl monn. Al sta bëgn scrit, ch'al va danfora sëgns sö al cil y sôla tera."

Bert, che è maester, â inçè udü chël côce y al savô, ci ch'al è. Al s'la riô impü y dijô: "No, no, Nazio, chël côce n'è degun sëgn de vera, mo al è l'luminûs dl nord."

I l'â bëgn inçè iö udü. Chilò da nos él pa mefo zirca vigni 70 agn da udëi, mo sö al nord l'vëighi pô inçè vigni edema n pér de iadi y ciamic cotan plü bel."

Sön chësta él spo indô Iendl che se lasciâ aldî: "Ehee, mo an à inçè aldî, che an ess udü chëstes ultimes edemes n gran nio fosch in forma de na crusc sura l'Col de Lana. Al foss ciñamai gnü fat

fotografies. Spo saràl bëgn vëi... da tumëi él mà bel assà.”

Bert i bat sòla sciabla a Iendl y disc: “Iendl, sòn chèl patüc ne tègni nia iö. I à bëgn inè iö udü na té fotografia. Ailò cunësciu bëgn avisa, ch’al è sté n forograf a fa ite sües morvëies. Iendl, sòn de té patüc ne tègni nia iö.

Mo val’ d’ater, berbesc, me sta bëgn cotan deplü a cör.

Al é denant sté veres te nüsc païsc y peri y jogn n’è nia plü gnüs zruch a ñiasa, mo ai à messé lascé la vita te tera furesta y inultima n’àn salpü no purcì, no purcó ... döt debann”.

Bert fajô na pauza cotan lungia. Sü edli ñiarâ dalunc, sciöche al ess urü cumpedé düc chi tomà te vera.

Impormó dô da n pez dijôl: “Mo val’d’ater, val’cotan plü de rí él gnü pursura nüsc païsc y nostra jënt. I savëis pa bëgn, ñi ch’i mini... chësta maledida opziun, olà che i dictaturs dla ñiamëja foscia y rossa ô i tó a nostra jënt ñi che i é plü sant y plü ñér, l’païsc instëss, la tera instëssa, les ñiases, les munts, i crëp, i bosc y i prà, olà che nüsc vedli à lauré cun l’suiùs dla frunt y da vigni sajun pur se lascé a nos.

Chësta maledida opziun é la cossa plü spaventosa che é gnüda pursura nos. O lascé ñiasa y païsc y döt cant y jì forapert, ti païsc tudësc, döt atramënter y maludüs da generaziun a generaziun, adin-cuntra a ñi che an ne sà nia, che vëgn. Al é sciöche da jì dal luminüs dl plü bel dé da d’isté tla nöt plü scöra; o scenó indô lascé döt nosc bel païsc y jì jö tla tera

borjada, nia dalunc dal Africa, olà ch’al è döt n n’atra sort de jënt, olà che l’clima n’è nia da soporté pur nos, olà ch’al è jënt che la pënsa y vir döt atramënter co nos, olà che la jënt s’è n sënn mat a nos... al foss n spavënt.”

Bert tirâ l’flé pesoch, mo al n’è nia ñiamó ruvé da baié. Al messâ y urô n iade se delibré da chi pinsiers pesoç, che l’tramëntâ dé y nöt.

Nazio y Iendl i scutâ pro sciöche scolari al prou te scora, can ch’al cunta la storia de chèl fi pordü, che messâ vardé i purcì y ti à ñiamó la gola a ñi che ai ciafâ da mangé.

“Chësta é la propaganda”, cunta inant Bert, “ch’i mëssun aldì vigni dé. Un n iade s’la manaci cun mëssëi jì forapert y can ch’ai alda che la jënt n’ò nia, spo vëgnel indô scrit y baié, che ai se mët ñina jö a funz dl stivà. An cunësc bëgn, che ai é pur se desdrüje.”

A Iendl, y no mà a Iendl, mo ala maiù pert de nostra jënt i jö chësta opziun tan a cör, ch’al n’è tröc che s’la udô.

Iendl minâ spo: “Eis aldì, che l paur da Surabosch è salté t’ega. So vijin, che è pur furtüna bel te chèl momënt inè ailò, à udü y é ñiamó sté bun d’l trà fora. Can ch’ai l’â damané dedô, dijôle: “I m’la udô. Iö à na gran familia y mëssëi m’un jì demez, forapert o jöpert, foss bëgn sté n spavënt... i sun dagnora mà sté tl païsc y mai altró. Ñi fajôi pa iö cun mia familia te n n’ater païsc? Iö sà mà da lauré y vire chilò.”

Jënt s’la vëiga. An ne sà plü a che ti crëi. Un n iàde àldun chësta,

l'ater iade n n'atra. An ne sà plü, ci fa. De morvëia n'él pa nia, sce jënt se mët ala mücia."

Nazio à ciafé i edli da ega, ciügnâ l'cé y minâ: "Mo ch'al à messé gni n té castighe sura la jënt de chisc païsc! I ne capësci plü nia. Či àn pa inè chilò incérch ater co straciaries y fadies y meseries."

Bert è inè sura pinsier y dijô: "Al ne jô döt nia, ara é insciö. Chësc é l' maiù castighe che é gnü sura nosc païsc. Sc'i se l'un mirité o no, chël ne sarunse degügn bugn da iudiché.

De té caji sciöche chël dl paur de Surabosch, ài aldì de plü te chëstes ultimes edemes. Jënt s'la vëiga. Nosta jënt, che é tan tacada ala natöra da chilò, inè sc'ara à püch da dé ca, ne n'ô nia la lascé. Portede mâ n čiamurc jö tla planüda, spo n'él defata apëna plü bun da jì, inè sc'al à la čiané plëna d'erba frësca.

Ara é insciö, purchël ne dessun nia i tó i crëp ai čiamurc y les munts a nosta jënt. Al n'è nia dërt.

Vigni tier chir süa tana, inè sc'ara é frëida y scöra, süa cõ, inè sc'ara é sön na rama che bandura."

Nazio y Iendl stô madér a scuté pro. Al i gnô inmënt de aldì na purdica.

Na té picia splijinada â fat tan, che chi trëi ëi, che ess čiamó albü da s'la cunté dî alalungia, messâ se desparti.

Nazio y Iendl s'un jô a čiasa, mo Bert à l'cör ferì y al adorâ čiamó forza da zacai, purchël jôl čiamó ia dal prou. Ailò savôl, ch'al ciafâ vigni iade indô coraje.

Bel avisa él a čiasa l'curat. Bert n'â nia plü tan bria de ester spau da baié cun jënt. Da can che al è gnü scrit fora la maledida opziun, à l'partì dala čiamëja foscia purdù la forza oramai dl döt.

Bert y l'curat jô sön feranda de calonia, olà che an udô dër bel jö pur l'païsc.

Bert cuntâ mâ, ch'al è sté cun chi dui berbesc a s'la čiaculé y ch'ai à inè sanbëgn baié dla opziun, che i stô tan a düc a cör.

Al è vëi, düc n'â assà y dui de che che la sinti de plü tl païsc, è Bert y l'prou. Ai è plü bugn de udëi danfora y de capì les cunseguënces dla opziun.

Sanbëgn n'él tl païsc inè valgügn, che è intenüs cum la opziun. Al n'é dagnora de tài. Te vigni tlap de bisces n'él inè de fosces y de rosses.

Purchël dijô inè l'curat: "Či gran mal che chësta opziun porta te nüsc païsc! Al vëgn fora stritäries tan granes tles families, tles vijinanzes; sënn da öna na pert y sënn da l'atra pert. Al sarà sënn y discordia che döra generaziuns. Interessant élé, che te na discordia te familia él l'malan che tiza l'plü."

Al è gnü na picia pausa. Trami dui stôi sura pinsier, čina che Bert rumpí l'chit y dijô: "Chësc eës propri vëi, siur curat. Al vëgn n gran sënn nanter la jent, nanter chi che optëia pur lafora y chi che optëia pur chilò.

Sanbëgn che degügn n'ô s'un jì da čiasa demez, no chi che optëia forapert, no i atri.

Chi che optëia forapert disc mefo, che i tudësc vëgn a tó ite

nüsc païsc, spo pôi pa bëgn sté a çiasa, y sce chësc suzed, spo stàra mal cun chi che optëia pur childò.”

Bert è döt descunsulé y dijô inant: “Ci burtes propagandes ch'an sà da fa! Dùc ój l'ega sön so murin y söl murin de chi che i sta a mûs y se god’, sce ara i va mal ai atri.”

Childò éle l’prou che va inant cun súa parora: “Ara é pa bëgn, sciöche te dijes, Bert, mo chësc n'unse pa nia insigné nos proi ala jënt... ah chël no! Ciudì che al ti é salté ite a nosta jënt de té idees paganes, chël é n mistere. Al me sà, che dùc i malagns side lëdi... ch'al messâ gni de té proes sön nosta popolaziun... ci disc mo chi che vëgn dô nos, dô 20,30 o 40 agn? Ci disc mo chi?”

Al è gnü impü de pausa, spo minâ inant Bert: “Siur Curat, childò ëise porté n problem che gnarà dessigü n bel dé, magari can che nos ne sun nia plü. Nos, ch'i viun la storia, savun avisa tan ria ch'i l'un, mo dô da trënta, carant'agn n'en lovaràl sö plü de scicà, ince sc'ai é dalunc dala storia.”

“De chë minunga sunsi ince iö”, se caciâ spo ite l’ prou, “a chi che à opté forapert, i dijaràn traditurs, ciudi ch'ai à lascé y urô lascé y abandoné la çiasa paterna y l’païsc di antenaç.

A chi che à opté pur childò i dijaràn pa mefo ince traditurs, ciudi ch'ai ti à dé la usc an Guern nemich de nosta jënt. I foss impò curiùs sciöche chi fajess, sc'ai foss sëgn te nosta situaziun.

Vëi éle, che Chëlbeldi s'à mené dër na gran prô y dër n gran

castighe, mo i ne savun pa nia, purciudi ch'al é bun. Magari s'unse bëgn mirité döt inscio.

Bert, iö arati, ch'i mëssun fa dô nosta cosciëenza y nia bëgn dî se lascé baié sö no da üna, no da l'atra pert.

Sc'i pudessun inscio jì te curtina y fa luvé sö nüsc peri y nosten umes. Ci mai se dijessi!”

“Chël arati ince iö”, respogn Bert, “ci mai dijessi? Ince vëi à messé n'un sté fora dér de ries y de pesoçes, mo purchël ài impò tignì fora.

Sëgn mëssunse bëgn dî, sciöche chël vedl Casper dijô gonót: Ara va ert da fa sauri.”

Spo él indô l'curat che cunta inant: “Sàste, Bert, jënt stënta bëgn daspavënt da se fa dërt. Ai va a opté, spo vâi indô a retrâ. Un n iade àldi, ch'al é mì fa inscio, l'ater iade atramënter. Da üna y da l'atra pert ói pò bel l'medemo, mo madér sön n'atra moda.”

“T’as rajun, Bert”, disc l’prou. “Dùc ô pudërt sté a çiasa, scebëgn ch'ai vëiga, ch'al n'é bele valgûgn che fesc l'poch y mëss demez... impröma de tài che n'à nia avëi. An alda ch'ai rüva te païsc, olà ch'al é gnü paré demez d'atri, che ti ciafa sanbëgn n sënn mat. Al é da capì. D'atri rüva indô te baraches, families intieres, dùc adöm y ne sà nia ci che l'ater dé porta. Impò n'él de chi fanatisc pur l'gran capo dl partì dla ciämëja rossa... i à l'impresiun che l'malan side gnü lëde cun dötes sënes schires.

Bert, i me tëmi impü... sàste, l'sënn ch'al salta fora tles fami-

lies, tles viginanzes y tla comunità, chël é l'peso y döra tan dî.”

A Bert i gnôl la grigna da rì. Al i ciarâ ia al prou y dijô: “Datrai mëssun impò ciamó laprò rì. Sàste, l'cargà da S. Vî, chël à opté forapert. Mo ch'al sài pa dër purciudi, é da dubité, y so vigin à opté pur chilò. Ester ài bindicè indô val da se dì o da se baié ite.

L'cargà respognô: ci àn pa inçè tan chilò, ater co chi dal cestun?

L'vigin: Pu, da vire unse pa ciamó dagnora albü.

L'cargà: Mo indere coo. Sàste, ci ch'i fajun: can ch'al é san Bolscevich, spo vëgneste tö fora a segra y can ch'al é san Cestun, spo vëgni iö ite a segra.”

Sòn na tara messâ Bert y l'prou impò ciamó s'la rì.

L'prou da S. Vî dijô inant: “Al é mā bun ch'i sun impò ciamó datrai bugn de s'la rì y avëi la buna löna.

Sàste, Bert, l'ater dé sunsi sté sö da to fré, l' Somamunt.

I urô n iade fa na té picia roda, ciudi ch'al fesc bun da jì y spo él inçè dërt, sc'an roda inçè datrai nanter jënt, can ch'ai é söl laur. I arati inçè che jënt àis ion, sce l'prou baia cun jënt y s'interescëia dl laur y de vigni sort.

Al me sà incè dagnora tan bel da fa chël iade da Somamunt sö y fora pur chës costes.

Can ch'i ruvâ sö dal ciampopré dl Somamunt, spo stôi madér chit a ciaré.”

L'prou fajô na pausa, sciöche al messass punsé dô, ci ch'al pudô dì, spo cuntâl indô inant: “I stô madér a ciaré. I udô l'patrun de Somamunt, tó fré, che rodâ jö döta

la campagna, da na trata a l'atra, da n ciamp a l'ater. Sö sura na té trognera stôl spo chit, ciarâ incérch y se terjô ia i edli cun la mania dl samare.. ehee, i à udü avisal! Al me gnô inmënt, ch'al se terjess ia les legremes. Spo jôl plan, plan, sciöch'al foss dër stançh, sö a ciasia.”

Indô él gnü chit nanter chi dui èi.

Bert à spo metü man y dijô: “I sà bëgn, ch'al l'à dër al col mi fré döta chësta storia dla opziun. Al ne sà nia ci ch'al à da fa. Plü alalt sòn na munt ch'ai é, y plü ert ch'ai se fesc da vire y plü ingert ch'ai ô lascé süa ciasia y plü tacà ch'ai é a su païsc y sües munts.”

“T'as rajun, Bert, ara é veramënter inscio y de té caji sciöche l'Somamunt él pa bëgn dër tröc.

Iö sun jü inant, sun ruvé sö dala ciasia dl Somamunt, sun jü ite, à tlocoré pro üsc de stüa y sun jü ite. Te stüa él l'Somamunt y süa fomena pro mësa. Ai à la ria löna, chël cunesciöi, mo i ti à franca-mënter dit, ci che tö às opté y i à cunesciü, ch'i à fat dërt. To fré à ciasé na miù löna y plü coraje.

Dô n pez me damanâl: “mo indere, ci él pa spo da fa? Iö à bele opté forapert. Vâra da retrà? I n'ô mine m'un jì da ciasia demez. Denant me dàl bëgn impò l'bot.” Iö i à spo respognü: Sanbëgn, che ara va da retrà ciamó dan Nanü, mo al é mì, sc'an l'fesc impü adascusc, scenó él mā jënt che scraia y cuiona.. Mo, i te prëi, Somamunt, no dì a d'atri, ci ch'i un baié incö chilò.

Chël m'ál spo inçè impurmetü to fré.”

Bert y l'prou da S. Vî s'la ciaculâ ñiamó n pez, spo se lasciâi.

In San Salvester da sëra êl set o ot omi te stüa dl Somamunt. Ai se dijô püch. Ai stô madér in pè o jô ia y ca. An ne savô ñi fa.

Les ères de ñiasa y i mituns è sciöche de té vici sprigurà dô mësa ite.

Chi omi è i vijins dl Somamunt, feter dôt peri de familia.

La löm è picera, mo sc'an ñiarâ avisa, udôn, can a un y can a l'ater, de té gran legremes che rogorô jö pur l'müs y bindicé na té man groia da paür che les terjô ia, prësc, prësc adascusc, ñiudi che nüsc ëi se doda da pité.

Tan ert ch'ai se fajô! Mai ñiamó ne n'âi porvë val' tan de crôde.

Sciöche la maiù pert dla jënt da S. Vî ài inèe vëi opté forapert, mo sëgn parôl, che la situaziun se foss impò mudada, mo... tan rî ch'al è da fa!

Dô mësa dl Somamunt êl inèe n fi dl Somamunt, che è bele scialdi inant col studié, mo al scutâ y è imprescioné dala situaziun.

L'ora de stüa batô les ot da sëra. Defora êl sanbëgn dî bele scuranta nöt.

Un indô l'ater de chi ëi ñiarâ sôl'ora. Inurchëltan vëgn l'Somamunt ca da mësa, mët la man sôl cé de so studënt y disc: "Dì tö sëgn, ñi ch'i mëssun fa."

L'studënt ñiara sô al pere y disc: "Pere, i ne s'un jun nia da ñiasa demez, i stun a ñiasa sciöche nüsc vedli da zacan."

L'Somamunt s'oj spo y disc a chi atri omi te stüa: "Spo s'arjignunse y jun."

Düè chi ëi se visîte dassënn, ñiudi che defora êl frëit y, danfora l'patrun de Somamunt, se tuloi l'ega santa y lasciâi la ñiasa.

An aldî ñiamó, ch'ai s'arjignâ defora les löses y spo êl gnü chit te stüa.

A chi che è restâ te stüa, i â la uma de Somamunt ñiamó arjigné n tee bun ñialt y spo aspetân ñina che chi ëi ruvâ indô a ñiasa..

L'Somamunt y sü vijins è jüs a retrà ñi che ai â udü ite, ch'ai â falé.

Sëgn èsi cuntënc, mo chi dis y les edemes dô ài pa bëgn aldi de vigni sort de surainoms.

Tl païsc de S. Vî n'el pa bëgn valgûgn dër der fanatic, impröma pur chi dal ñiamëja foscia y spo pur chi dala ñiamëja rossa.

Mo davagnada l'à chi che n'urônia lascé la ñiasa.

Ciampana da sëra.

Bert y Agnes è trami dui bele scialdi ite pur i agn. Tres plü gonot i udôn sön chël pice sorâ, ch'ai s'la cuntâ o liô fora de val'liber.

Plü gonot i udôn inèe deburiada jon a spazier dô chël bosch ite o scenô dô chë sëmena dl'ega ite.

Cater o cin iadi a l'edema jôl Bert bel su y chël so iade cundüjô sön chël col sura San Vî, olâ ch'an â na té bela udüda sura l'païsc y les fraziuns vijines.

T'ona na man la maza storta y sön na sciabla l'rô da ñiaré lunc, insciö l'udôn jon, nia plü dër rudunt, dô l'bosc sô. Bindicé stôl chit n momënt, s'ujô y ñiarâ incërch.

Les ciampanes da La Val sö dlilia

Vigni sëra, can ch'ai sonâ l'Ai-maria, êl a ciasa.

La storia dla opziun i â fat n gran mé a Bert y an cunesciô chël a döta süa porsona. Al ê plü chit, plü da ria cira, plü da vedl.

L'manco se n'anadô de chël Agnes, dea che ara ê tres laprò. Mo l'atra jënt dl païsc capi, che ara jê jöpert cun Bert.

Col tëmp se n'â bëgn inçè intenü Agnes, che ara ne stô nia plü massa bëgn cun Bert. Al i gnô inmënt, ch'al n'ess nia plü chël apetit da denant, mo can ch'ai ê insciö deburiada, ch'ai s'la cuntâ, spo dijôl Bert: "Ah pu, Agnes, cì óste pa, i ne sun mine plü jonn ne."

Y spo êl inçè indô bun da mené na cuinaria y minâ: "Agnes, no mânno te fa tan de pinsiers. Plan, plan, mëssun pa s'ausé da mangé tres de manco, cina ch'an rüva tan

inant, ch'an é ausà da ne mangé nia plü.

Ah pu, Agnes, chëra vëgn pa pro düc. Al n'é mine val' da nü ne. L'prou perdica bindicé indô, ch'al é tan bel laia. Ciudi n'orunse pa nia s'ausé plan, plan, da jì ia!"

Sön chëra respognô Agnes: "Pu bëgn, bëgn, Bert, chël é bëgn döt vëi vël, mo al sà mefo impò bel da sté sön chësc monn. Chëlbedldi s'l'à pö dé a nos.

Vigni romun se para dala mort y jì ia in l'ater monn él feter duç che lascia a inultima."

Bert tignì spo toch la man de Agnes y cun la grigna da rì dijôle: "Te sàs bëgn, ch'i sun inçè iö ion sön chësc monn, cina ch'i t'à te. Chëstes stories dla opziun m'à bëgn impü tut ca cotan y cis sëgn me sàl rî, ch'an alda vigni dé, che jënt de nüsc païsc arbandonëia süa ciasa y sües beles munts y va

adincuntra al scür, a ci ch'an ne sà che vëgn.

Mo sàste ci, Agnes, iö à pa tres la speranza, ch'al vëgn val'che tègn ciámó zruch la maiù pert de nostra jent.

Pôste tö t'imaginé chisc bì païsc cun jënt furesta?

Iö no.

Y spo, Agnes, ciudì te fescte pa tan de pinsiers pur me? Iö ne sinti degun mé y ara me va pö zënza bun."

"Ehee, Bert", respognô spo, scialdi cunsolada, Agnes, "t'as bëgn dessigü incè tö rajun.. spe run mâ che döt väis bun."

Insciö passâ l'tëmp, che ne portâ nia de bun, mo veres sura döt l'monn. Danü gnôl indô cherdé sot jogn y omi.

Al gnô l'aisciüda. La nëi s'un jö indô y se tirâ zruch tles munts.

Bert fajô indô so spazier da vigni dé y incè chël iade plü lunch sön chël col fajôl ciámó, mo nia plü dui iadi a l'edema.

Al è tan bel corassö da ciaré incérch, can ch'l è bel tëmp.

Sönsöm êl n Crist, che i vedli da zacan â bele metü sö y sot chël Crist êl n banch. Ailò se sëntâl Bert y ciarâ incérch cun so rô, incè ores alalungia, mo pur l'Aimaria da sëra êl dagnora a ciasa.

In jöbia dan Pasca de mà dijel Bert a Agnes: "Agnes, incö êl tan bel tëmp. Incö jissi propi ion sön chël col a ciaré incérch. Al è sté tan dí bur tëmp y incö essi propi la vëia de fa n iade impü lunch."

Agnes damana: "Al è bëgn tan bel tëmp incö. Oressste bele jì danmisdé?"

"Ehee", rospogn Bert, "ciudì pa no bele danmisdé. Arjigneme val'püch da mangé, spo väi bel plan. Pur domisdé ia sunsi pa bëgn chilò."

Bert disc ciámó a Agnes denant co pié ia: "Al foss tan bel da ester sön chël bel col incö, can ch'ai sona vëies. An alda sonàn da cater dlijies."

Cun chëstes parores y n bel salüt laprò s'ài lascé.

Agnes jô spo dô sü laurs sciöche i atri dis. Dea ch'al ê sabeda, àra pö incè ciámó da romené sö te ciasa. Pur la festa de Pasca de mà aldî döt da ester a post. Da misdê se cujinâra val'da mangé y spo jôra impü a se pone.

Incér les döes aspetâra pa bëgn dessigü Bert, mo al gnô les trëi y la mesa ales cater y Bert ne gnô ciámó ne nia.

Spo se fajôra bëgn pinsiers y ara piâ ia adincuntra "Sc'al s'ess mefo dër stançé, spo pudessi l'daidé", se dijôra.

Ara jô mâ inant, mo i pinsiers ch'al foss suzedü val'deplü, gnô tres plü stersc y plü pesoç.

Ara ne savô nia, tan dí che ara ê jüda, che ara incuntâ l'Somamunt, l'fré de Bert, che saltâ adalerch döt debota. A udëi Agnes, se spurdöl feter y stô chit.

"Agnes, tö vëgnes adalerch sëgn", damanâl sëgn y al i stô oramai sö l'flé, "Agnes, ci n spavënt", y al messâ se terje ia les legremes, che i rogorô dai edli fora. Da dí n'êl plü bun nia.

Agnes sospetâ la plü burta notizia, stô chita y ci che ara ê buna de dì, ê: "Êl val'cun Bert? I l'aspetâ bele dadî y al n'é nia

čiamó ruvé adalerch a čiasa, spo s'unsí piada ia a l'chirì.”

L'Somamunt s'â fat sterch, tignî toch la man de Agnes y dijô: “Bert é gnü danmisdé sö da me y spo sunse jüs deburiada sön chél col, olà ch'al jô dagnora tan ion. Ailò sunse stà dî a s'la cunté. Al â la buna löna.

Söl misdé àl tut fora de ruch-soch so patüc da mangé y can ch'i ân albü ruvé, spo sonâi dlunch incérch vëies... Agnes, i t'l' diji, ch'al â tan na gran ligrëza, ch'al me gnô inmënt, ch'al ess aldì l'pröm iade les čiamanes dl païsc.”

L'Somamunt se punsâ d'la fa scialdi lungia col cunté pur arjigné ca Agnes ala plü burta notizia, ch'al pudô ti porté.

Al cuntâ inant: “Dô l'soné vëies sunsi iö jü iayjö te mi bosc a udëi, či che l'veñt y la nëi â fat d'invèr. I sarun sté fora zirca na mes'ora.”

L'Somamunt fajô cotan de pau-sa. Agnes â metü man de pité. Ara â atira capì, či ch'al ê suzedü.

L'cogné la tignî čiamó plü toch, spo dijôle: “Can ch'i jô zruch, ê Bert ponü sön chél banch, l'rò y la maza ê ia pur tera... so muš ê bel blanch... Agnes, Bert, to om y mi fré, urô čiamó n iade aldì les čiampanes da festa, spo s'l'à Chélbeldi cherdé ia te so règn..”

Agnes â metü man da pité dassënn, de tignî tres čiamó toch pro so cogné, l'Somamunt, mo ara ciafâ tres plü coraje.

Inurchëltan dijôra: “I sun tan cuntënta, che tö es sëgn pro me. An messarà jì ad anunzié döt cant al prou y te comun.”

“Agnes”, respognô spo l'Somamunt, “i à bele döt fat.

L'prou é bele sté laprò y sis omi é jüs a l'tó. Ai mëss prësc ester chilò.”

Y inscio èra stada. Tratan ch'ai è čiamó ailò, gnöi lassö jö cun Bert sön na bara.

Dô la bara èle l'amich de Bert, l'curat da San Vi, y spo čiamó valgunes porsones, che à bele aldì dla mort de Bert, l'maester vedl da San Vi.

Ruvà ailò, à l'prou lascé la lerch ia dô la bara a Agnes y al Somamunt.

Chi cater omi che portâ, se fermâ y can che Agnes â descurì so Bert da chél linzó, che l'stopâ, sonâi cun la grana l'Aimaria dla vëia dla festa de Pasca de mà.

L'prou â dit dant les Aimaries y denant ch'ai jiss inant, dijô Agnes: “Bert, les čiampanes da misdé y la grana dl'Aimaria à soné ite tüa pêsc che döra dagnora.”

Cun les legremes ai edli dijôra spo čiamó: “I jun, Bert, i vëgni cun te.”

I s'un chirì,
i s'un ciafê,
i starun adöm
pur mai plü se lascé.

M.A.

Luvaria ghela (o blančia)

U'ñiSPE.

Regules dl tēmp

Sce jügn é frëit y môl,
l' paur dër mal se n pôl.
L' vënt de jügn ne düra mai dër dî.
Sant'Antone y san Jenn
porta brômes dër ienn.
Sce i dis da ñian é dër tlers y luminûsc,
spo pôrtai blaa, vin y nusc.
San Iaco zonza plöia
mostra n ann con pücia möia! (n bun ann)
Iuli dess scialdé
çì che l'agost dess praté.
Surëdl de messé (iuli)
laora inè de nöt,
no mâ de dé.
Les vignes al bas, les çiores a l'alt
n'à d'isté mai massa çialt.
Les nets d'agost dess ester frësches,
i dis d'agost dess ester çialtcè,
spo é i gröms dal nüz bì alç.
Rosada d'agost,
al é pa bëgn vëi, ara dess avëi
bel dulnch so post,
ar'ë tan important
sciöch' l' pan pur la jënt.

I 12 païsc dla Val Badia

Ne stede a ponsè che al side val de saurì, mëte adöm en pü de storia di 12 païsc dla val de Badia: al foss massa tröp da scrì. De ci che vëgn scrit, i sàle a valch massa püch, a valch massa tröp. Vignun vëiga les cosses cun sü edli: i me lasci ite, che val' patüç se plej y val'endô no. Ede paziëenza y pordenéme!

Por ne messëi arlungè dër tröp l'scrit de vigné païsc, pròi a mëte val'plü de general danfora.

La valadä à encö zirca 8.600 animes, l'99 y val' % rom. catoliz. Vì vir la jënt encö tröp dai sciori o foresti: ti 5 Comuns de nostra valada éle presciapüch tan dà lec: a Al Plan 3000, a S. Martin de Tor val pro 1000; enjö inçè tl Comun

da La Val, spo te chël de Badia 6000 y tanç te chël da Corvara.

Tröpa jënt laora ciàmò da paur: plü o manco éle vigné païsc che da jö lat ala Senni da Bornech: paurz ladins che da jö l'lat éle oramai 120.

Ufizi dl "Verkehr" éle a Al Plan, a La Ila y a Corvara: ufizi "pro loco" unse a S. Martin y a La Val. Na ejatoria laora a La Ila. Staziuns di Carabinieri à Al Plan, La Ila y Corvara. A Corvara s'à inçè lascè jö i Alpini te chës casermes jö a pè dl païsc. Staziuns di bosc éle a Al Plan y a La Ila. Vigne Comun à so dotur. Mede o dotur dai tierz pôn cherdè a La Ila. Por l'momënt pôn ji tles apotches a al Plan, a La Ila y a Corvara.

Scolines à chi d'Al Plan dös, La Val, S. Čiascian, La Ila y Corvara, öna porom. Dles scores elementares gnarâle scrit val'tla storia dl païsc. Chisc païsc à ciamò la scora vedla, mo dortorada sö: Calfosch (1902 ai è tl fa sö la nöia sciöche a Al Plan), Lungiarü (1904), Antermëia (1907). L'ann dla scora 1984/1985 à les elementares de düc i païsc albü 775 scolarz: de manco co ti ultimi agn. - Scores mesanes éle por i païsc jö a pè dla valada a Al Plan (139), por i païsc dla valada a mez a S. Martin (124), y a La Ila (228). A La Ila éle inçe l'Istitut profesional por l'comerz con 178 iscriç.

Ploans o corac - sciöche na pert i dij, éle te vigne païsc. Antermëia laora por Rina, dea che l'corat da Rina vi te chël post en pensiun. - Caplagn nèn éle encö plü degügn te nostra valada. A S. Čiascian nèn éle nianca plü en benefiziat no dô la mort de Signor Franzl Canins

(1952). Proi dla valada en vita éle 53-7. Tles misciuns laora 14 proi ladins, cater pruaderi y val monies de convënt. Monies de convënt vîle encö - oriundes o nasciödes a chilò da nos- 101. Ladins - badioè che stüdia da proi te val'gran seminar n'en unse degügn: y la valada à pa dagnora albü tan de proi.

Vigne païsc à na asoziaziun de stödafüs. Tut fora Antermëia, à sciöche al pê La Ila, éle te vigne païsc na musiga: chi da Corvara adöm con chi da Calfosch: chësc ultimo nia, sënza éle inçe endlunch en bun coro de čiantadüs o čiantarin. Orghi scialdi nüs éle tles dlrijes da Antermëia, de Badia, da S. Čiascian y da Corvara. Tles atres dlrijes esi gniüs dorterà sö l'ultimo tëmp. Al Plan y La Val en čiafa defata de nüs.

Uniuns de chi che va sö por i crëp, scores dai schi, scuadres de chi che süga col palè, che và con

Corvara dan tröc agn

les rodes, coi motocros, scores de chi che süga l' tenis, spo iagri y chi che pëia pësc n'éle nine nia püç. Bindebò tröc è ince chi che se dà jö con les lioses.

Partis politizi éle de vigne corù.

Strades nöies vëgn fates öna endô l'atra: valch dër de beles, valch che fej en pü póra. La perzentuala di auti de nostra jent è dër grana. Fertraè dla löm y dl

telefon y cordes de lifc liëia adöm la valada: l'"profet" sclosser dla Munt à dit danfora, che la valada ciarerà fora endè sciöche en salame: ò dì: döt liè adöm.

Chi che lì la storia de nüsc païsc me pordoní sce i porti incè i surainomz che l'dotur Alton i à dè ai païsc dla valada te un de sü libri ladins.

Al Plan

A nosc Al Plan,
a nosc païsc;
an i disc Al Plan,
al n'é pa mefo
nia dër gran.
De chël tant plü bel
con sü gran crëp,
a checio sorëdl
co florësc.

Spo ànse incè
de beles munts,
ares n'é pa nia
dër dalunc.
Enlò él i famëis
y i prodadùsc,
vognönn söa vačia
ch'al se musc.

De bona aria
y ega frësca
vëgnel a se goder
i foresti.
Spo väi fora
lunc y lerch,

da vigne pert
ne vëgnel adalerch.

Ostaries
te vigne ciuantun,
te vignöna ciafun
en bun bocun.
Jont alegra
incè assà,
incè empü massa
an dijarà.

Nos d'Al Plan
ne sun nia dër riç,
mo incè nia
zonza debiç,
mo porchèl à podü
düç chi d'Al Plan
vigne dé
mangé so pan.

A nos se våra
zonza dër bun,
mo madër nia
ch'i se gnun.

Önn tira ia,
l'ater ca;
odëi desche cösta
spo jarà.

Al sarà
de döt cant na fin,
can ch'i sarun
encér ciampinan.
Enlò sunse spo düc anfat,
dal plü sciché
al plü mat.

San Vigile
nosc bun Patrun,
chël che nos
tan venerun,
prëia ch'i podunse
morì in pêsc
y n dé s'an ji
a paraïsc.

Clara Castlunger de Jan.

L'païsc è ponü ite t'en bel plan
en pü ërt sö verscio Ciamaur con
en gromun de bì crëp enciëria: i
sun al'altëza de 1201 m. Sciöche
düc i atri lüsc y païsc a man dërta
dla Gran ega o Gadera à aldì sot al
convënt da Soneburg, enjö inçè Al
Plan y l' "diejo" che messà vigné
ann gnì paiè a chës monies è pa
feter gran. Tröc secoi é stada te
chësc païsc la Signoria: ara â da
mête a post tröpes cosses dan da
döt stritäries! Les "sentades" de
chëstes Signories gnô tignides o
tla ciasa dal Cone o sot a l'gran
lëng dlungia la ciasa.

Dër da dî se stô la jënt dl païsc
dër mal: l'laur flaisig de düc ne è
bun ad arjignè ca pan assà dai
ciamp en pü al porserì. Encö élè i
foresti che porta l'pan adalerch.

Ai i lascia inçè davagnè la jënt
da paür dla bassa valada coi tröc
lifc. Ai maroi i dòn l'surainom
"jenedli da ciorda" (dot. Alton)

Plü da dî à La Plì na gran parora
"tl capitolo": sëgn è i gran ofizi a
Al Plan: sciöche Comun, Sanità,
Segortè ezt.

Dal païsc enfora va encö na bela
strada a Pederü: dailò pôn spo
arjiunje Fodara vedla, les munts
de Sennes y de Fanes. Coles "gip"
pôn inçè rovè dailò ennant ad
Ampëz.

I fabricaç vëgn tres plü nomero-
ji: madër che Al Plan se mantigni
dër vërt. La frabica dla nodadoia i
fej mè a vigne edl y dezipa l'païsc.
Ciases vedles è cheres dal Cone,
da Ferber, da Raas.

Catarina Lonz è nasciöda te
cösc païsc l'ann 1771: ara s'à fat
de gran meric con l'orëi defëne la
dlilia a Spinnes dai franzëji laota
dl 1797. Morta éra - cöga de
calonia ite a Andraz da Fodom:
dala sopoltöra i àn dè "onurs da
soldà", sciöche an dij, an l'à
venerada sciöche eroina.

Carlo Obwegs è sté en gran, bun
zipladù de cäsc païsc y al è mort
l'ann 1969.'n maester Tamers
d'Al Plan à dè fora en pice liber söl
laur dla campagna.

Na capela péle, che al side sté a
Al Plan bele dl 1293.

Na pert ò se tò a dì.... y magari
con rajiun! ... che na gran ró ess
engravè ite na nöt l'païsc d'Al
Plan y chi da San Martin y da

Lungiarü. Se damanun: è la capela nominada l'1293 la capela rovada sot ala rò o chëra fata sö dô la rô? - La bela dlijia dancö è gnöda consacrada ai 15 de iuli 1782 y renovada dër bëgn chisc ultimi agn.

Al Plan à ciafè en próma por merit dla abadesa da Soneburg en caplan l'ann 1737: chësc caplan mesâ inçè lauré a La Plì. Dedô n'élé ciamicò sté 19 proi a laurè: val'agn ciamacai à albü la cöra en caplan pro l'corat.

Plü da dì mesà i scolari d'Al Plan ji a scora a La Plì. La scora vedla ciamicò adorada encö da 107 scolari, è gnöda fata sö dl 1909. Sëgn n'élé na nöia tl laur da fa.

I tomà dla próma vera è sta 23, chi dla secunda 38.

Antermëia

La strada fata da San Martin sö chi agn dl' 50 à dauri l' païsc al monn; plü tert l'an ciamicò liè con na strada por Börz con Lijun, Eores y Fonés.

Dér dadî mëss Antermëia ester stada na munt di todësc daia dai jus. Che al ne pò madori gran tröp corasö, dij l'altëza de 1515 m. Jënt élle 340, scolari che va ciamicò tla scora fata sö defata dô l'1900, mo dortorada fora, élle 31.

Plü da dì élle en païsc dla meseria, che viô en pü dai tierz: dan da döt dales alçes y dai alcorins y dal lignan. Encö i porta i foresti y i pasanç nia püç scioldi. L'païsc enstëss è ciamicò dô l'ultima vera plëgn de troi y paschi verç: sëgn l'à l'asfalt rovinè nia

püch. Düt i consënt les ciases y abitaziuns nöies ai lauranti: sce an ess madër fat da mi y ponü ite damì i tröc fabricaç nüs.

L'ega da cialc y da solper dl bagn Valdander vëgn tres plü chirida: dan da döt de dô che an à fat sö döt da nü.

De na dlijia sön Antermeia baia en scrit dl 1450: dlijia ad onù de S. Antone y de S. Valentin, l'1657 mëssun avëi baraté fora San Valentín con San Salvester. Sant Antone ciifa inçè aldedancö ciamicò cotan de veneraziun, plü da dì gnöle cotan plü jënt a süa festa y da dötes les perds dla valada. Cina dan la próma gran vera gnö chi de Lijiun en San Salvester sura munt ca en prozesciun a veneré l'Patrono di tierz. Con la próma vera è inçè gnu lascè sö l'gran marcè dai bós l'lönesc dla segra a mez iuli: an sà da cùntè, che al en rovà val çenç söl marcè: da Ampez ca, da Gsies, da Antholz y da Türesc fora.

Antermëia è stada dì ala lungia sot a La Plì, spo sot a San Martin: l'ann 1798 àra ciafé l'pröm prou: da ailò encà n'élé ste 20.

En fi de chësc païsc, dotur ing. Vijo Pupp dl'ostì, è ste val'agn "Landeshauptmann" a Balsan.

Les ciases dër vedles àn dötes trates jo.

Sön n'Antermëia s'à damanè la prömavera 20 jogn, la ultima 8. De chisc 8 è un rove sot les bombes a La Curt de sura, Vijo dl Tiscler è gnu borjé vi tl Kz da Buchenwald.

Na pert i dij a chi d'Antermëia "i léri de Sant'Antone" ... ne sarà pa vëi nô!

Badia

Badia è encö conesciöda y vägn tres plü conesciöda por l'beat Signor Ojöp da Ojes, che è nasciü ailò 'l 1852, mort misionar tla China y gnü declaré beat dl 1975. En n'ater gran misionario de Badia é stè l'capeziner P. Ilario Valentin, spo pô Badia éster en pü capazia d'avëi albü en prelot a Naistift, l'pere dl vësco Nazio Canazei mort misionare tla China l'1946: süa uma è da San Martin. Badia à y à albü nia de piëci artistè sciöche moleri y zipladusc. Spo l'gran dot. Lois Vittur.

Por Badia passa inèc tröc pelegrins che va sö da Chelbeldì d'La Crusc por sanç: corasö an consagrè na dlijia dl 1484. Plü o manco va düc i païsc dla valada en iade al'ann en prozesciun sö La Crusc.

L'païsc è al altëza de 1378 m con 1076 abitanè y 100 scolari te na scora nöia dal 1968, laora encö en pert da paur, en pert coi sciori. La posiziun è veramënter belisciima a pè dl gran Crëp da La Crusc: L'dot. Althon i dijò i "dlacià de Badia": ai scialda pa bëgn ite assà.

Badia s'è destacada dala dlijia uma da La Plì l'ann 1449: da laota ennant messâra sciöche corazia inèc en pez alalungia laorè por La Val y por i païsc sura sö. Ploania éra gnöda sciöche tröpes d'atres cörazies dl 1891; dal 1950 è 'l scagn dl decanat de Marou a Badia. Dal 1572 encà n'en à lauré de manco co 30 coraç y ploagn te chësc païsc.

L'pröm iade vägn nominada na dlijia a Badia ten documënt vedl

La scritöra disc döt

Corvara y Colfosch dèr dadî

dl 1347: dlisia de San Linert: plü tert àn metü laprò San Iaco ap. La gra bela dlisia dancö è gnöda consagrada 4 dis dan chëra d'Al Plan l'1782: öna dles plü beles dlijes, de döta nosta provinția y diozeja.

L'monument ai tomà dles ultimes dös veres dan l'gran üsc porta 29 ennomis dla pröma vera y 10 dla ultima vera. Un de chisc, Merch Dapunt, è gnü slopetè a Schlonders, dea che al ne n'orònia fa vera con chël capo dla Germania da laóta.

Dles ciases vedles recordunse chëra da Coz y da Sumpunt.

Calfosch

“Chi da lassù” a dì de chël gran ladin nasciü a Calfosch, Janbati-sta Alton y che è gnü copè a Rorëi dl 1900, è bëgn bindebò ensö te

nosta valada: sö an'altëza de 1645 m söl livel dl meer. Bel païsc a pè dl Sassonger y a pè dl Ju de Frara con 465 animes y 36 scolari, che jarà prësc ite te na ciasa dla scora nöia.

D'invêr y d'istè èle-sce podun dì ensciö- en gran fracaè y en gran movimënt de sciori y fu resti che passa y che va a sté a Calfosch: en gröm de crëp y en gröm de munts è dlungia. La jënt vi scialdi dl turismo.

Na pröma dlisia dessun avëi consagrè bele dl 1419. Na gran pert dla dlisia dancö va endô al 1626: ara paisenëia daspavent bel ite tl païsc y te èi che è enciaria.

L'pröm corat va zeruch al 1515. Da chël ann encà n'éle sté 25. En pez alalungia à aldì che cöra d'animes sot a Albeies dlungia Persenù spo sot a Laiun y sot a S. Cristina de Gardëna: en pez inçè

sot ala diozeja de Trént. Calfosch è gnü sciüre en pü ia y cà ti decanaç: a La Plì da Fodom, dal 1950 sot al decanat de Marou.

La dlijia è dedicada al vëscu y martire San Vigile: cäsc desmôstra che al é na dlijia dër vedla: l'païsc enstëss vëgn nominè l'pröm iade ten documënt dl 1153.

Tles ultimes dös veres à l'bel pice païsc ofrì 16 vites por l'bëgn dla patria.

Corvara

L'ennom dl païsc minun che ai val' da fà coi corf che dô plü da dì se lascè jö a Corvara. Al altëza de 1558 m con 719 animes, 75 scolari te na scora nöia dal 1983 è nosc païsc dagnora stè de gran emportanza: bele por chël che él è la porta che se dour sò por Čiaolunch y Fodom. L'ostì vedl berba Franzl Kostner se meritâ gran onù por i avëi dè al païsc enstëss y a döta la valada na gran emportanza al turismo. Turismo vëgn a Corvara scrit dër gran: süa jënt ví la maiù pert dai foresti. Aldedancö pô der tröc se davagnè pan a Corvara: dan da döt ti mënsc da dinvér. Lifc èle a man dërta y a man čiampa. Jö a pè ca dl païsc vëigun encö val casermes di alpini, che sta döt al ann.

Na dlijia vedla de Santa Catariна vëgn nominada ten documënt vedl te calonia da La Plì de Marou: 1347. La dlijia è con sü altà en iubèl dl ert gotica. De consagriziuns de dlijies baia scriç dl 1452 y dl 1521. Söl antorè dla dessura pôn lì l'mediejo 1498: ann dla costruziun de cästa dlijia?

La dlijia nöia dl Cör de Gejù an fat sò noia y consagrada dl 1962.

Dì ala lungia è Corvara stada na espojitura spo na cörazia y dal 1958 na ploania sot al decanat de Marou. Sot a chël da La Plì da Fodom éra inè stada en pez.

Proi à laurè por la comunità religioja endüç 14. Tles veres n'éle tomè 13.

Dal muçio de frabiches nöies ne conescess degügn vedli plü so païsc.

L'vijin profeser Alton da Colfosch i dijiô al païsc dlungia: "Chi da lásceme en pêsc.

Di nia pièi artisç de chësc païsc orunse almanco recordè Signor Ziprian Pescosta, che à stüdiè dasënn la storia y à lascè zeruch dër de bi desëgns (1889).

La Plì de Marou

I stodià è dla minunga che l'païsc d'La Plì de Marou (1281) side stè l'pröm païsc dla valada a gnì abitè da jënt gnöda sura les munts de Plan de Coronas, da Prades y da Furcia ca. Al è dagnora stè jënt da paür y a l'è čiamò encö la maiù pert, tut fora cotan de artejagn y ostis. La témpla di čiampoprà è óta al sorëdl y al crësc de bun pramì y de buna blâ. "Sciori" àle lerch dl döt püç tles čiases. Dan da döt d'invér pô chi da La Plì se davagnè sigü nia püç scioldi pro i laurz coi lifc.

Dër da dì è stè cäsc païsc 'l plü emportant dla valada: enteresant che tröpiscimi, che jö demez a se cherì en laur o en ert dô dant de

ester da "Enneberg", sce ai è inçè nasciüs t'en n'ater paisc dla val ladina. 'La strada Al Plan - La Plì è dl 1964.

Encö pôn dì, che La Plì va plü co ater zeruch cola jënt: laota élle plü families numerojes, al è cotan de plü famëia (pasè cent!), i fredësc y les sorùs che s'un zesà da süa çiasa demez, can che 'l plü vedl suratoló 'l lüch, jó te na çiasa dlungia (dita gonot Casun) a vire. Tla çiasa di vedli a Picolin en rovâle danrè. Encö compedun 750 porsones: dan da cënt agn n'èle plü de mile. Scora è stada la pröma a La Plì y an l'à medöda sö dl 1653: scolari dla elementara èle 58: tanç vëgn inçè vigne dè menà a Al Plan a la mesana. La çiasa nöia dla scora àn fat sö l'ann 1965. 'l surainom che Alton, 'l gran scrivan ladin, i à dè ai maroi unse bele aldì: "jenëdli da ciorda": chëstes parores dij che la jënt se prô, da laurè les campagnes gonót der èrtes. Porsones che i à fat onù a so paisc nadè è stades: 'l maester Jep Frontull (+ 1930 a Lungiarü), 'l poet Angelo Trebo da Biei (+ 1888), i moleri Pedevilla y Pacher; spo nia da desmentiè en gromun de proi batià chilò. Sàn begn che al ne pô nia gnì lascè fora i dui gran Bracuns: Gabriel de Brach al têmp dl cardinal y vësco da Porsenù + (encér'l 1460) y Franz "I Gran Bracun" che è gnü copè a Corvara 'l 1582. - Chisc viô tl Ciastel de Brach, gnü fat sö 'l pröm iade encér 'l 1330. En n'ater ciastel dèr vedl è la Gran çiasa, fata sö 1573 l'ann. La çiasa de Rü de sura alda inçè pro i fabricaç dèr vedli. Pro la çiasa da Sach pôn

çiamò encö odëi toç dla capela ala pert cuntra la munt.

La pröma dlijia dla valada é stada o a Pliscia o a La Plì tl post da sëgn. Encér 'l 1000 éra bela fata sö. Chi agn dô la converjiun - tröp dan 'l 1000 - à chi da La Plì metü man a ji en Jeun: ô dì: ji ia da Ingenuin (vësco de Jeun).

En pez à La Plì aldì pro la ploania da San Laurënz: defata dô l'1000 éra enstësa gnöda ploania: la ploania pröma o uma dla valada. Ploans èlestè 46; caplagn val' centenà: dèr da dî jöi chisc les domënies y les festes fora poi i atri paisc a laurè por les animes. La Plì de Marou, La Plì da Fodom y La Plì de Fascia â valgûgn cënç d'agn fat fora un en decanat: chël "de cà y ia dlà dles munts". Dal 1788 al 1914 à laurè set degagn tl decanat de Marou: chësc inom portl çiamò encö mo 'l scagn dl degan è sëgn a Badia dal 1950.

Düç i paisc de nostra val è dí alalungia stà sot a La Plì: 'l pröm a se destachè è stè 'l païsc de San Linert de Badia l'ann 1449.

La dlijia dancö àn fat sö en pert l'ann 1430 y en pert dô l' 1730: les dös dlijies filiales da Curt dl 1712 y chëra da Pliscia dl 1737. 'L'toch plü vedl de döta la valada che à da fa con val' de dlijia è la gran pera torona dan na piçia porta de dlijia: ara va zeruch al 1000 zirca.

An pô desmostré sö con documenç dèr vedli, che la dlijia è bele surandada al patrozinio de Santa Maria l'ann 1347: te chël documënt vëgnel cuntè sö cinch d'atres dlijies te nostra val.

Santa Maria da La Plì vëgn dèr venerada da chi da Welsberg:

L'ann 1636 ési por enterzesciun dla picia mo bela Santa Maria d'La Plì gnüs delibrà dala möriala pest. Da laota encà feji vigne ann la prozesciun a La Plì: al en vègn dër tröc. Vigne cènt agn porti na gran tofla: al n'è sègn cater te dlilia. Cästa óta fajarài la festa de 350 agn. Plü da dì gnöi en dè dles crusc düè i paisc dla val de Badia en prozesciun a La Plì: sègn en vègnel ma plü valch dla bassa valada.

Tla capela dai òsc te cortina porta 'l monumënt ai tomà l'inom de 41 toma tla pröma vera y de 18 tla ultima.

La Ila

Na pert arata che 'l plü bel paisc de döta la valada de Badia side La Ila: ai ne se falerà. I sun corasö 1484 alc; animes éle en döt val' pro 800 con 75 mituns da scora: laprò nia compedà düè chi che fej la scora mesana y chèra dl'istitut dl comerz. Plü da dì fajò chi da La Ila ion en pü vera y i an dijiò "chi da les beghes" Encö i dà un o l'ater en surainom che à da fa con tierz de ciasa: mo miauràn n'i àn pa mai aldì.

Ti tèmps passà messâ i mituns gni jö en Badia a scora, almanco cina che an à fat sö na pröma ciasa por ji a emparè da lì y da scri. Dal 1958 éle na scora elementara nöia.

La Gran ciasa pêle che vai endô al 1500. 'L ciascastel da Ruaç - na ota di bracuns - è gnü trat jö dan la pröma vera. Ci sciôde!

Al pê che al side gnü fat sö na dlilia ad onur de Santa Maria dles

stères l'ann 1516. L ciamparin con de bì blasuns è restè 'l medemo sce an à incé plü gonot arlungè y deslariè la dlilia dancö.

'L pröm prou, dit espojito, è rove a La Ila dl 1805: da laota encà n' éle sté 11. La Ila è sté l'ultimo paisc dla valada a ciasfè en prou enstëssa.

Tles ultimes dös veres n'éle tomè 20.

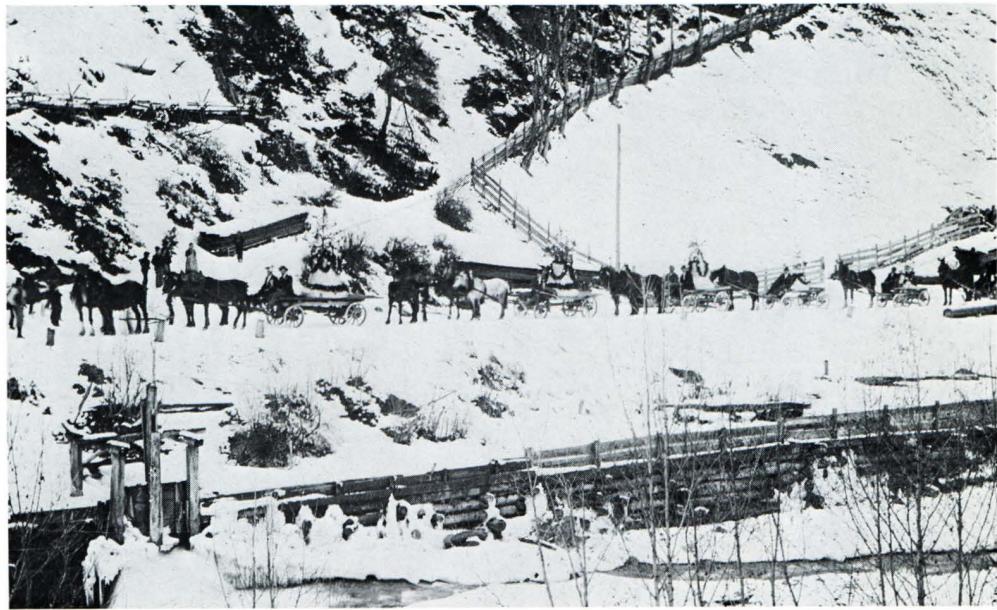
Porsones da recordè y nasciödes a La Ila è almanco cästes: Franzl Pizzinini, dì ala lungia maester y directer dles scores, che à metü adöm cotan de libri sura i ladins. Signor Antone Pizzinini, che nen à laurè nia demanco por i ladins y dan da döt por les animes a Rina y a Badia; 'l feur d'Altin; en möt dl feur d'Altin signor profeser de teologia a Personù Iaco Rinna.

Un bele dit danfora, ci importanza che La Ila à encö por l'alta valada y en pert incé por la bassa valada.

La Val

A Pedrò se doura sö na piëcia val empò bindebò leria, che vègn spo slüta jö dala pert dl'orì dl sorëdl coi crëp de Pares de Fanes y d'La Crusc; la dlilia y 'l gran paisc dër deslariè fora chisc ultimi agn è al'altëza de 1350 m söl livel dl mér.

Animes éle en pü plü de 1000, scolari che à ciasfè na bela scora nöia dl 1971: 100; la scolina è incé nöia dl döt. An n'en ò ofene degügn a portè l'surainom de cästa buna jënt, che i è bunamënter gnü dit ite al professer da

Les ciampanes da La Val rüva a Pidrô

Calfosch tl liber ladin da Signor Jan Mattia Declara, degan de Marou, che à pö fat tan por arjignè ca döt da impiantè sö la dlijia nöia chi agn dö 'l 1860: "i brosiorà, i beccaverç, i gnoch, i macaruns".

La jënt se dà jö tröp col laur da paur. I sciori chîr chël bel païsc dan da döt distè. La Val à encö en bun inom por sü artejagn, y dan da döt i depenjadusc y i tescèri.

L'ega dl bagn da Rumstlungs vëgn inè chirida sö da cotan d'amarà.

La Val à albü de gran personalitès: l'profeser de teologia Signor Franz Domene Craffonara mort l'1849 a Porsenù y che à lascé endö na gran soma de sioldi: chisc podó gnì adorà dai teolog ladins cina dö la pröma vera. Al è inè sté inspecter dles scores por l'Tirol. -Ojöp Craffonara, l'gran moler dl baroch y conesciü lunç y

lerch por sües pitöres è mort a Riva l'1937: so pere è da La Val. Ojöp Costa da Pramperch á fat sö plü dlijies y danter chëstes chéra a Cortina d'Ampëz. Spo l'gran zipladù Domène Moling († 1761)! De sü laurz pôn odëi tla dlijia da La Val, tl dom da Porsenù y te d'atres cités y païsc. La parentela Tavella - scolturs y zipladus - ne dess iô inè nia gnì desmontiada.

La Val è inè stada sot a La Plì de Marou. Can che Badia s'è destacada dala dlijia uma s'è inè cäsc païsc o cästa dlijia destacada y rovada en pröma sot a Badia: dan l'1500. Dlijies vëgnel nominè l'ann 1282, l'1414, l' 1481. La dlijia vedla àn trat jö chi agn dl 1930 mo 'l ciamparin àn lascè. Na pröma capela ad onù de Santa Berbora è gnöda fata sö dl 1490. La gran ciasa de Chelbeldi dancö è gnöda consacrada l'1876.

En corat à albü che comunità cristiana dal 1582 encà: al n'è gnü dô 29. Caplagn éle stè te cäsc païsc dal 1795 al 1965.

La Val à messè ofri 14 de sü fis tla próma y 29 tla ultima gran vera.

Lungiarü

Che chësc bel païsc è gnü fat sö al altëza de 1398 m dlungia en rü, dij l'nom enstess. Na pert ò se tò a dì, che al foss gnü engravè ite püch dan 'l 1300: en chë medema nöt che San Martin, Al Plan y Lijun ess albü la medema desgrazia.

Sce i sciori à incè piè pè, laora la jënt tres ciámò con lighreza y flais da paür. Al n'è che mina: les maiùs y plü beles tornedöres dla valada fesc chi da Lungiarü, tröp incè por chël bun fëgn de Pütia. Al pè che ai ess plü da dì en pü stritè y s'ess trat ados 'l surainom "chi de tlanca" o "i stritadüs".

Abitanç éle encö tl païsc 464, trëi scores con 31 mituns: la ciásia dla scora, dortorada sö dassënn chisc ultimi agn - è gnöda fata sö 'l 1904.

Lungiarü è ste en pez enstess comun; con San Martin, Antermëia y Rina àle en pez aldì pro 'l decanat da Bornech. Dl 1371 suratolò 'l ploan da La Plì de Marou da dì ot messes al'ann te cästa dlijia: dl 1603 en ciáfale caranta al'ann. Nia dl döt çent agn dedô se destacà Lungiarü da San Martin y podô da ailò ennant avëi enstess 'n prou: al n'è ste 17; en pez alalungia finamai en caplan. La dlijia dancö à fat sö signor Jan

Terza da Costamesana da La Plì: te dér tröc païsc daite y defora dai confins da laota àle abinè adöm i mitli: 'l païsc enstess à pö la meseria.

L'monument di tomà y pordüs porta 20 inoms.

De gran porsones da Lungiarü è stades signor Misci Ojöp, profeser y inspecter dles scores, spo "Tone Ross de Costa" che à metü sö en gromun de ciampanes te döta l'Europá: finamai tl'Asia.,

La maiù che vël à metü sö, è stada chëra tla dlijia di Iesuic à Desproch con 10.010 chili.

Rina

Rina è 1392 m alta, bindebò érta, mo dal païsc enfora pôn se gode en panorama belissimo ciña ite sön la Marmolata y ciña fora dai crëp dô Türesc. La jënt è dér adlveres, laora sü lüsc y sües grüzenes con scerietè, lingréza y contentëza.

Sciöche Antermëia y Onies y Fell sarà 'l païsc gnü abitè en próma bunamente da chi ia dô les munts: da chi de Lijun y de Redant. Jënt éle encö 420; i 42 scolari va tla scora näia dal 1956. Plü da dì messâ sedesc lüsc da Rina paiè 'l diegio al cunvënt da Soneburg: dé jö messâi dér tröp, mo ai è conténè de podëi almanco ste sön chël teraç dles monies. Cotan da comanè à plü tert albü 'l gran Rinkwein da Tornarecia, ciasa dér vedla che è tl païsc sura la dlijia. Chësc Rinkwein à lascè corè na ciampaña a La Plì de Marou apostà por vël: les domènies y les festes - can che al pià ia

Seres da Lungiarü

a Messa con so čiaval, fajoi en füch dlungia la čiasa y a La Plì metöi man a sonè la čiampana: y ara sonà čina che al rovà a La Plì sön plaza de dlijia.

Disté chìr tröc sciori o foresti la pêsc te chel paisc.

Rina i à dè l'nadè a plü porsones emportantes: öna de chëstes è stada Signor Vizenz Gasser da Grones, beneditiner a Sarnen tla Svizera, a Sennales y a Gries dlungia Balsan. Gasser mort dl 1910 à scrit y metü adöm tröp por nosc lingaz ladin. 'L'fraziscaner P. Franz Josef Costamaior mort l'1890 dô ester parentela nia legitima col imparadù Franz Josef de Habsburg. Dô ester stè ploan a Ortejèi, guardian a Verona y Aunnejia, éle rovè a Gerusaleme a fa l'diretur dla čiasa o dl'ospizio di pelegrins. - A Curt da Tintal è trëi fredesc stà proi. L'plü jon orô ji a stüdiè, mo so pere ne l' lascià nia. En dè se n'ele sciampè sura munt ia con les dermenes, è gnü prou franziscaner y è mort a Reutte dl'1879.

En documënt vedl scri de na dlijia "Sancti Petri de Lina" (enjö) bele l'ann 1347. Dal 1718 encà à San Pire čiafé en compagn a i daidè fa patrozine a chi da Rina: San Paul. - Na cortina è gnöda benedida l'ann 1676. Dui agn dedô s'è Rina destacada da La Plì y à čiafé so pröm prou o corat. En döt à laur è 20, respetiv, 21 proi te chë cörazia.

Te vera n'ele restè da Rina 23 tla pröma, y 13 tla secunda. - Encö čianta l' coro di ëi "de Col dla vedla" dër bel.

L'profeser Alton i damana sce ai ne n'à na te cröcia da vène!

San Čiascian

Encér l'1850 àn metü man a i di a chël bel paisc sot a Lavarella y i crëp de Falzares, alt 1537 m con val' pro 700 abitanè San Čiascian. Encina ailò i dô i documenè vedli l'inom Armentarola. Dessigü è cäsc post por secoi alalungia stè na munt, y plü sigü de chi de Puster, na munt dai tierz, dai armenè.

Sce an i čiara a fotografies vedles väigun, che al è na ota dös o trëi čiases encér la dlijia ia: encö n'éle tantes, che ares fej fora oramai na piëcia citè. Sigü laora i paiejagn tröp da paür, mo i gran "grosç" - a dì de chi da zacan - porta encö i foresti. I foresti à modè döta la valada bindebò das-sén: en ben y en mal.

Encö compeda San Čiascian 62 scolari, che va a se lascè ensignè tla scora näia rovada de fa sö l'ann 1984. Danter i scolari de cäsc post n'éle almanco y plü da dì stè de chi che à fat gran storia por y tla valada: i ponsun de sigü a tröc y de bugn soldàs: sön plaza éle en monumënt an soldà ofezir Ruazzi; spo ponsunse an té möt che è plü tert gnü ploan da La Plì y degan da Flauring († 1708); Signor Jhannes Antonius De claris (enjö scriole endlunch), spo l'pröm degan da La Plì de Marou: Jan Domène Ploner († 1788); entrami dui à daidè pormez nia püè aiüç por fa sö la dlijia y mëte sö la cörazia. Signor Micorà de Rü

s'à de jö dër tröp col lingaz ladin. Al è stè profeser tl'academia di soldàs a Milan y è mort a Desproch, sciöch corat di soldàs, l'1847. Micorà de Rü è inè sté na porsona co s'à de jö con musiga y composiziuns. L'Istitut ladin a San Martin porta so inom. Iô nia desmoncè ne pôn pa l'degan y ploan da La Plì de Marou Jan Mattia Declara. Declara († 1884) à albù da defëne la scora da laota, che proibi l'ladin y l'italian; spo àle inè laurè tröp por l'lingaz de nostra valada y à scrit l'pröm liber ladin: "Santa Genofefa".

Empröma s'è la familia dles animes de chël paisc destacada da La Plì de Marou y rovada pro Badia. L'pröm prou rovâ tl paisc dl 1743. Endüèc n'éle stè danter espojiti, corac y ploagn 18. Benefiziac - scialdi proi vedli en pensiun - ele stè 9. Chisc daidà, fora tla còra d'animes ci che ai è bugn.

De na dlijia renovada baia en scrit dl 1581.

La bela picia dlijia dancö va endô al 1782.

39 jogn y ëi à de cà süa vita tles ultimes dös veres. L'surainom (dl Declara!!) "Toreches".

San Martin de Tor

Denant co mête man la storia da San Martin junse sö Ju a ciaré jö y a se ciaré enpü encérch: odun en gröm de cosses.

A Picolin odunse la dlijia de Sant'Antone da Padoa: bela picia dlijia fata sö encér l'1688 dai grofs Piazza, oriundi da Santa Lizia y dî alalungia patrunz dl ciastel Freyec (o spito 1 vedl).

Atira dessura l'ciastel enstess, che vëgn bele nominè l'ann 1296. Al è laota di Signurs da Picolin. Plü tert éle passè tles mans di Colz, spo di Piazza y l'1792 éle sté paurz che l'à comprè. Dal 1898 l'ân podü tröc agn ala ungia adorè scioche "spitol" por la jënt püra y atëmpada. Chisc berbesc y chëstes mëdes jarà defata te na abitaziun nöia daite dala dlijia dl paisc.

Da Jù jö odunse la ciasa vedla dl Mair, fata sö defata dô l'1600, plü enfora Alfur. A Alfur éle dër dadì i furz por delighè l'fér y d'ater material che gnô condüt ailò da Fodom fora dles minieres dl vësco da Porsenù.

La sura la dlijia éle da odëi la ciasa y ostaria dl Dasser fata sö dl 1588 y atira dessura l'gran y bel ciastel de Tor.

Chësc ciastel ess na gran storia vël. Dal 1221 éle stè tles mans de sü patrunz: i Signurs Schöneck, morç fora l'1378. L'ciastel è spò passè al vësco da Porsenù, che à dî alalungia albù te chë ciasta jënt nobla y licari che comanà nia püch ala jënt a man ciampa dla Gran ega. Dal 1803 è l'ciastel tles mans de paurz.

I sëgn la vagunse jö da jù, jö tl paisc. Da ji jö metunse bel averda de ne se engambè nia, che ne gnunse zoç. Enjö i dij valgëgn o i dijô dandaia valgëgn ala jënt dl paisc.

Ne dessun nia se desmontiè che la dlijia da San Martin (l'pröm Patrono de che dlijia foss pa S. Jan Batista) al'altëza de 1122 m. söl livel dl meer è la plü bassa de dötes tla valada. Jënt èle 670. De

Cor de dlilia da S. Martin - Zagan

na scora a San Martin scriô i documenç bele l'ann 1720. La scora nöia àn fat sö l'1951: fata sö éra bele massa picera; an è tl laur da la fa maiù y de in fà prò en toch por i dè alberch al'Istitut ladin Micorà de Rü.

Na scora mesana der leria àn rovè da fa l'alton 1984: te cäsc fabricat éle ince i ofizi de Comun, Scolari dla pröma scora éle encö 62.

Dla dlilia unse baié: al pê che al en side bele ste öna l'ann 1286. Éra mo gnöda en gravada ite o fata sö dedô? L'ann 1347 scri endô de na dlilia a San Martin de "Gheiris". Chëra dancö è bëgn en laur scialdi vedl: les pitöres sö sot gnödes alöm dan da val' puç agn è encér l'1600.

L'pröm corat a San Martin ciasfè defata dô che al s'è destachè da La Plì de Marou encér l'1576. 38 proi

à laurè tla cöra d'animes: dal 1915 al 1949 è l'ploan signor Jan Batista Mersa da Colfosch sté degan dl decanat de Marou: spo éle rovè a San Linert de Badia. Danter i gromuns de caplagn è un sté l'beat Ojöp da Oies: i dui agn denant co ji tles misciuns tla China.

De tomà en mostra sö San Martin tla pröma vera 26 y tla secunda 19.

Encér la dlilia ia éle dër na gran cortina, bela dortorada sö. An i n'ess fat pro en gran toch plü dadì - ensciö cuntun - por i dè lerch a chi che morì tla çiasi di vedli.

Chì da San Martin vî te vijinanzes dër destenödes fora: ai se da jö col laur da paür y en pü coi sciori. Dlungia la Gran ega àn fat sö tröpes frabiches por i artejagn, che é endlunch chirìs y begnodüs.

Antermëia s'à destachè da San

Martin sciöche espoitura l'ann 1788 y sciöche cörazia i agn dl 1950.

Porsones che s'à fat en bun inom è stades: Berba Lipo dai orghi: al parô en bun ciaoder, mo al â na testa dër fina por la musiga y por i orghi. Val ciantia ladina è gnöda metöda sö les notes da berba Lipo. Signor Luije Verginier da Plan, degan a La Plì mort cola pëna tla man l'ann 1861; l'prou domenicane P. Constanzius

Flöss che à laurè plü dî a Peterburg tla Russia y è mort dl 1911. Stlügen jö cäsc scrit sura i païsc dal valada (jügn 1985) col recordè ciamó l'dot. Alejio Baldissera, vit dî a San Martin y enlò mort. Baldissera à scrit tröpiscimi y beliscimi raimli, libri y traduziuns adorades tres ciamò te nostes dlriages ladines. Al è nasciü a La Plì y mort dl 1974.

Signor Merch Graffonara

Zacan a Piculin

L'autumn.

Regules dl tëmp

Sciöche l' setëmber é,
ó inè l' merz se mostré.
L' tonn dô la santa Crusc
porta çiamó n bel isté dles vedles.
Sce les ês se tira adora te pighèr,
vëgnel adora n rî invèr.
Otober bel y tlér
porta prësc l' frëit dl'invèr.
Tröpes öspes, tröc y gragn formiâs
mostra, ch'al vëgn n invèr cun gran frëit.
Sta la fëia dî söl lëgn,
ól ester lëgna y tröp fëgn
(al vëgn n invèr frëit y lunch).
Él de novëmber les eghes co boll,
spo n'àn dl frëit assà çina al col.
San Martin vëgn adalerch
col mantel blanch a tó alberch.
La nëi da sant'André
fej a la blaa dër mé.

L'altonn é danman

La resposta de Dî

(storia scrita da siur Luije Complj dô n scrit dër vedl)

L'musicont ê jü te stüa, la cëna ê sön mësa, na copa de nida y dlungia n gran cop de soni. Sön mësa êl inè na lëtera y la plata da lì.

Denant co daurì la lëtera, â l'musicont tut la plata tla man. Al ê na plata che dê jö pursura la religiun y i proi.

Chësc iade â la plata l'prou dl païsc tl laur. Val'toç ne l'lîol dadalt. Süa fomena y la müta, che ê bele n pü ti agn, ti dê jö a zertes parores ch'al liô dadalt.

L'musicont â na picia grüzena. Al laurâ inè de gratuns pur se davagné l'vere. Mo l'plü important ti savô ad êl, che dan agn âl metü sö la musiga, bëgn mâ de 10 omi, mo ara sonâ a perfeziun y podô se lascé aldì lunc y lerch. Sü dui mituns sonâ inè plü co dui strumënç.

“Franz, lascia inmalora, al n'ënia vëi, ñi che te lies.

Al é pa falé, al é calunies”, disc la fomena.

Franz liô mâ inant: “Al é na vedla tradiziun, che jënt jona sta sön les stighes tratan mëssa. L'antoré ê bele plëgn y pur jënt jona n'él nia plü lerch; in plü uressi udëi sön alté y l'prou sön pergo”.

“Lerch”, disc la fomena, “él bel

assà. Ara é pö pur i jogn. An sà bëgn, ñiudi ch'ai stà sön chères stighes. An vëiga pö ñi ch'ai fesc. Ai se sbürla, s'la rî, s'la ñiacula y fesc damat.

L'prou à raujun a i fa na fin a chisc desordini.”

I dui mituns ñiarâ scûr. “Os sëis pö inè pro chi che fesc damat”, disc la fia, “l'ëis pö cunfessé ite instësc”.

Ciara de te tö, monia santa”, disc l'plü vedl.

Pro chësta parora “monia” êl l'musicont salté sö sciöche na bisca da tosser l'ess mort. “Di mituns”, dijel, “ne jarà degüign te cunvënt, chël pö l'prou se recordé, te mia familia ne lasci nia scioferé ite.

“L'prou ne sà pö nia, ch'i ô jì te cunvënt”, disc la möta.

“Scuteste”, scraia l'pere, “chësta parora ne n'õi plü aldì, sanctacia; al podess bel me dé l'bot. Denant co tö te vas te cunvënt, mëssi iö ester sot, sot te fossa.

Va a me tö l'samare, ch'i ô jì fora alaleria. Chilò êl da sofié, i vai a tö na miù aria”, disc l'musicont. “Sc'al foss mâ aria”, disc la fomena pur se instëssa, mo ara savô, che dan mesanöt ne gnêl nia plü zruch.

“Y os dui mituns ëis döta la

Na sarada da noza a La Val

gauja", dijera a vëi, "sc'i esses stimé al prou, ne foss chësc dötia deventé."

La domënia dô n'él mā plü cinch sön stiga. L'prou â dit: chësc iade aspetâl ñiamó, y ñiamó la domënia dô n'el ñiamó duí, in punt i duí mituns dl musicont. L'prou i â amonì pur l'ultimo iade de se dé sot sciöche düç i atri fajô y jì a so post.

Sön chësta àldun vari jon jö pur stiga, jon da porta fora y splundràn pro la porta.

Ala uma y ala só ti n'él sté dassënn amal, che sù mituns â respognü cun chësta maniera al prou. Ares se stê mal.

L'pere, che ti urô n gran bun ai mituns, ti dé plütosc la colpa al

prou. Dô sùa minunga i àl vël paré da porta fora.

Ai mituns i dôl plulere dërt. Plü ch'al se metô chësc tl cé y plü ch'al l' cherdô y plü ch'al ti dé la gauja al prou. A chësta moda ti êl gnü inment de ti n fa üna al prou.

T'ustaria gnêl baié ia y ca y tosc à l'musicont i sù sön sùa pert. Ai s'è gnüs y â fat fora de ne soné nia la musiga dala prozesciun dles Antlês.

La sëra dô portâ la fia plü vedla d'en gran paur n bel gran smaz de ciûf te colonia pur l'alté de mà.

T'en iade mëtera man da pité y tu cunta ala cöga, la só dl prou, che, sciöche ëra â aldì, ne gnôl nia soné la musiga in les Antlês.

So pere â dit, che l'musicont y sù mituns ê de gauja. Da val' de té

messass düt l'comun se dodé y Chëlbelde i castiâ pur val'de té. Peso dles Antlês zënza musiga è pur vëra, che l'pere â dit, ch'al ne la lasciâ nia maridé cun l'möt plü vedl dl musicont, scebëgn ch'ai è bele impurmetüs. Jì te na té familia, olà ch'an fesc dispeè al Signur, ne porta nia benedisciun, àl dit l'pere. Mo an ess bëgn podü aposté na musiga fora decà.

La cöga ti l'à spo dit a so fré prou y vël â spo respognü, ch'al ne i tomâ nia ite da aposté na musiga da altró adalerch. Na té festa adora pô vigni dlilia instëssa súa musiga y spo essel podü suzede, ch'ara foss jüda a finì cun stritäries y ñinamai cun colpi. La prozesciun podôn impò fa. Vëi dô mâm la fa fora cun súa cosciëenza y dan a Dí.

La festa dles Antlês è dan man. Al è n dé de jügn, olà che düt è in plëna flu. La dlilia è ricamënter

infurnida cun i prüms ciüf. Na gherlanda de survidûsc cun so guant a festa dan alté, l'bun tof y l'füm dl'incënj se moscedâ cun l'cianté dl chor y cun les oraziuns di cristiagn, mitans a blanch cun la gherlanda y sù ciüf tla man pur sterne olà che l'prou passâ cun l'Santiscimo. La mëssa solena è rovada. An s'arjignâ pur la prozesciun. Cunfaruns, bandires y statues va a striit cun i bì altà dai cater vangeli. Les ñiampanes sona armoniosamënter.

Mo al fala la musiga.

Chisc agn jê la musiga sö pur dlilia, vignun cun so strumënt bel puzené y liciorënt te súa bela iesta y se metô dlunga l'chor. Chësc ann êl atramënter. Degun musicont, degun strumënt ne n'êl da udëi, da aldì.

L'chor â cianté l'Lauda Sion; te dlilia se tolel fora bun mo apëna fora da üsc, cunësciun ch'al fala la

Noza a Pescosta da Corvara zacan

forza: "al fala la musiga": Insciö disc n té berba dla prozesciun.

L'musicont, che è ailò y s'â moscedé inanter i atri ëi, respogn: "Al basta bëgn les ciampanes, chësta é la musiga che s'l'dà deplü pro la dlijia".

Inèc sü mituns ê inanter i atri ite y cunesciô, che un o l'ater ciarâ scûr. La Zenzl, süa só, é da mené piçé. Ara daidâ porté santa Maria, cun üna na man sólo stangia, cun l'atra se suiâra ia val'legremes adascusc.

L'terzo alté ê infurnì dan na gran crusc, olà ch'al ê ia dedô sis de gran lëgns da föia y ciamicó ia dedô na munt alta che s'alzâ só al cil. Plü n bel post pur fa só n alté, n'essun apëna podü s'imaginé.

Da deplü dlijies adalerch aldîn sonan les ciampanes, che fajô la medema funziun da chë ora.

Jö dles brûsces y di lëgns aldîn ciantan i vicì, i finç, i merli, les mosenes y d'atri: ai tulô pert al iubilo pur l'Beldî tla Santa Ostia, che l'prou portâ sot l'cil in prozesciun.

"Dodesse dai vicì sön chi lëgns", dijô n té müt vedl ai dui fredësc dl musicont. Ai ne s'à infidé de dì na parora.

"A fulgure et tempestate...libera nos "ciantâ l'chor, mo l'accompagnamënt dla musiga ess fat trô'na maiù faziun sot a chi lëgns dan la munt, mo ara falâ.

Per Christum Dominum nostrum...Amen, Amen".

Lajö stlefa i mortâi, mo sc'al foss sté la musiga, rundenî zruch l'tono sciöche porté dales ares di angeli.

Dô la prozesciun à l'prou intoné

l'Te Deum, les ciampanes sonâ, l'vedl orghe rausciâ te dlijia cun sü acorè, mo düc punsâ: "Ci faziun che l'cianté fajess, sc'al foss les trumbëtes y les posaunes che impliss fora la dlijia cun so bun sonn".

Sc'al n'ênia insciö sciöche i atri agn, che â pa la gauja, la colpa?

"Tö arates tü mituns massa tröp, plü co nosc Signur", dijô l'ombolt sön plaz de dlijia al musicont; düc l'disc y se doda. Vigni comun à süa musiga, ater co nos".

"Cun osc Signur ne me mëtia", respogn l'musicont, "mo l'prou à umilié mi mituns dan düta la dlijia. Al à toché mia familia y chësc ài urü ti paié zruch."

"Mineste, che t'âs indô ciafë l'onur a chësta moda?

La jënt pënsa atramënter."

La sëra dl medemo dé â n möt dl paür dal Punt porté na Lëtera al musicont, olà ch'al stê writ, che so möt dô se tó fora dl cé de maridé süa fia plü vedla. L'paür dal Punt n'ânia la vöia de lascé jì süa fia te na ciasa, olà ch'an ti tolô l'onur al Signur, dea che ailò falef la benedisciun.

Cun n taiflun à l'musicont scarzé l'papir in tan de toc.

La plata â indô porté l'fat dles Antlês y ti dê düta la gauja al prou dl païsc.

Otedé dô la gran mëssa êl jü de plü omi te calonia.

L'presidënt di veteragn (dla vedla jënt) â la parora.

Al dijô al prou, ciche dütes les uniuns â fat fora: "Sce al murî n member dles uniuns o fora de sües families, gnêl rinunzié al soné la

musiga da la sopoltüra y chësc dô dûré tan dî, cina ch'al gnê indô soné la musiga dala prozesciun dles Antlês. Chësta rinunzia gnê fata dal momënt, che nosc Signur n'â nia albü la musiga in so gran dé d'onur.

L'prou s'â mostré a üna, mo al â osservé: "Chësc rovarà indô tla plata sön mi cunt y iö ne me fajarà nia de morvëia, sc'ara scrí che iö ti à sforzé sö chësta dezijiun. Chë plata ne cunësc degüna virité. Ara cunta ca les baujies zënza scrupl, ara ój y straój la realté sciöch'al ti öga, sciöch'al ti plësc, prô de destó la jënt dala fede y dal jì a dlisia".

Insciö éra stada. La plata ti dê dûta la gauja de chësta dezijiun al prou dl païsc.

Fora pur la valada tirâl na ria aria, la mesalüna se lasciâ bindicé odëi dô i nii fora y s'un sciampâ indô dôite, val floç de nëi tomâl inanter les gran gotes de plöia.

L'musicont y so plü vedl möt gnê a ciasa da olà ch'ai â soné sö düt l'de.

"T'ess bëgn podü jì a ciasa cun i atri", brunturâ l' möt a so pere, "al é ciámó prigo che te tires al col la punta".

"Müsc che t'es", disc l'vedl y tossi y fladâ, "i atri ne mëss nia savëi, ci afari che iö à ciámó."

"Cun chël aghent, che t'lalda indô pur tüa posaune", disc l'möt.

"Tëgn la müsa", scraia l'vedl, che la sintî n pü. Insciö våra, sc'an fesc pur i mituns val'surafora, vëgnun ciámó cuinâ. Tö t'ess l'manco gauja de düc da scimpfi-né. N n'ora alalungia ài cuntraté

cun l'usti dl Variöl! Me cap-ëscte?"

L'möt jê plü debota, sciöch'al n'ess nia aldì.

"Lascete dlaurela, al ne me vëgn nia plü l'flé.

Sc'i m'amari o ch'al me dà l'bot, este tö la gauja", scraia l'vedl. "Pur via de te sunsi sté zruch".

Dô n gran colp de toss dijel: "Che te l'sàs, sëgn él düt a post. L'usti y la ustira à cunzedü. Te pôs bele indoman jì a te dô la Beta."

L'möt s'ój y disc: "Pur chëra esses podü jì a ciasa cun i atri. Iö n'en dà nia dla Beta."

N n'ater colp de toss y n taiflun lassura: "Ciudi pa nia, macaco, mineste ch'i me prôi debann n n'ora alalungia, che te ciafes la fia dl'usti impè dla fia dal Punt. L'paur dal Punt pô stlopeté can ch'al alda, che te toles la rica fia dl'usti dl Variöl".

"Mo iö ne la toli nia, i ne la ô nia", disc l'möt.

"Ciudi pa nia, müsc che t'es!"

"Iö n'un toli degüna atra co la fia dal Punt"

"Y iö te diji", scraia l'pere, "marida la fia dl'usti".

"Iö te diji, ch'i ne la ô nia", robat l'plü vedl.

Chi che è sön tru, ess podü - da chères ores - aldì cospetàn y brunturân n cher' d'ora lunc.

L'ater dé è l'dutur pro l'let dl musicont, ch'al scutâ jö, tlocorâ jö l'spiné y fajô na grigna n pü malsigüda. "Sperun che düt väis bun, mo chël mëssi dì, chësc iade s'âra tut n pü dassënn, è l'resultat dl dutur.

"Na té natüra d'eu musicont

Lêch de Valparora cuntra Sief y Setsas

tëgn pa bëgn fora val”, respogn l'musicont y porvâ de ne s'en nia lascé cunësce sura.

I speri ch'i sun bun d'l cundü fora dla pleurite”, disc l'dutur a chi de familia, “mo val’ ti restel indö, l'musicont à soné l'ultimo iade. Präsc saràl n n'ater che ti sona sö”, y cun chëstes parores s'un vâl l'dutur da porta fora.

Diesc dis dô ti è l'musicont sciampé ala crise. L'prou è gnü a l'ciafé, l'â saludé. L'musicont l'â ince saludé y â dit, che al ne se sinti nia püre da muri y can che ara è tan inant, lasciäl pa bëgn cherdé.

La fomena y la möta pitâ y periâ l'bun Dì, ch'al ne lasciass nia muri l'pere zënza sacramènè. Chëlbeldî les â ejaudi, mo a so modo. L'altonn passâ y l'invêr y al musicont ti jêra damì. Al è bun de sté sö ores intieres y mec dis, mo al se n'â tut na ria. Ch'al n'è nia plü l'chestian da denant, chël t'in cunescion sura atira. Al jê ince fora alaleria. Da Nadé inant jël a mëssa y sc'al stê n n'ora al'ustaria cun i atri, se sforzâl a ester sann.

Sön les stories che ël y sü mituns ti â fat ala dlilia y dles Antlês ne pordöl parora, gnanca sc'al è na sopoltöra zënza la musiga.

Al è passé santa Maria dal poch (dales ciandères).

La musiga sonâ can chilò, can ailò, sanbëgn zënza vël. Al â scomencé la Carsëma. la natöra metô man da mené, i dis gnê plü lunç, l'sorëdl plü cialt. I prüms ciüf s'infidâ fora, vigni edema portâ l'aisciüda plü daimprò, mo

l'musicont scomenciâ a jì jöpert, al jê cuntra la fin.

L'dutur minâ: cina Pasca de mà podöl ciamó la tignì, mo al podô ince s'un jì denant.

Al è bele l'edema dla Pasciun. An â mené a dô l'prou.

Dì ël sté pro l'amaré y cì che ëi â baié nanter vëi y sot l'sigil dl Sacramënt, chël ne savunse nia.

Cun scerieté y devoziun àl ciafé i sacramëmè. Düè è präsc gnüs a l'savëi sciöch'ara sté col musicont, ch'al jê cuntra la fin.

Pur trënt'agn àl fat l'capo dla musiga. A chë moda è jënt dèr curiùsc de savëi, sc'al gnê soné la musiga da süa sopoltüra.

Al s'à formé dui partis. Sön üna na pert ël chi dala musiga y chi che tignô da vëi y chë plata soflâ dassënn.

Sëgn messâ l'prou, düt potënt, präsc cunfessé ite, ch'al â falé o scenó se fajôl imposcibl tla cûra.

Can che l'baié de jënt è al colm, disc l'fi plü jonn dl musicont: “Can che nosc pere mör, vëgnel soné pro la fossa, Sce i musicontri n'à nia l'coraje, spo apostunse na musiga de na desëna de soldâs dala cité sön nosc cunt. Chësc unse fat fora iö y mi fré.”

“Ci disc pa spo to pere?” s'infidâ un da damané. “Cun l'pere ne pôn nia baié de chëstes cosses y can che ara è tan inant, ne i dàl nia plü importanza a val'de té”, â l'fi respognü.

“Spo junse nos dal prou y sc'al è sciché, dàl ël la lizënsa. Sc'al disc de scé, unse nos davagné y sc'al disc de no, spo vëgnel tan mené ti torchi, che al ne sarà plü n

Noza de Pire de Tomêsc - La Val

cher' d'ann tl païsc. De chël vëgnel fistidié".

Chëstes les parores dl secundo fi dl musicont.

La situaziun gnê vigni dé peso y peso.

L'prou, a chël che la só ti â cunté sciöche ara stê, tan inant che ara savô, â gran fistide, mo al n'à nia purdü i nerv, mo restâ calmo.

Al dijò: "Ciamó él bëgn in vita l'musicont y süa mort é tles mans de Dî. Iö ne me sënti nia d'avëi fat val'de mal, i cunfidi sön Dî, che fesc düt dërt. Iö, da me infora me dejidri, ch'al vies ciamó dî y varësces. Chësta foss la plü bela resposta de Dî a chësta jënt, che se nominëia sü amìsc y n'aspeta nia l'ora, ch'al mör pur podëi ruvè a so cunt". Tan inant les parores dl prou.

Al ê mertesc (dedôlonesc)

dl'edema santa. An ê jüs a dô l'prou a la fin.

Mes'ora dô incundâ la ciampa-na dl'agonia, che l'amaré â ruvè de patì.

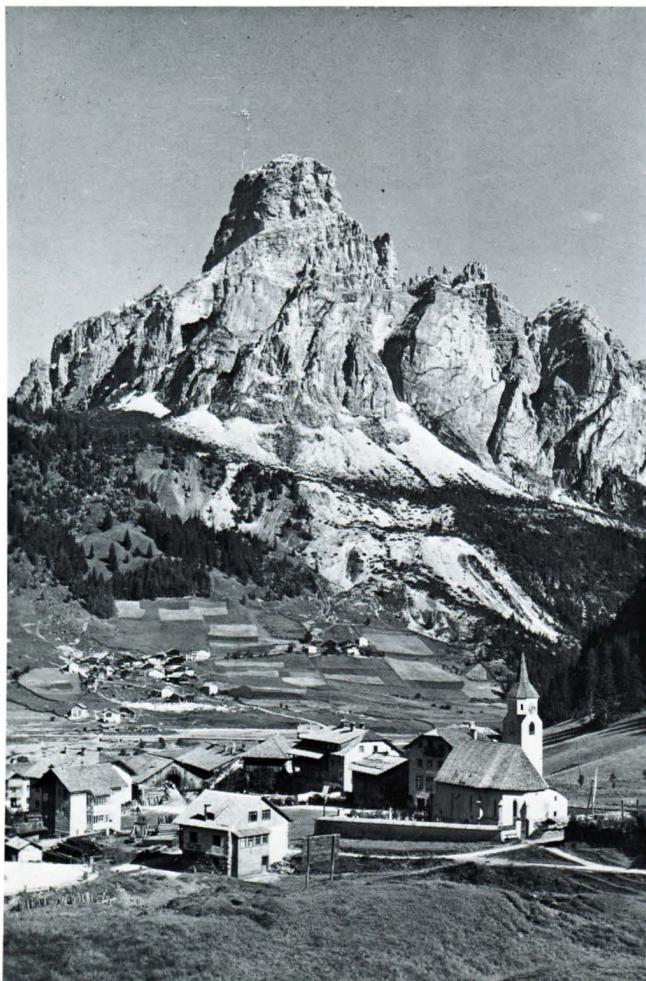
Dô regula tocâ la sopoltüra dui dis dô.

In Jöbia Santa él gnü sopolì l'musicont Franz Prasuner.

Na té sopoltüra ne n'ai mai ciamó odü, bel dea de chël che i registri di morc ne mostrâ sö 50 agn alalungia nia na sopoltöra in Jöbia Santa.

Néi grisc stopâ sö l'sorëdl, ch'al ne luminass no y ne mënass nia cialt, n vënt frëit soflâ ite pur la valada. Dal Gloria dla mëssa àn aldì l'ultimo sonn dless ciampanes, dles brunsines dl'alté, l'ultimo acord dl'orghe, purchël degun mitl de soné la musiga pur accompagné l'mort!

Val'almanco pudôi fa i musi-

**Corvara, Pescosta
cun Sassonger
dan tröc agn**

contri. Ai portâ l'scrin dl mort. Dô l'scrin jê la fomena y la fia.

Düt chit, massa chit pur n capo dla musiga, che â soné pur 30 agn alalungia.

Inèc n ultimo dl comun, ch'an â ciasf d'invêr y che degügn ne cunesciô, â accompagné l'sonn dles ciampanes sön so ultimo iade.

I dis denant â i vici sön chères rames n ciantamënt, incö ne i aldîste nia. La ria aria che soflâ fora pur la valada, ti â abramì l'bech. Düc scutâ.

Cun parores sintides cunsolâ l'prou i parënç, la jënt: "Sce cianté y soné mëss scuté dô lege dla dlijia in chësc sant dë, impò àn na santa cunsolazion. L'divin mae ster instëss à tut comié da chësc monn in chësc dé, olà che al s'à lascé in erpejun so corp y so sanch pur spëisa ai vîs y cunfort ai moribondi, che nosc defunto à inèc podü gode."

Chëstes parores ti ê jüdes a cör ala jënt. Sëgn capî, che l'dé, olà che la dlijia fesc gran festa pur

istituziun dl SS. Sacramënt, â l'musicont neghé l'onur pur glori-fiché nosc Signur cun l'bun soné di strumënç, sciöche al ê l'usanza i atri agn.

Sëgn l'à lascé l'bun Dì gni sopolì l'dér dé dla istituziun dla Eucaristia, in Jöbia Santa. Chësta ê la resosta de Dì, che tégñ alalt l'onur de so Fì.

Insciö dijô jënt: "Chësc n'é nia pur cajo, mo pur providënsa de Dì".

Cun chësta impresciun jê jënt a çiasa dala sopoltüra. Vignun savô, che de chësc avenimënt gnél ñiamó cunté dô 20 y 30 agn. Che ess pa punsé, insciö dijô jënt, che l'musicont foss bel sëgn sot tera! 20 o 30 agn de vita ti essun ñiamó dé.

Che ess pa punsé, che l'gran musicont, che pur passa trënt'agn sonâ sö da vigni noza, da vigni segra y carnescé, foss gnü sopolì zëenza orghe, zëenza musiga, oramai sciöch'al s'ess instëss fat la mort.

"Sàste, sciöche al cuinâ les ultimes Antlês pro la prozesciun: "Ara va inè zëenza musiga, an à bëgn les ñiampanes, chères fesc la miù musiga pur la dlijia", dijô un." y l'Requiem pôi inè impormó tignì in mertesc. Cin dis mëss súa püra anima aspeté dô l'sufragio. Chël n'ân gnanca ñiamó mai aldì, da na sopoltüra. Sëgn fajessel dessigü atramënter, sc'al gniss ñiamó n iade al monn. Apëna ch'al se lasciass fora l'sënn pro la festa dles Antlês".

Insciö zirca baiâ la jënt sön tru da ji a çiasa dô la sopoltüra.

Spo aldîn la sbatura che inviâ ales maduvines di dis sanç.

Plan, plan, se desfantâ ia l'baié de chësta sopoltöra.

Jënt metô indô man a punsé a se instësc pur salvé la propria anima sot al ñianté scerio: Ierusalem, Ierusalem, convertere ad Dominum Deum tuum.

Al ê passé la festa de Pasca. L'mertesc êl gnü tignì la mëssa de sopoltüra. Dô la funziun jê la gran fia dl musicont te calonia pur n afare scerio. Ara periâ l'prou, che cunesciô súa vocaziun, da la daidé a podëi ji te cunvënt. L'ultimo dé dan la mort â l'pere dé so consens, mo ara messâ t'impurmëte de perié vigni dé pur l'bujëgn de súa püra anima. "I podarà l'adoré", àl dit. "Sc'i gniss ñiamó n iade al monn, fajessi atramënter co ch'i à fat".

"Inè i fredësc", dijôra, "à sëgn mudé idea".

Ai â bele denant messé impurmëte al pere de respeté l'prou, de n'aposté nia plü chë plata y de ne la lascé nia plü ruvë te çiasa.

In Jöbia Santa ési gnüs a çiasa düt atramënter co ch'ai ê sta denant.

"Cun la dlijia n'él nia da fadamat", dijô un a l'ater.

"L'pere é gnü castié, sëgn podarunse nos se l'aspeté".

Insciö dijôi bindicé, can un, can l'ater.

L'plü vedl di dui, che â suratut la direziun dla musiga de so pere, ê inè jü in calonia a perié pordenanza y impurmetô de ne se mete mai plü decuntra.

Can che la fia dl musicont â albü ruvë, gnél ite dal prou la fia dl

paur dal Punt. Cun i edli moi dijôra, ch'ara urô incè jì te cunvënt cun sua cumpagna, la Zenze.

A ci moda ch'ara â ciafè chësc pinsier, damanâ l'prou, che â da fa da se tignì l'ri.

Chësta candidata, düt cöcena tl müs, cunfessâ ite, che l'fi dl musicont, cun chël che ara è stada impurmetda messâ maridé la fia dl'ustiù dl Variöl y n n'ater n'en n'urôra nia. Purchël punsâra de sopolì chësta crusc cun l'ji te cunvënt.

L'prou messâ bëgn rì sëgn, tan deplü ch'al savô, che l'möt la punsâ bel avisa sciöche vëra. Al n'à nia rî da ruvé al punt, ch'ara impurmetess de punsé bëgn sura, denant co tó na té dezijiun. Deplü

l'acunsiâle de se mëte in relaziun cun süa amica, la Zenze, y d'la baié fora.

Chësc àra fat y plü dî ch'ara baiâ cun la Zenze y plü che ara udô ite, ch'ara n'à nia la vocaziun de jì te cunvënt y deventé monia.

Can che la fia dl paur dal Punt â aldì da Zenze, che so fré â suratut la musiga y â aposté i inni nüs de Witt pur la prozesciun dles Antlès y urô cun chësc fa so scomenciamënt, àra can che süa uma è intéja de la lascé maridé cun vël sot a de té cundiziuns.

Ala fin de chëstes stories de doreja ne sovô l'prou da dì nia de mius parores co chères dl Te Deum. "Sön te, Signur, ài metü mia cunfidënza y i ne restarà mai ingiané."

Čiamó èl tēmp

(metü jö pur ladin da A.C.)

T'en païsc cotan sura London êl dan da agn n club de personnes, co se nominâ club dl'infér. Vigni edema gnêl tignì na sëntada y vigni ann na festa bindebo grana.

Sanbëgn ch'al ê mā jënt rica pro chësc club; ché chi dala meseria ne n'à nia scioldi da mazzé ia malamënter.

Sciöche l'inom dl club disc, êl da savëi, ch'al gnô da na festa sboacé, blastomé y fat d'atres cosses, ch'an n'à nia bria da di.

Un di majeri "eroi" de chësc club â inom Archibald G. y â dô na té festa somié valch che dà da punsé.

Al somiâ, ch'al raità a ñiasa sön so bel ñiaval. T'en iade, inscio somiâle, êl dlungia vël n furesto che ti scraiâ ados: "Tö mëss gni cun me". Dala gran spordüda ti àl dé a so ñiaval gran prescia, mo l'chestian furesto ê tres dlungia vël.

Tres inant, tres inant, somiâl, che al tomâ jö de ñiaval y splunfâ cun gran spavënt ñina jö tl zenter dla tera. Tla finada se férnel, mo... oh spavënt... l'mandl ê tres dlungia vël.

"Olà sunsi pa", scraiel tl sonn, ch'al ti stê sö l'flé dala trica.

"T'es tl'infér", scraïa na usc da

tomëi y al rundenësc cun sonn spaventùs: "Tl'infér, tl'infér, tl'infér!"

Tormenté dala trica mata scherzel sö i edli tl sonn y väiga... y de morvöia ti sâle... n gran salamënt bëgn infurnì cun fa damat y se devertì.

Di cënè y di miles cun väghel che bala, cherta y beir. Al n'en väiga inè de cunesciüs da denant, che ê bele morç. Al ti baia ados, mo ai fesc sciöche ai n'aldiss nia, ne cunescess nia; ai bala, cherta y beir inant.

Al i prëia ch'ai stai impü sö, ch'al pòis baié impara. Mo cun flé pesoch y burta grigna respogni: "Tl'infér n'él degügn che dà tria".

Sëgn impormô ti vägnel immënt de osservé, che al verd flames te chi che bala, cherta y beir.

Sëgn ól s'un sciampé fora, fora inmalora da chësc tormënt, che pê de n'avëi degüna fin.

Indô väghel l'furesto dlungia vël. Al scraia: "Sëgn àste udü. Čiamó àste tēmp. T'en n'ann y n dé s'odunse indô... y demez!

Archibald se descëda fora t'en bagn de suiùs. Al ti cunta a val' amîsc y parènè, ñi ch'al à somié y l'à tan sprigoré, mo fora dl club ne se lascel trà.

Al passa ia n dé indô l'ater, tla finada se desmëntiel y ne pënsa nia plü sura.

Tla finada él indô la festa dl club y al tol pert cun i atri sciöche denant, sciöche i atri agn.

Can che l'presidënt fesc so discurs y disc: "Chësc iade n'él nia 365 dis sciöche zënza da l'ultima festa incà, mo 366 dis, al é n ann barest".

Archibald se recorda sëgn, ci ch'al â somié y inçè i atri, a chi ch'al ti l'à cuntada.

Al resta incanté.

Ci ch'al é suzedü de chël dé, ch'al raitâ a ciasa, resta dagnora n segret. An l'à ciafë mort sön tru, can che an l'à chirì l'ater dé, dea

ch'al n'è nia rovë a ciasa. L'èiaval stê dlungia so partun mort.

L'dé da indoman é la cortina di proponimènè da incö.

Proverb talian

"I uress baié col director".

"Al me desplesc, ma al n'è nia chilò".

"Pu, sc'i l'à udü da finestra ite".

"Chël pôl bëgn ester, mo vël s'à inçè udü".

Al é interessant, tan dalunc che na desgrazia é sce ara ne se toca nia nos instësc.

John Steinbeck

Chi dl 1900 a trà zetules - S. Martin

Storia dal vöi

(de siur Luije Comploj)

Te Rheinland dessel ester sozedü. Al è na sëra d'invêr da na gran burasca.

L'vedl mone acumpagnâ l'vedl prou dl païsc pur na provijiun a un che è da murì. Al è rî ji söla nëi, dea che l'vent ti soflâ la nëi decuntra.

Peter Heinrich, n paür dalunc dala dlisia, s'à damané l'prou, dea ch'al sinti de messëi ji a fa i cunç cun Chëlbeldi. Zënsa perde parores jê les döes porsones atampades vare pur vare.

L'mone, Peter Heinz, süsta plü gonót. T'en iade ti à n gran sofl destudé la linterna y zënsa lüm cun l'Signur n'él gnanca n bel ji.

Ara jê plan inant y can ch'ai udö finalmënter luminàn i vidri dla çiasa, él sigü passè n n'ora. Al è ince gran ora, che l'paür à albü prescia da murì; apëna che l'prou ti à dé l'cunfort dla s. religiun, se l'äl destrigada. Al è mort, mort in pêsc in prejënza di sü, che s'è abinà incér so let ia cun gran dolur. Dô val'oraziuns pur l'defunto, s'à i dui, l'prou y l'mone, fat sön tru cuntra çiasa.

Dea ch'al dê dër bel la lüna, pudòi rinunzié ala lüm. Impò dëi óta zënsa perde parores, dea ch'ai è ciámó sot a l'impresicun de ci

ch'ai à udü y dea che l'vent soflâ dër sterch.

Can che l'mone s'à siguré, che so patrun è ruvè a çiasa, jël ince vël cuntra süa berçia. Al è veramënter na berçia, fora olà che l'païsc se ruvâ.

Cun fadia àl paré demez la nëi pur daurì la porta. Te stüa él fréit, la lüm dal petrolio luminâ bel püch. Te stüa él mât na mësa cun n banch da fur y na mësa da cargà cun n pér de scagns fora d'öga.

L'mogun è massa pice pur scialdé la stüa.

Peter Heinz è cargà, orghelist y mone. Sc'al è ailò incëria na noza o na segra, él dagnora perié de ji a soné.

Al ess podü vire zënsa fistidi, sc'al ne foss nia ste döes cosses, che ti ess arobé la ligrëza de vire. Pur prüm àl purdü adora süa fomena, süa Gretl. Y can che so müüt, al n'è mât un, à l'rapl da s'un ji demez da çiasa y ji pur l'monn, él deventé dër chit te çiasa dl mone. Degügn ne savô, olà che Wilhelm, so müüt, è. Al messâ ester mort, ch'al è bele passé 30 agn da can che al se n'è jü da çiasa demez. Tres à aspeté Heinz, che so Wilhelm gniss zruch, mo al ne gnê apëna plü. L'incherscemun a

Sön Lagació dl 1916

čiasa ess messé l'fa gni zruch, insciö punsâl dagnora y insciö punsâl inè insnöt ch'al ê gnü a čiasa stanch y dlacé.

Defora él la burasca che scassâ i vidri, passâ ite pur les sfezüres y ti tolô ad él la pêsc y l'cialt de so cuzo. So pinsier ê pro l'paur, che ê mort püch denant.

T'en iade â l'mort la grigna de so müt, mo chël ê pö inè mort y al ê dërt ch'al ê mort, püre cosce, sc'al messass zuturé intoronn da n té tëmp!

Da čiampanin jö dëra mesanöt. Dlun tromorân rovâ i bòc dla čiampana te čiamena de Peter y ti dijô, che la ora de čiampanin jê čiamó. Al messâ pö fistidié de chël. Vèrdera mo čiamó la lüm dl Santiscimo o él mo ste l'rî tëmp che l'à destudada, sciöche la lüm dla linterna da provede? Al â fistidi y ne gnê nia plü lëde da chisc pinsiers. Tan scûr fossel pa

te dlijia! La lüm messâ bëgn verde, ara segnâ la prejënza dl Beldi. Čiudi n'àl pa nia juté dô l'ore? La mort in prescia de chël paur l'à scassé sô deplü co ch'al minâ.

Al s'â vistì so guant, s'â tut la gran tlé de sacrestia jö de parëi y ê jü. Al ne čiarâ nia al grüm de nëi, che ti tomâ ados da daurì la porta. Plü daimprò dala dlijia ch'al ruvâ y plü prescia ch'al â. Sön tru n'chít da mort. Gnanca n'čian ne laidrâ. Chi ê a bun post tles stales intoronn.

Mo ci él pa childò? L'usc de sacrestia davert, iö l'à pö stlüt y saré. Döt nervös tlocurel snel la nëi jö di čialzà y palpa inant tl scûr sön la finestra pur arjunje n fulminant.

Ci él pa sëgn? L'mone che piâ dô i sulprins brançia te na man. In chël momënt ciafel na gran bota jö pur l'cé y toma ia pur tera. Dô n pü de tëmp ch'al â süsté, â l'mone

ruvé de vire, de patì. Al è ailò ia pur tera mort. La burasca de nëi menâ la nëi da porta ite y curî pro l'mort te sacristia.

Pur la nëi dla campagna saltel na scûra ambria cuntra l' bosch.

L'sorëdl cumbatô dassënn pur incundé la dé ala jënt dl païsc. Can che i râis dl sorëdl gnê jó sura i tèc dles ciases, n'él degüna ligrëza pur incérch. In pert asvaçìa al mûr de curtina êl i paurs che s'la baiâ y cuntâ düt nervös y al è pö dé da laur. Al messâ ester suzedü val' d'extra!

Al è l'ora dla mëssa y ciamicó n'ài dé degun sëgn cun la ciampaña.

Tla finada va l'vedl prou instëss te dlijia a udëi ñì ch'al n'ë. Y ñì mëssel pa udëi, so vedl mone, che â tan d'agn sorvì fedelmënter ala dlijia, è ia pur tera mort. Sòn les témptes âl sanch impornü. Al messâ bele ester mort da cotan de ores. La man de n loter l'â copé!

L'prou è jü instëss a soné ciampaña a martel, spo ti âl cunté a jënt che è gnüs adalerch, ñì ch'al è suzedü.

L'mone, Peter Heinz, è mort, gnü copé te sacristia. A chësta burta noela dl prou êl val'paurs che taiflâ, un o l'ater fajô i püngs te gofa. An â avisé i jendarmi y bele dammisdé ési ruvà söl post.

Çi ài pa podü fa che constaté, che l'tale, nia cunesciü, â rot sö la seradüra dl'usc de dlijia pur arobé i carësc y d'atres cosses d'or y d'arjënt. Insciö mostrâ inçè les pedies. Spo êl gnü desturbé dal mone, a chël ti âl dé jó pur l'cé cun val' de fer y l'à mazé ia pur tera y se n'ë sciampé. Sciöche les pedies di ciatzà mostrâ, se n'él sciampé

pur bosch, mo spo êl i sëgns di ciatzà che se pardô.

Peter Heinz messâ ester mort söl colp, dea ch'al â la crëpa dl cé spacada. Insciö â constaté chi de Signoria y insciö éra restada cun düt a chël che an chirî dassënn dô l'loter. L'fat é resté tl scûr. Dô val' edemes gnêl plü cunté dainré dl'atentat söl mone. Mo l'pinsier al vedl mone y a chël che l'â copé, â fat rinforzé les saradüres dles portes de dlijia.

N n'ater om à sostituì Peter Heinz, fistidiâ pur la dlijia, tirâ sö l'ora y i jütâ dô l'ore tla lampada dl Santiscimo.

Al è indô invêr te chël païsc, invêr cun nëi, dlacia y vënt dal nord. Vicì mec dlaciâ jorâ mec dlaciâ incér les zopes dla coltöra; chilò y ailò saltâ val' patruma ia pur strada, düt chirî l'banch da fur, d'invêr "l'plü bel post dl monn".

Placé y sfamé sciöche i spóc gnêl n vagabunt pur vila sö. Impröma passâl dan la bercia dl mone da denant. Da ciafè n'en n'él nia ailò. I vidri è roç, l'têt in pert desfat. Chilò n'él degun fornel da se scialdé. Impò se tignôl sö n pez dan chë bercia chël petler, mo spo s'él trat zruch, sciöche zacai ti saltass dô.

L'ater dé êl domënia y i paurs incér dlijia, cortina y calonia ia â indô ñez da se cunté, amesa ite i mituns, che al ne i sciampass sanbëgn nia de ñì che i gragn cuntâ.

Da doman, can che l'mone jê a soné l'Aimaria y passâ pur cortina, àdel süstân. Al messâ ester daimprò n chestian ales extremes.

Sön la fossa dl mone àl ciafē chësc cosce, sbordené y düt stare. La broja ti curî pro so guant y söla berba ti tacâle toè de dlacia.

Dala spordüda â l'mone cherdé la vedla fancela, che ara daidass porté chël mez mort te calonia. Tla stüa čialda â l'chestian rosedé sö i edli y can che al udô l'prou dan da vël, tremorâ chël püre corp ploghené da fan y meseria. Al tremorâ sciöche na fëia.

"Iö l'à fat", scraiâle, "iö l'à copé."

Sön chëstes parores minâ l'prou d'avëi n mat dan da vël. Mo spo ti él tomé ite, èi ch'al podô ester.

Düt agité confessâ l'moribondo dant a düc te stüa, che vël â copé so pere te sacrestia in chë nöt frëida y burascosa.

Vël, Wilhelm, da jönn sann y gaert, orô ji pur l'monn a chirì la furtüna. Mo destaché da èiasa él jü a demal, él ruvë sön la strada

dla criminalité. Dea ch'al ê dl'ert, minâl de podëi lisirmënter ji ad arobé olà che al ê ste n iade da èiasa, spo él gñü desturbé da so pere y tla gran iritaziun l'àl fat frëit. Mo na forza, a chëra ch'al n'ènia bun da resister, l'à indô cundüt tl post, olà ch'al â cometü l'delit. Ailò urôl fa penitëenza y morì.

Ales estremes porvâl, col flé pesoch, de dì: pere... pere... y spo él mort.

Can che l'vendl prou jê söl pergo dala gran mëssa, stëntâl da dì, al dijô cun la usc rota sot: "Dijun n Paternoster pur l'defunto Wilhelm Heinz. Al à fraudé tl santuar, al à copé so pere, sëgn él mort pur fa penitëenza, tl post dl delit. Periun che Chëlbeldi ne l'cundanëis no.

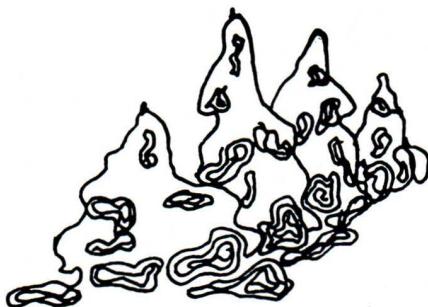
Jënt ê bele fora de dlisia, che l'vendl prou ê tres čiamó inslené dan alté y periâ: "Signur, l'luminus eterno slumines ince ad él".

Fortaia de Tor - zacan

Düè n'ô n püch

L'Inver.

Regules dl tēmp

Dezëmber frëit y cun tröpa nëi
impurmët n bun ann, sc'al é vëi.
Sciöche l' dezëmber sona,
inisciö bala l'jügn.
Na bela y tlera nöt da Nadé
n bun ann ó mostré.
La nöt da Nadé cun čiarü y nëi
mostra n ann n pu da tumëi.
Traföi da Nadé,
da Pasca la nëi.
Nadé cun frëit y nëi,
Pasca cun trafëi.

L'fëgn pur l'invêr

Signor Janmattî Declara en dotur?

Tla pratiga ladina dl'ann 1985 unse aldì val'dl gran ladin signor ploan y degan DECLARA da LA PLI de Marou. Te so liber "Valgunes recordanzes ladines" - scrit dan da 100 agn - cuntel sö tröpa storia de nosta valada. Al baia inè de èi che an pô ciafè y odëi chilò enceràch.

Tles plates da 500 a 520 cuntel sö en gröm de erbes y patüc de medjina, che crësc dlungia nostes ciases. Dotur de medejina n'en n'èle degun, mo al à inè studiè chësc patüc. Al è inè dér cunesciù con doturs.

Nos saltun da na apoteche a l'atra a cumpré medejines y ne savun o mâ püch, ch'i essun les miùs apoteches enceràr nostes ciases ia. Tröpiscimes erbes é tan de medejina y les medejines vëgn gonót fates con chëstes erbes.

Declara mina: "Sc'i cunesces sun chëstes erbes plü avisa y süa forza, essun apoteches assà sot i pîsc y cuntra vigni mal!"

Al porta toç fora dla Sacra Scritöra y disc "L'altiscimo à fat crësce dala tera medejines y n om sciché se n'aprofitëia (Eccli. 38,4) O Ezech. 47,12: "Dai frùc viunse, les fôies se varësc dales maraties!"

Declara prô de porté l'inom ladin de chëstes medejines y de

chëstes erbes. "Dea che n'en un inoms por vignöna, sunsi sforzé d'i dé l'inom todësch, talian o sciöche ares é nominades ti libri botanici."

Erbes de medejina

1) ÀI

(**Allium = Cioles**).

Al contëgn n öre tan sterch, ch'al brüj söla pel y ciafa düc i svaporaménè. In gran cuantité é l'ài da tosser. A dërtä mosöra renforzel l'magun, desmëna l'ombrisc, l'ega, ipocondria. Metü sön n flaster, tirel fora. Sc'an mët ài sot la sora di pîsc o la unj col soft, sëntun la saù tla boëcia y l'flé tofa da ài: tan sterch élè.

2) AJIES

An pô fa sulze, vin y ajëi d'infora. Sciöche medejina élè rinfrëscant. Al n'é inè de fosces. Les fôies, rames y frùc, o les ajies instësses é bones pur l'mé dal ega, por fa ji de corp.

3) AIER

(**Acer = Ahorn**)

Les fôies d'aier côtes te vin é

bunes pur l'berjù di edli y inèc cuntra l'infladòm.

4) AMPÖMES

(*Matriraria chamella* = **Kamille**)

Ega cöta o tee d'ampömes fej asöié, é bun por catari, reumatismi. L'öre de ampömes é bun por l'grarf al magun y d'atri granf.

5) ARAUS

(*Velcena* = **Elze** = **Else**)

An l'adora da fa ji les antlüj. La flù à tröp odur y destenüda ia pur funz fej ji t'en dé o duí chë armenara molesta dla stanza.

6) ARNICA

(*Schneeberger Tabak*)

Ciöf ghëi de munt. L'ega de vita é buna cuntra vigni sort de mài, varësc snel les ferides y plaies; dess inèc varì dala cancrena dl crebs.

7) AVËNA

(**Hafer**)

Al n'é deplü sorts. N flaster de farina d'avëna smorjelëia o fesc sparì les madoranzes, l'fladòm. Ega cöta d'avëna fesc bëgn ai pïsc, por la toss y rescialdades; la farina cialda t'en carni mëtüda sö, tol la colica o mé de vënter y l'mé de dënz.

8) BEDOI

(*Betula* = **Birke**)

La scorza, les fëies y larié de bedoi é bun por la füria-fieber, por l'ermo, rï ram y mé dles lisöres = Gicht, por l'mé dal ega, por fa ji l'ega, per

reumatismi, magun debli y ipocondria.

9) BETONIA

(*Betonica*)

An l'ciafa inèc te nüsc prà süc. Dales fëies de betonia dàl ca n tee, che dess ester te vigni ciasa.

La raïsc frësca purga, sëcia fejera dé sö. Les fëies impü cötes t'ega, é bones sc'an s'intorsc na lisöra. L'tee é cuntra l'mé de S.Varentin, l'borjé dant, mé al piet o granf al magun, cuntra l'spödë san-ch, l'mé dles orëdles, cuntra la toss y l'flé pesoch. Musa, dutur dl'imparadù da Roma Augusto, racomanâ la betonia buna cuntra 47 maraties.

10) BOVIST

(*Vësc d'olp*)

é bun ad astagné l'sanch. Polber de bovist con diesc otes plü zücher laprò varësc da granf o mé dant, dal bate dl cör y sce l'flé é impedi.

11) BAUJIES

(*Plantage Wegerich*)

Les fëies de baujies anties sarades à spezial forza söi fià, söl magun, söi baròc y i organi dal ega; jô sce l'magun y i fià é plëgns se slaim, cuntra catàr vedli, toss con spöda, mancanza d'apetit, diarrea condinua, morognes, hemoroidn ti canài dal ega. Les fëies frësches é inèc cuntra l'ajëi dles öspes y dles ès.

12) CHERSCES DLA LAURS

(*Atropa Bella donna* = **Toll-kirsche**)

Dër da tosser. De medejina éra sciöche la betonia

13) BROMAMOSCH (Verbeis = Berberiz)

Mantëgn tröp aje de pom, serv a fa boandes rinfrëscantes y sce an à füria de borjù. La scorza vëgn adorada da surogat o impè de rabarbara, inè cuntra l'ordöm, por desmené l'ega. Ega sön n mez gote dla raïsc da mené de corp.

14) CIARI (Carum = Kümmel)

Serv da spezeria sciöche la porvada tl pan, ciajó, salata, jopa, ega de vita. I vedli l'à sciöche l'sé sön mësa. L'ore de ciari desfesc fora i umori, smorjelëia; col unje élle bun por l'granf al magun.

15) CICORIA (Cichorium = Salata de pré)

Sciöche salata buna pur smorjelé i fià y purghé l'sanch. La raïsc é buna cuntra i romuns a de té pici, cuntra l'ordöm, Bleichsucht y hemoroidn. L'ega dles flus rinforza i edli, varësc da tröc màis, sce an se sfrëia impara. L'ega dles raïsc còtes varësc dal mé sèch.

16) COGNERES (Hagebutten)

Ega de cognores desmëna l'ega. Les cogneres vëgn dala flu de rosa. Ega de roses bona pur maraties ala pel, mé tles jonjies tla boëcia. Öre de rosa é por profüms.

17) CONFOLIA

(Covallaria = Maiblume)

Chësta à en bun tof, che se comunichëia inè a l'ega, al öre , al ajëi, sce la confolia vëgn destilada o drücadà fora. L'früt o la raïsc é medejina cuntra l'mé de s. Varentin.

18) CRESPA (Achillea = Schafgarbe o Tausendblatt)

Te tee boüda éra buna cuntra l'guldanoder o hemoroidn. N carnì cun crespa tla büja dl vënter varësc dala füria. Por l'mé de spiné bëre scialdi ega de crespa. Desfridides, reumatisc de vigni corù y sort, granf al magun ti la mëss zede a chël tee. Achillea pharmica "weißer Dorant - dà n polber dales fëies che fesc strinidlé "bun pur mé de dënz. Ara serv inè por salata.

19) CRESPORA (Dephinium o Rittersporn)

La somënza serv a fa ji i piedli, purga cun gran forza, fesc inè dé sö y é cuntra l'ombrisc.

20) CHERSCIÖM (Lepidium = Kresse)

À la facolté de purghé l'sanch, é cuntra catàr y slaim. L'soft desmëna l'ega. An l'mangia in salata. Al dà inè öre dla löm.

21) CIÜF DAL TONN (Rhododendrum = Alpenrose)

Ega de fëies y de rames de chisc ciüf còtes, é bones por l'mé dala pera. Öre grassin jüté soi popi da olio di Mar-

mitta tla Savoia, bun por l'mé dales lisöres; ciámó deplü por varì madoranzes. Les fëies à la forza de fa suié, de desmené l'ega y sfrüzades da fa sparì l'reumatisc.

22) CAPÜC (Brassica = Kohl)

ne podunse nia lascé fora. Al è naota su: sëgn élle slarié fora in passa 23 sorts. Al mantëgn nutrimënt plü che d'atres plantes y al süia sö sce an é scialdi grasc. Al fesc bun pro ñer de porcel y de castrun.

23) ERBAJIA (Runox = Sauerampfer)

Buna cuntra scorbut. Te polber con Hauswurz y bagnada con essenz smorjelëia l'mé dles infiamaziuns; Cun vin bona por l'ordöm. Ara varësc la Leber da defet, é bona por i edli, madoranzes, Guldenader y la broda o dissenteria. La raïsc dess varì sofladesses ez.

24) ERBA DA BOLÌ (Imperatoria = Meister-wurz)

La Raïsc é plü sterscia d'invêr y d'aisciöda y é bona por l'granc ala mère, por la lëinga stara, strënt dant y por fa ji l'ega.

25) ERBA DAL LAT (Tanacetum = Rainfarn)

Les fëies dl'erba dal lat serv impè de Hopfen da fa bira, Chësta erba é buna sc'al sta fora l'apetit, cuntra l'rïram y Gicht, cuntra l'mé dal ega y la Bleichsucht, cuntra l'um-

brîsc. Bagns facè dales fëies, raïsc y semënza é cis bugn pur l'mé dales lisöres.

26) EHRENPREIS (Veronica)

Dér na bona medejina por varì ferides, plaies, sberié, catàr, mancanza de flé, spödë sö sanch, inflamaziuns ai fià, oriné sanch, l'mé dala pera, maraties ala pel, la rogna. An la tol te tee y a borvë sö. Fat en polber - moscedé con sé - élle medejina por bestiam, che büssa y à mé ai fià. Ega che an arjigna a lascé borvë Ehrenpreis t'ega y vin con mez liter de calceo, fesc ji i chefri; a slavaté tla boëcia perdun les madoranzes tla boëcia a n'en tó 2 goti(?) da doman y da sëra y inforza l'magun, fesc ji la ciurnité ez. Ehrenpreis élle de 6-7 sorts da ciafè

27) FAÜ (Sambucus = Holunder).

La sulze é bona pur desfrededes; in plü quantité romènera. La scorza varësc snel les scotades, sce la pel ne n'é borjada. Ölasolz con vin y ajëi fesc ji l'mé de cë: an dess la borvë sö. An l'adora inçè a intënde l'vin, por i dé curù; l'soft dla scorza por intënde a ghel la pel da sotler.

28) FÄUS (Phaseolus = Bohne)

Bones da borvë sö, por smorjelé y desfà fora fladöm.

29) FEIDL (Viola = Veilchën)

La raïsc é bona por l'mé dala pera, Feidl éle de trëi curùsc. Romëna i baroç, i rognuns. En gran quantité fejel peté sö.

30) FLUS GHELES

(*Calendula* = *Ringelblume*)

Côtes te vin éres bones por l'oriné sanch. L'erba desbrunċia, delój, smorjelēia, fesc suié; é bona per l'ordöm, sofladesses... An arjigna d'in-fora inċe de bun anghënt por ferides, tāis, con arnica, Johanniskraut (ajies?) y ru-ta, döt pesté y bagné ite te sēi de porcel na ora pro n pice fūch y tan de céra laprò ċina che döt vägn toch a anghënt o plaster. Inċe bun pur fa ji les bauries.

31) FURBES

(*Carlina* = *Ehrenwurz*)

Spolverisada l'adorun cuntra les maraties dl bestiam, di porci. Cōta t'ega fejera ji la rogna y d'atres pazités ala pel; é inċe cuntra mé de dēnz. Cōta chësta raïsc te vin o ega, varëscera fora bel plaiies y madoranzes. Pestada sö y dada a besties dl döt grasumades, ciafa chëstes sö cér, mo ares mëss gni separades da d'atra ciausa. Furbes da larié (*Carlina gummifera*) cuntra l'Bandwurm. Sce an lascia i pici fiós pro la raïsc te tera a se tó la grana, se multiplichëieres les furbes.

32) HIMMELBRAND

(*Verbascum*)

Al n'è de 8 sorts: dötes anfat de medejina. Ega dal erba de

Himmelbrand é buna cuntra l'antrara. Zënza é la flu buna de fa gni suiùs; é da adoré cuntra borjù y maraties da borjù.

33) LAVĀC

(*Calta* = *Dotterblume*)

L'erba de lavàc cōta te vin varësc dal ordöm; n bun fla-ster por varì zënza mé vigne sort de madoranzes, boures, che é scioche la pel sana, crof... forsci y la spunga ai jenèdli ez.. ciafun sce l'polber dles flus y fēies de lavac pestades vägn moscedé con céra delegada. L'ega drücada fora dal lavac é bona por l'borjé di edli.

34) LILIA

(*Lilium*)

Al n'è deplü sorts. Desmëna l'ega y é bona por la füria. Les fēies frësches é cuntra l'Bein-fraß, l'ermo che ciaugna tl'ös.

35) LIN

(*Linum* = *Flachs*)

Somënza de lin pestada y borvada sö smorjelēia, serv inċe a clistir. N flaster de somënza de lin, pan de formënt y lat leva l'mé de vänter. Al se lascia inċe fa n flaster por l'borjé: 4 perts öre de lin, 3 perts öre de mandole. Öre de lin fesc ji la armenarea a bestiam. Somënza de lin con n pü de mil é cuntra l'mé dant y l'mé sèch.

36) MALVA

(*Malva* = *Malve*)

An l'adora cuntra l'fladöm. L'ega dla flù de malva é buna

da slavaté la bočia. Malva cöta te vin astagna l'ji de corp, l'antrara y l'spödë sanch.

37) MENTA

(*Mentha* = *Minze*)

Mënta é tröp de medejina, spezialmenter mënta de purì (*Menta riperita* y *crispata*) y coles fëies é bona por l'granf al magun, sce l'magun ne laora nia, spo por rinforzé i vaji y calmé i nerv, scomoni la pel a svaporé, leva ia l'mé de vënter, peté sö, por granf y mé de granf. Fortaia de mënta bona por deblëza de stome, por fa gni l'apetit, scialda l'magun, mo massa fesc dann. L'erba de mënta tolun inè da fa bagn, a borvé sö. Por ater n'el inè nü sorts de mënta.

38) MILANDORES

(*Colchicum* = *Zeitlose*)

Milandores da d'altonn (*Colchicum autumnale*) sora é de medejina. L'ore in plü quantité pô copé; in picia mosöra reforzera la pel, i baroè, desmëna l'ega. An l'adora pro l'flé rinsaré, Bandwurm, l'mé franzexe, isteria y Veitstanz.

39) PAVÈ

(*Papaver* = *Mohn*)

Pavé de pré à na flu che intënj sëda, drap de lin y de lana y mambësc bel köce. Pavé d'urt (*Papaver somniferum*): dal soft vëgnel fat opium tl'Orïënt. L'lat de nosc pavé dales magöies mez madüdes é morfio, che inciurnësc (fesc

sonn). An ne dess l'adoré zënza istruziun dl dutur.

40) PIEIERES = PIRIERES

(*Fragaria* = *Erdbeere*)

Les flus tira adöm; foss cuntra dissenteria y l'ji sanch ez. cuntra maçes, pojì ez. tl müs. An drüca fora valgëgn cazüs de pieieres y straiha l'soft söl mal denant che ji a durmì. L'ombrisc y l'Bandwurm pàrun demez cun pieieres. A sferié i dënz y les jonjies con pieieres pèrdun l'rî tof tla bočia. Slavaté l'col con ega de pieieres varësc golbri tl col.

41) PINCH

(*Pinus* = *Kiefer*)

Dal pinch fejun i miùs lëgns d'antenes söles barches, les mius brëies, rós dal ega y lëgn de fabrica; mo ch'al ne side massa da gran rans. Al larié che vëgn dal lëgn y dala raïsc, i dijun öre de terpentin, dainré bun da tó ite, mo defora da unje; scialda la pel, é bun dal granf o gni stari, cuntra l'borjé y dlacé, por l'clistir, da fa ji l'ombrisc; é inè bun por l'mé dal ega o defet ti canài. Coloformio bun d'astagné l'sanch, che vëgn inè sciöche l'teer y la media pur les barches fata dal pinch.

42) PÓIA

(*Fagopyrum* = *Buchweizen*)

Farina de poia é bona da borvé sö pur smorjelé y slisi-ré.

43) ROSMARIN

(*Rosmarinus*)

Al é dagnora vërt. I fiós, les fèies y la flu de rosmarin é medejina, spezialmënter élé l'ore de rosamarin che fesc mirachi (diji!!). I dà forza ai nerv. Tee adorun cuntra mài de nerv, ciurnité, granf, blata, scrofoli, diarrea, menstrua iregolada. Sègn adorun l'rosamarin plü che mai defora ia da borvé sö por i nerv, por destödë l'mé cuntra l'granf, con vin cuntra l'fladöm.

44) ROUTA

(Ruta = Raute)

Rauta salvaria é tan sterscia, che ara fesc bele faziu da pié ite, fesc inflé o vescies.. L'erba de chësta routa in bona preja operëia sciöche l'tosser. Plü morjela é la routa d'urt: ara pro y é bona pro la mere, cuntra l'slunfé sö i vënç, mé de vënter o colica, l'umbrisc, pur ipocandria, isteria, por mé ai edli, finamai cuntra la rabia da na morta de čian rabiùs. L'tof dla routa o les fèies frësches drücadès al öre, é bun por i edli. L'ega de routa é sana da slavaté la boçia y l'col, por i dé forza al bagn y da mête sot ales sofladësses. Dla routa fejun inçé ore y ajëi, da lavé pro nescés, gran mé de cé, da slaveté pro mài tla boçia. NB.: Routa y Rosmarin dessun dagnora avëi te vigni čiasa sciöche ampömes: chëstes erbes à medejina oramai por vigne maratia.

45) SALATA DE PRÉ

(Cicoria). Bele scrit.

46) SAÎTES

(Tragopon = Bockbart)

L'erba y les raïsc de Saïtes smorjelëia y fesc ji de corp.

47) SALVIA

(Salvia = Salbei)

An la cunësc te chi prà a sü gran ciüf bröms, che sta sö sciöche ciandères y à flus plënes de mil sciöche i spissiadus, les fèies gróies. Les fèies frësches impedësc l'fraidi plü co, la scorza de China; an les adora cuntra maraties che se pëia, cuntra reumi, Gichter, l'gnì stari, ferides inflades ez. Salvia é inçé buna cuntra l'mé dla boçia y les jonjies, can che ares sanguinëia, cuntra l'spun y fladöm al zapf da slotì.

48) SIARA

(Secale = Roggen).

Farina de siara y tamejuns da mête sö por smorjelé, por fa ji l'fladöm. Siara apratada i fesc ji l'mé tl col al bestaim.

49) JENIUR

(Juniperus = Wacholder, Kranewitt)

Les bromeres frësches cuntëgn l'ore de jeniur. Ares à forza da rifrësché y rinforzé i orgàns dla digestiun, fesc svaporé y ji l'ega. Föm de bromeres é bun pur reumatisc y Gicht: moscedades con la crosta de pan y ajëi les bròun sôla frunt y sö les têmples por mé de cé. Ares é inçé bones cuntra les ries aries y têmp che se pëia. L'tee de jeniur à la medema qualité. Bromeres de jeniur é na gran medejina

cuntra i màis ai fià fosc
 (=Leber).

50) SAÌNA

(*Juniperus sabina* = Sevenbaum)

Al alda inèc pro la sort dejeniur. Ara cuntègn tosser dl plü prigorùs. Da medejina é les pizes dles rames frësches, mo da acunsié cun prudènza, che metüdes sö defora ia, fesceres cöce, daite - tutes ite - porteres in tröpa cuantité, l'borjù ai baroç. Zënza desseres ester bones por i màis dles ères, por l'mé dal ega. An adora inèc saïna por madoranzes da mercia al col; sce al fraidesc l'òs Beinfraß, bauries. An adora l'ega y l'ore de saïna. Al vëgn inèc fat anghënt: öna na pert saïna, 2 perts gras de porcel, mesa na pert de cëra y an l'adora por màis che un dit.

51) TEAFËI

(*Trifolium* = Klee)

Les flus de trafëi vërdes o frësches n pü cötes t'ega é n tee bun por la toss. Les flus tan ciàldes che an les döra, mëtun sön golbri, madoranzes y ferides... inèc por mé ai edli les adorun. La somënza de trafëi intënj a ghel, l'erba a vërt. Al n'é plü sorts de trafëi:

dötes à la medema medejina.

52) TRAFËI ANTE

(*Menyantes* = Bitterklee)

L'soft de chësc é bun por scrofoli, por l'mé dal ega, por la Bleichsucht, ri ram o Gichter, por l'mé dal ega, ipocondria y isteria y la furia.

53) URTIES

(*Urtica* = Nessel)

Urties vërdes y sèces é n bun pramì pur l'bestiam. Con ega d'urties cötes pôn intënjé üs. L'soft d'urties tol l'oriné sanch. Urties purga l'sanch. Urties purga l'sanch, smorjellëia, desfesc fora, é bones por maraties al piet, dé sö sanch, cuntra l'ordöm, les morognes, cuntra l'mé de San Varentin, mal caduce. A tó vigni dé tee de urties, varësc dal mé dal ega. Flagelé cun urties varësc dal mé dles lisöres, dal granf (Lähmung).

Chëstes zacotantes dles plü solites erbes o raïsc de medejina te nosta val ài mà chilò porté por ejëmpl y prôa ch'al n'é.

Mo inèc da chësc pôn dì, ch'i pestun dlunch sön erbes de medejina.

M.G.

L'Cunvënt da Sonnenburg

(scrit da siur Luije Comploj)

P. Gaudentius Koch da St. Gallen è cunesciü spezialmënter dai ciuantadùs de dlilia pur sües poesies spirituales, de chères che cotantes é gnuðes intonades pur cianties de dlilia.

P. Gaudentius Koch é sté dô l'1900 n pez tl cunvënt di Capenzineri a Bornech. Dea ch'al à na buna avëna poetica, àl scrit jö sües esperiënzes y sü iadi ch'al fajò incér Bornech y te Puster te n liber intitolé "Aus stillen Bergen", dales munts chites.

Fora de chësc liber, m'ai punsé, de tó fora n artichel che trata de S. Laurënz y dl cunvënt o ciastel de Sonnenburg. Vigni iade ch'an passa pur Flaurenz, vëigun à man ciampa sön n crëp sura la strada de puster chësc cunvënt che é gnu dan da agn tan inant, ch'al é - tröp é tomé demez cui agn - dortoré y modernisé. Implü él sté l'ann passé - 1985 - rodunt 200 agn che l'cunvënt é gnu lascé sö sot al Guern dl'imparadù Josef II. dl Austria.

P. Gaudentius Koch mët man süa noela da can che les naziuns é dùtes in movimënt y Attila passâ pur Puster cun sü suldàs y plindernâ, desfajò y tacâ fûch, ch'al n'è nia de sigü. Inlaota él ciámó

les statues di idoli incérch da udëi. Sura Bornech él sön pilastri l'tempio de Venus, cuntra S. Martin tudësch n santuare a Ares, cuntra l'bosch de S. Stefo Odeon.

A chi tëmps él gnu desdrüt l'nominé "Litanum" de plëgn y chësc é gnu desdrüt can ch'al é rot fora l'lech da Welsberg.

Inlaota él inè gnu ingrávite la vedla dlilia da S. Laurënz, che è gnuða fata sö sön la fundamënta dl tempio dl'idolo Mars.

Dan da plü de 25 agn àn dortoré sö la vedla dlilia y chësc é suzedü dal plovan da laota, siur Zelestin Schanung da Lungiarü, mort ailò l'ann 1964.

Al é gnu ciavé jö sot, metü ite proches nöies y an ne la cunesciô plü da sciöche ara è stada. L'stil é "früh-romanisch", bassa, scûra, an sënt l'antichité. Al é sciöch' an foss te cripta sot tera.

N prou jonn, che é sté ailò caplan, periâ sü superiori ch'ai ti dess n n'ater post, dea ch'al n'è nia bun de dì mëssa cun devoziun.

Al é l'proverb che la dlilia da S. Laurënz è mä dui iadi al'ann d'adoré... pordenede les parores: da Nadé pur stala y da Pasca pur na fossa.

Degun ploan ne s'infidâ de jî

Musiga da Colfoch - 1921 -

pursora chësc gran laur, da trà fora düt y ciafé la fundamënta n toch plü sot pur fa la dlisia plü alta.

A S. Laurënz él tan de dlisia fora decà y vigni fraziun messâ tignì da süa dlisia y â püch interess dla dlisia dl zenter.

Siur Zelestin à fat nöia la dlisia de S. Madalena te Gsies, tut fora l'presbiterio y l'ciampalin. A chë moda àl esperiënza y l'coraje de jì pursura l'gran laur a restauré la dlisia vedla da S. Laurënz. An pô dì, ch'ara ti é bëgn garatada. Incö él na dlisia che pô se lascé odëi, na antica dëgna ciasa de Dì.

L'gran laur de chëstes döes dlisia S. Madalena y S. Laurënz ti à scurté la vita, ch'al é mort cun apëna 58 agn - animam pro oibus - l'anima pur les bisces, pur sü fedeli.

Sön la falzada dla vedla dlisia da

S. Laurënz él na pera che porta l'iscriziun: Chilò él sopolì Volkoldus, grof da Görz, che à fondé l'nobl cunvënt dles ères l'ann 1018, mort beat in Dì incér l'ann 1041.

Olà ch'al é gnü plü tert fat sö l'cunvënt dles monies, él ai témbs di romani n ciastel, olà ch'an stê a sorvelié l'païsc y la gran strada di soldàs. N té bel jito jö al bas pur n ciastel n'él nia atira invalgô. L'sorredl se godel düt sura chël crëp.

La roina dl cunvënt da na ota se destënn fora sciöche na picia cité desdrüta, na dërta fortëza antica.

Purdërt essel inom Sühneburg dala vedla parora Suanapurk.

Da fortëza aldil Sonnenburg al grof de Puster, che â so scagn ia delà tla Michaelsburg sura S. Martin tudësch.

Ottwin, grof de Puster, â partì sö 1008 so avëi y sü ciasti a sü

mituns y jê da pelegrin tla tera santa, olà ch'al s'à tignì sö bëgn 17 agn. Dô ch'al ê gñü, menâl na vita da eremit a Suanapurk. So fi Hartwig ê sté dal 1024 al 1039 vësco da Pursenù. L'ater müt Volkhold, l' nobl levita, sciöch'al vëgn nominé, a chël ch'al ti é tomé purmez Suanapurk, â fondé, sciöche l'monumënt sön la dlijia da S. Laurënz disc, sön chësc crëp y fortëza, l'cunvënt de monies.

Pur prüma badëssa àl metü sña nessa Wichburga. L'fondadù â metü l'cunvënt dles monies sot ala proteziun dl vësco da Trënt. In Pasca de mà dl 1019 gnê l'vësco da Trënt in porsona a instalé la badëssa. Volkhold ti â surandé al cunvënt i lüsc di paurs tla Val Badia; inè l'vësco ne fajô a manco da porté scincundes.

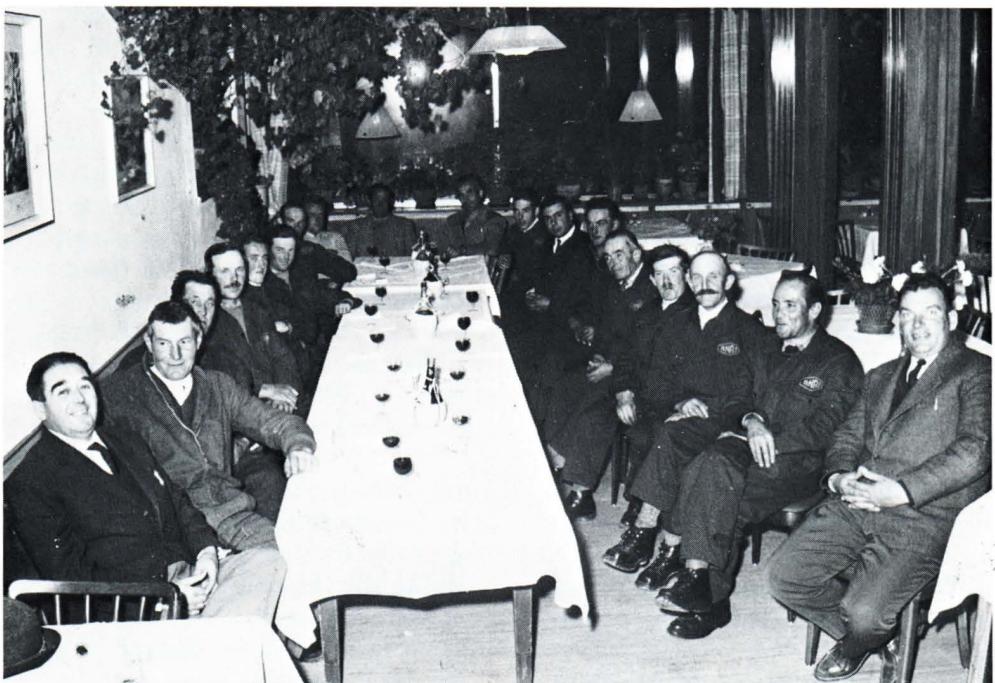
La badëssa â na signuria aposta

sura i comuns ailò daimprò, mo inè sura val'lüsc da Rina y Antermëia. Sura La Pli, La Val Badia y Corvara âra inè la signuria bassa.

Te chësc cunvënt jê ite y fora gonót inè jënt alaingrana, bëgn da capì, che les monies ê gonót fies di gragn, che jê ailò cun n bel scioldo a se lascé mantignì a vita da mort.

La badëssa jê sön na nobla caless trata da 4 o 6 ñiavai. Cinamai l'cunfessur straordinar jén al cunvënt di capuzineri a dô cun na caless da 2 ñiavai y l'menâ a Sonnenburg y zruch, pur les cunfesciuns dles monies.

Olà ch'al ê n iade la dlijia cun dessora, orghe y ñiampanin, n'él dô agn plü nia da udëi, mo al passâ i ñiavai te chël post cun la cadria. Incô saràl pré ailò.

Les domënies gnê i afitadins a mëssa, i jogn cun la plüma, la nagula y l'rosmarin söl ciapel, les jones cun la rösa söl mider, la spaternöra y l'liber de devoziun tla man; les patrunes da S. Martin ca, i berbesc y les mèdes cun la maza. Ai se tolô l'ega santa, n'en lasciâ tomé n pücia pur les püres animes y se signâ, ch'ai jiss te dlijia cun i pinsiers apost.

L'alté plëgn de ciandères, na gherlanda de ciüf da tan de curusc, l'bun tof dl'incënsc, l'orghe rauja in santes melodies adüm cun l'cianté dles monies tl coral dal medizea, l'prou intonâ l'Gloria y ciantâ l'prefazio in tono solene, düt in perfeta armonia.

Y incö? Al é sciöch'an aldiss l'profet senté söl mür: "I trus de Sion plüra, dea che degügn ne va plü ala festa. Ai se bat les mans y ciügna l'cé. È chësta la cité da na ota, la belëza y la ligrëza de düt l'païsc?"

Al é inçè na gran zisterna pur fornì l'ega al cunvënt, y ara vëgn ciamó incö adorada. Magari éra plü de 1000 agn vedla. Cun na morona sterscia vëgnel lascè jö na sëdla y an mëss lauré dì denant che ara röia a funz.

Sön sorà ciara y vëiga la badëssa les campagnes de Sonnenburg, düt süa proprieté.

Ara ciara da l'atra pert ite cuntra Marô. Ailò gnêl fat la ovaziun ala badëssa a Al Plan dan la ciasa de Signuria, can che ara gnê cun gran caless accompagnada dales atres monies.

De vigni lüch messâ almanco un jì a fa l'juramënt de sté sot a süa

padronanza. Sonnenburg â plëna autorité sura i lüsc.

Chilò él l'local, olà che la badëssa tolô sö chi alaingrana y chi ala buna, baronns, nobli, grofs, afitadins, i püri paurs tles munts cun sües lamentanzes.

Lajö àldun sonan n strumënt y la usc de n ciantarín, che va incérch sciöch'al è usanza laota. An l'inviëia a fa concert. Dô les beles cianties ciafel na buna marëna te ciásadafüch y rinforzé cun na buna porziun, tirel indô inant pur l'païsc.

La capela, olà che les monies s'abina pur l'capitel, è sëgn n tablé dal fëgn. Te chësta capela vëgnel tignì cunsëi pur cosses d'importanza. Chilò mëss vigni monia cunfessé ite sü fai y ciafa süa penitëenza dô dì ch'ara s'la mirità. Chilò s'abinel i nerv y i fis dla disciplina y dl'ordine dl cunvënt. Da chilò infora vëgnel rigiré düt y dé i ordini y comandi pur düt l'cunvënt y fora decà.

Bel da doman adora va les monies fora pur chël porte scûr dala dlijia ca. Dant él l'scagn dla badëssa, a manciampa y a man dërta él i banç dles monies. Ailò él la uma dl cunvënt. Dant ad éra, inslenada, él na monia che cunfessa ite sü fai: che ara à rot l'silenzio inier domisdé, purchël da sëra degüna cëna! Dô da chësta ciamó n n'atra.

Dô trëi parores y na oraziun va les monies fora pur l'porte lunch a dlijia. Te chësta capela dl capitell él inçè plates scûres sura l'cunvënt. Chilò tignô les monies cunsëi, sce ares dô tó sö la reforma dl cardinal Nicolaus Cusanus o no.

La dezijiun ê tomada fora de no.

La storia é chësta: ai 4 de mà dl 1452 él gnü incundé vijitaziun al cunvënt. Al gnê pesé sura dassënn sura la clausur y spezialmënter proibì de jì a noza y a fa i bagns.

Les monies se parâ. Can che l'cardinal ti manaciâ l'castighe, àres tut l'trù a Roma. Mo l'Papa è bele avisé y les â amonì ala ubidiënza. Sëgn s'ares ôt a Herzog Sigmund da Desproch cun la plüra, che ares ne s'à mai obligeâ ala clausur severa, che l'cardinal è pur i tò i dërc y fajess düt zënza avisé so protetur, l'vesco da Trënt.

L'cardinal â spo ciafé l'ordine de mëte man pur dassënn la reforma de desmëte les superiores che se lasciâ sö y n'orô nia sté a comando y de n mëte d'atres.

L'cardinal â desmetü la badëssa Verena von Stuben y â firmé la scrituranza dla reforma. Al è ai 28. de novëmber dl 1453.

Dütes les monies â protesté cuntra la reforma, tut fora la degana dl cunvënt, Afra von Vellseck.

Pur val'edemes â l'cardinal ciamicidé na speta, mo can che al è ruvé la dezijiun da Roma, àl finalmënter pronunzié la scomunica sura la badëssa Verena. Afra, la degana, â suratut l'aministratiun dl cunvënt.

Dea che les monies tignô dala badëssa, él gnü pronunzié l'interdict sura l'cunvënt.

Les demënies y les festes messâ düè i proi da San Laurënz sot al sonn dles ciampanes pronunzié l'interdict sura l'cunvënt da Sonnenburg y la jënt â l'ordine de destudé les ciandères y les sciuré

cuntra l'cunvënt. Degügn ne podô plü fa conferta cun la badëssa Verena y ala jënt él proibì de dé jó l'fit al cunvënt.

De té castighi dala Dlijia infora él a chi tëmps plü gonôt.

Impò gnê i paurs da La Pli vign'ann cun so fit. Pur la plü sigüda s'ài armé, mo l'surastant dl pr. v. a Fodom Gabriel Prack ne dess avëi copé cun sü soldàs incér 50 paurs al crëp dla santa grazia.

Dô da chësc misfat â l'cardinal fat zircondé da sü soldàs l'cunvënt da Sonnenburg y paré inmalaria les monies.

Herzog Sigmund, che s'â moscedé ite tla litiga dles monies, pur les daidé, è inè gnü batü dala scomunica.

Dedô ch'an â cuntraté zënza arjunje val'de fat, â i soldàs de Sigmund ocupé in Pasca l'ciastel a Bornech, olà che l'cardinal â orü se mëte al sigü y ailò àn fat na valianza.

L'ann 1474 è gnü l'Herzog liberé dala scomunicaziun y da ailò inant él inè gnü de miùs tëmps pur les monies. Ares â podü gnü zruch y da sëgn inant florî indô l'cunvënt da Sonnenburg.

La badëssa Barbara v. Künigl (1472-1498) â azeté la reforma y l'cunvënt viô inant in pësc.

N sföi scûr pur la storia dl cunvënt, mo al tëmp dla reformaziun sot a Martin Luther él dlunch plü o manco ch'ara falâ.

Te ciadasafüch él les monies laiches che laurâ pur arjigné les spëises; la gran cöga cun l'gurmel blanch, dlungia ëra les monies jones che descüsciâ y taiâ soni y

cioles y menâ la pasta. An laurâ y saltâ tl tanf dla ñiasadafüch.

Mëssun alzé l'prisc dl sé, disc l'abadëssa, an n'en vëgn nia plü fora.

Olâ ch'al é incö ñiamó n mür, êl an tëmp n Kreuzgang y verscio l'florì dl sorëdl i mürs de na capela desdrüta, capela de st. Antone, la dlijia dl protetur, l'vësco da Trënt, can ch'al gnê a vijité l'cuvënt o a passé ailò val'dis dala buna sajun.

La scrituranza disc: n iade al'ann: Nadé, Pasca, Pasca de mà al l'dërt da abité ailò cun süa jënt y fa la festa.

Intratan la süa prejënta âl la rajun de pretënder la tlé de ñianô y de iudiché sura i afitadins dles ñiases y di lüsc dl cuvënt.

Dal'atra pert ciafâ la badëssa da Trënt vign'ann na zerta mosüra d'ore y vin y can che ara è a Trent, pudô inè la badëssa lojé cun les sües tl palaz dl vësco.

A Sonnenburg è l'tract dl vësco desdrüt, desfata la capela, desfat y in rô l'bel fabricat dl 'cuvënt.

Te na nöt sarëna y can che la lüna dà ite pur les finestres, pôl savëi sciöch'an aldiss da sot insö l'coral di canonizi dl vësco, che é sentà in lignores tles proches. S. Antone ñiara jö d'alté, la lüm dl Santiscimo y les ñiandères slomina jö pur les proches. L'çianté dl salmo da Pasca de mà rondenësc: Gran é l'Signur y dëgn de vigni lalt tla cité de nosc Beldi.

Pur l'gran porte fora vëgnel na Prozësciun, vigni monia porta na ñiandëra tla man, l'cé curì pro sot l'velo.

L'sonn dles ñiampanes, zënza tan luminùs y tlér, incö sóneres

dala ria löna, an porta na monia ala sopoltüra. "Miserere mei, Deus: mënete piçé de me, Signur, dô tüa misericordia."

Cara só, palsa in pêsc te tera benedida inanter i mürs.

La gran pert dles monies è ruvades, cuntra so dejidere y mà cun mesa süa orienté, te chësc cuvënt. Insciö êl da capì, che al sarà sté cotan de spirito mondann y che la clausur de S. Benedeto gnê püch osservada.

Bele dô l'1300 àl metü man les stritäries, che se tirâ inant pur seculi. La pêsc gnê desturbada dai capi dles signories, che tignî düc cunt di dërc dl cuvënt da Sonnenburg y porvâ de se rangé, olâ ch'al è possibl.

Pro chisc êl i signurs Paul y Nikolaus Scöneck da Falzes, che â inè da dì tla Val Badia y tl ciastel d'Andrac.

Ai minâ de podëi se mëte les monies te gofa, sciöch'an disc, mo tan sauri n'i jéra. Les monies se parâ tan che ares è bunes. Les monies se baudiâ inè pro l'capo dl païsc y pro l'grof Leopold dl'Austria.

Un bele aldì di contrasè nanter l'cardinal Cusanus, vësco da Purßenù y le superiores dl cuvënt. Al s'è trat oramai 10 agn in lunch.

I nobli dl païsc se metô sólo pert dles monies. Sura mesa l'Europa éra gnüda cunesciüda la vera nanter l'cardinal reformadù y la superiora Verena von Stuben. Chisc dui é jüs ite pur tres tla storia dla dlijia y tla storia dl païsc. Papi y imparadùs ruvâ ite tles trånes. Ñinamai la republica de Venezia y la Schweiz s'à

moscedé ite y porvâ de daidé y, cì che ê plü stlet, ofrî aiüt cun ermes, sciöche al vëgn fat aldédaincö.

Che la badëssa se metô cuntra la reforma, n'è spiritualmënter sigü nia dërt, mo ch'ara se parâ de su dërc pur avëi da vire, ne pôn nia ti dé tort.

Sciöche an la pënsa incö, ti êl gnü fat ala monia magari plü de tort co al cardinal.

Sciöche ara pô jì al monn: chëstes dues porsones, Nicolaus Cusanus y Verena von Stuben ê gnüs dalunc adalerch, à fat te Südtirol so jüch tl teater dl monn, y é spo jüs zruch te so païsc, vis o morç.

Verena à vit ciamicó val'agn t'en ciastel (Vellenberg) dlungia Desproch y a morì s'era trata fora te so païsc te Schwaben. L'cardinal é sopolì a Roma, mo so cör é gnü cundüt in prozesciun te süa patria a "Kues an der Mosel".

L'ann 1525, tëmp de Martin Luther, él gnü arobé y scasciné fora l'cuvënt de Sonnenburg sciöche ince d'atri cuvënèt. L'ann 1598 él gnü la gran pert dl cuvënt desfat da n mé de füch, spo indô frabiché sö y à albü ciamicó oramai 200 agn de durada.

Bele l'ann 1525 él jü pordü l'archiv dl cuvënt cun düc i libri y les scrituranzes preziojes dl cuvënt.

Daimprò da 770 agn à les monies de S. Benedët abité tl ciastel de Otwin. Les gran badësses portâ i medemi sëgns sciöche l'vësco: l'anel, la mitra y l'pastoral (maza).

Dô che l'cuvënt ê gnü stlüt l'ann 1785, tomâl plan, plan adüm

i frabicaç. Dî alalungia survil a S. Laurënz pur ciasa di püri, dla jënt dala meseria.

La bela mostranza gotica é tla dlilia da San Laurënz, les statues de s. Maria y de s. Jan é rovades t'en museo da Köln.

Pur stlü articul él ciamicó da la buna sajun da fa na vijita a Sonnenburg pur odëi sciöche ara ciara fora sëgn.

Chësta plata é tuta fora dal Sonntagsblatt n. 7 dl'ann 1970, olà ch'al é l'articul de Anton Schwingshackl.

Pur la stlü: I vedli ciasti recorda sciöche nüsc antenaç messâ dé jö fruanda ai nobli, de chël püch che ai ti abinâ fora a la tera cun sforz y fadies, l'diejo. Magari viôi impò cun chël püch, che ti restâ, cuntenè y in pêsc.

Martin d'André - La Val -

Articul de Karl Knötig da Dolomiten dl 13.3.1985

Bele incér l'ann 1800 dan Cristo él popolé l'crêp o l'col de Sonnenburg.

Al tämp dla badëssa Verena él l'Guern dl païsc, che sté sön la pert dles monies y les daidâ fora cuntra i superiors dla Dlijia. Sëgn dô 300 agn, él l'Guern che tolô demez l'cunvent pur tres. Incér 40 badësses él sté tl tämp de 767 agn. A vigni badëssa ti tocál zirca 19 agn de guern.

La ultima badëssa è Maria Gertrudis Frey in von Rohrbis, metüda ai 15. de messé dl 1779. La zerimonia gnê fata dal probst dl dom cun l'assistëenza dl degan da Bornech y da La Pli in cumpagnia dl plovan da Falzes y da Valdaura. Chësta badëssa, che è bele jüda te cunvënt cun 15 agn, à fat profess l'ann 1743, à sëgn 52 agn, mo ara portâ l'pastoral pur 6 agn.

Al è l'ann 1784. Sëgn ne se tratâl nia mât plü de na reforma sciöche sot al Cusanus, mo ara se tratâ dla esistëenza dl cunvënt instëss. Rovades ales strëmes, se declarâres prontes a tò sô d'isté y d'invêr amarâ da rincuré, mo nia ne jovâ.

Sonnenburg ne n'è nia n cunvënt sciöche i atri cunvënc, dea ch'al n'â nia la clausur.

L'Benediktinerpater Vinzenz Gasser, oriundo da Grones da Rina, scriô l'ann 1888: "Insciö se n'él sté chësc cunvënt plü renomé y plü rich dl païsc. Al n'è degun cajo conesciü, ch'al ess traté mal i sotstanç,, mo plütosc ch'al i à

gonot daidé y albü riguardo cun ëi, mo che é sté de ütl ai nobli dl païsc cun l'istitut dla educaziun dles ères, che à fat tröp de bëgn ala püra jënt y à daidé l'païsc cun de gran somes de scioldi."

Cosses dl'ert é rovà ti musei a Balsan, a Desproch y Köln y altró. Tröpes cosses é jüdes por-düdes. L'avëi (Vermögen) é passé al fond dles scores dl Tirol y al "Damenstift" de Dala (Hall). Tan che les monies, che gnê parades demez, adorâ da vire, ti él gnü lascé ad ères. La badëssa da Sonnenburg à inçe usc tla diesta dl Tirol. Chësta é passada al "Damenstift" da Desproch.

Ai 10 de forà dl 1785 à l'imparadù Josef II. stlüt l'cunvënt de Sonnenburg. Ai 9. de merz à l'Guern da Desproch surandé al comissar Josef Antonin von Grebmer i afari.

Chësc é jü tl cunvënt ai 28. d'aurì a mostré sö l'decret dl'imparadù.

Trëi mëisc dedô messâ les monies, orôres o no, lascé pur dagno-ra l'cunvënt.

Laota él 16 conventuales y 7 monies laiches (chères che fesc i laurs de ciasa).

Ai 24. de messé è passada la badëssa M. Gertrudis Freyin von Rohrbis cun 9 conventuales y 24 laiches a Sterzing pur abité a Jöchelsthurn.

Chères monies che restâ indô, jê a ciasa da sües families.

A Sterzing à les 13 monies passé l'rest de süa vita in santa

pêsc y fedèles a sü voti da denant,
pur l'bëgn dla cité y daincëria.

L'epitaf dla ultima badëssa da
Sonnenburg, morta l'ann 1791, é

fissé tla gran dlilia da Sterzing,
olà ch'ara é ñiamó da odëi aldé-daincö.

A. C.

Standschützen dla pröma gran vera. Laprò: Hauptmann Fuchs y Zugführer Kas (Zigher d'Aiarëi) - I'plü jonn é Sepl de Iaco (17 agn) - pröma ligna.

Nadè 1944 te vera

Dal 1939 al 1945 s'à en gromun de stati dl monn fat vera un con l'ater y degügn nen orô dé dô. Chel Adolf fora Berlin minâ de podëi döt; spo àl pa begn ñiafè jö por i corni y cô. Plü o manco à döt l'monn mesü patì por vël, che è en n' ultima ñiamò stè tan faig y s'à copè por i sciampè ai castighi merità bele sön chësc monn.

Mëssân ji sot?

Degügn ne stài pa a minè, ch'an ói ma se fa gragn sce an conta sö val dl'ultima vera. L'minè de ester en jon plen de forza te carâ pa begn vël, can che t'ës te vera, can che döt tramorà y tomâ adöm en cér te ia, can che les bombes tomâ y scarzâ döt, can che i boè da sclop cigognà dlungia les oredles ia, can ch'an ê ti puncri sot tera ite

y düt tramorà dal spavënt. Sce an baia encö dl'ultima vera con la jënt jona, spo te coioni y s'la rî. Che ëi ne röi tles situaziuns che nos un vit laota dala vera! "Iö ne foss nia jü sot iö," dij val un. Chi che ne jö laota nia sot, chi gnô pià ëi, condüç demez, gonot ten Konzentrazionslagher (KZ), ailò gnöi copà o borjâ. N'un inèe albü de té püri jogn tla val badia. Na pert s'ascognô sö por les munts. Ai dij, che ai ne l'fajess plü por la tëma de gnì abinà; ai viô te na trica da spavënt ria da sté fora." Y sce un o l'ater ess mesü ji ten spitol por na operaziun nezesciaria, ci spavënt." Y nia ma chësc: sce zacai s'un sciampâ y jö a s'ascogne spo gnô gonot i geniturs condüç tl KZ: inèe sozedü. O sce ai n'abinâ de tai che ciarà dai sciampè ala vita dl soldâ todësch, spo gnôle sclo-

pete y basta. Inèe sozedü con jogn de nosta valada. Al è dagnora mi i ste sot a les autorités!

Da'd' ansciöda d'istè y da'd' altonn dl 1944 n'à l'Gauleiter Hofer lascè cherdè ite en grömun de ladins: tröc n' élè laota bele laprò. La maiù pert di ladins-badioè - ausà da olghè - è jüs sot: a Balsan, a Sclanders y a Porsenù y te d'atri posc. A Balsan èlè gnü metü adöm l'SS-Polizeiregiment Balsan a Schlanders, a Porsenù l'Pol. Rgt. Brixen. Chësc ultimo regimënt è rovè sön Schlesien y à albü en gromun de tomà; chël regimënt Schlanders è rovè jö dai partisani dla alta Italia; l'regimënt Alpenvorland è rovè jön la Iugoslavia y à inèe mesè odëi tomàn en gromun de ëi y de jogn. Y chël da Balsan è rovè a Roma. Ci che è sozedü corajö se cunta la storia

Bëgn chël?

dles fosses Ardeatines. 4 jogn de nostra valada à dé ca la vita te vera a Roma: Gustl Pescosta da Calforsch, Fidelis Turnaretscher d'Antermëia, Angelo Rungger da Rina y Iaco Erlacher da La Plì de Marou. Endüè de tomà y de pordüs de nostra valada tla ultima vera n'èle stè zirca 150. Ponsun mo: 150 vites tla anjöda dla vita, na gran speranza por nosc futur, ligrézes de vigna ciasa y familia: ares nen è nia plü a chilò por nos y con nos.

Proi Ladins te vera

Plü o manco à düc i jogn y manco jogn, dai 18 ai 65 agn (y deplü) fat la vera dl 1939 - 1945. De chisc jogn y soldas de vera n'èle ince gnü valgügn proi: Angel Complojer da Corvara, che è stè pro la SS- Polizei a Roncegno, Marcus Graffonara dla Plì, pro l'medemo regimènt a Feltre, August Molling encö misionar ia tla Tailandia, che è stè sciöche le def. signor Heinrich Valentin da Čialarungs dolmeçer pro la "Wehrmacht" y dott. Matia Rigo, profesor a Porsenù, che à laurè a Spines pro la FLAK, ò dì por chi che provà da stlopete jö val fliegher.

Tröc stodenç, che foss oramai de sigü gnüs ministri de Chelbel-dí, è tomà.

N prou che à fat la próma vera y è ciamò encö en vita è l'ofezier y corat en pensiun signor Ojöp Pizzinini dl'ann 1896.

Cotàn de proi che è stà cherdà te veres da denant y che è ince gnüs onorà con de gran medaies, orunse se sparagnè da scri sö

L'iade da Sclanders a Feltre

Či che l'scroan de chëstes lignes porta dant, ale scialdi döt tut fora dal liber de sües notizies scrites sö vine o feter vine dè.

L'iade te vera

Ai 21 de dezember dl 1944 è nosc regimènt, nosc bataillon y nostra compagnia gnü čiarié sö a Sclanders de Vinschgau sön dös forates te vaguns dai tiers. Te mî vagun ènse trënta. Pro nosc patüç ânse cotàn de saç de tapi y de liaç. Chi è ince sta por dös nöts nosc matroz. A Maran se unse organisè en mogun de fer, che à fat plü fóm coçialt. - Da sëra sunse pià ia. An à pensierz che drüçâ, al metô man en zerto encherscemun! Vigne sëra unse dit la corona. Plü iadi sunse stà chiç por les bombes y por i fligheri "diç "Iabos" che jorâ ci de tan sura nos fora. La próma nia piçia pôra unse albü a Pergine: ailò unse düc mesü gni fora y ji a s'ascogne. Al è tomè cizè bombes, mo ares ne s'â fat nia. I periân santa Maria da Pinè, nia dér da lunç.

A Primolano fora ensom la Valsugana sunse stà chiç y al è gnü l'comando de pochenè ia l'patüç sön de gran auti. Söl têt de chisc auti èle na maschingewer y cater soldas fajô guardia da vigna pert söl auto. Passân pö fora por teres de vera, teres de partisaneri. Nos sun spo jüs chi 25 chilometri a pè fina a Feltre. Sciöche la jënt se dô odlades de pora y de sënn. Či podôn pa nos ince fa co olghè? La forata - crëi iö - che sie spo jöda ennent por Bassano y Belun.

Soldàs ladins dla 1. gran vera

Dui dis de dô ênse rovà a nosc post, a Feltre. Feltre è na picia citè a pè dles munts, nia daluncè da Pedavena, olache an fesc dötaurela de buna birra. La caserm, püç dis denant lasciada da chi dl“Alpenvorland”, nen è tan bela co chëra a Sclanders. Zicotan de mënsc dô s'un sunse ince nos jüs da chësta caserm, dea che i fligheri bombardâ tröp, y sun jüs almanco en pert a abitè tl seminar di stodenç sciöche nosc Vinzentinum.

Söi coi y te tröpes ciases se tigni sö ascognüs partisaneri. Partisaneri apaisenëia endlunch por te sclopetè de dô pormez.

Defata è les “camerades” stades arjigandes ite. Lëgna degöna. I moguns da sfëses. Brandes o leccon en strasoch èle trëi ensura l'ater. Iö sun rovè sön som. Por

cajo sunse ciamò jü fora n plaza y ailò ürti en compagn de scora tl Vinzentinum: Sepl Valentin da Cialaruns de Badia. Ci cuntada che s'un dè.. dan da döt dla vera, di compagns y dl post olache al mesâ, s'un jì l' dè dô. Ci che soldàs à da se cuntè tratan y fora dla vera è porsolito: ères, l'urlaub y l'mangè. La gran festa da Nadè è dér damprò: mo nia se daidâ ponsè ala bela festa.

La vëia de Nadè.

Ciamò cotan da arcuncè ia. Danmisdè vëgni cherdè ia tla stüa dl capitano de nosta compania. Apena daite da üsc, àldi tl'radio la ciantia “Es ist ein Ros' entsprungen”. Spo era stada fata, t'un iade è i pinsiers stà pro l'Nadè. I ne sà

nia, sciöche al savô. Al manciâ mefo val'.

Spo la ciantia "O du fröhliche..." Döt ater co témp de ligrëza. Y empò èle döt che fajô punsè a Nadè.

Dô marena an â n pez mesè laurè por arjigne ca la festa da Nadè te caserm por döta la compagnia. N lëgn è gnü condüt adalerch, l'"lëgn dl lominùs" a dì di todësc da laota y nia Christbaum. An â metü sö val'de te plunder. Jö söt l'lëgn degöna cripele-sân bëgn - mo la fotografia de chël ël laota ciamò tan potënt. De té pici pacli è gnüs portà adalerch. Orëise savëi, ci scincunda da Nadè che al è laite? 33 zigaretn, mez en pacl de folminanti o solprins, zacotân de checs y na ciocolada, basta.

Söl dômisdè gnuñse düc cherdà jön plaza. An se mët söl "atenti".

Y sëgn i comandi de nosc chef. A nosc chef, en dér Preuss, i anse albü les promes edemes na vëia mata.

Sce l'essun abinè tla jopa - dijò na pert de soldàs, - l'essun ciauniè adöm sciöche na buna liagna. Mo can che la compagnia è stada ensignada - o ausgebildet - y al dô ester la miù de döt l'regimënt - spo i unse metü man a i orëi daspavënt bun. Ci à pa l' comandant da se dì? "Segn podëise ji fora da les cinch ales set. Iô nia ma un sù mo trëi y trëi adöm. L'sclop ciariè y asigüre. Mostrede che sëis soldàs todësc, che sa ci che en soldà è". Al damana ciamò sce zacai à val'da damanè. En soldà alza sö la man y damana: "Y la Messa da Nadè?" La resposta: "L'soldà todësch nen adora degöna Mëssa. Y sce minëis da

Soldàs ladins dla 1. gran vera

mesëi ji dan te Pfaff (prou), ciàfarëise col tëmp en caplan di soldàs!"

I n'en n'un pa mai odü degun. Con dui soldàs: un da Redant y un da Valdaora piunse fora. Defata rovunse dlungia na gran dlijia. I conesciun che al è val'funziun laite. I jun ite.

Či él-pa? La Mëssa da Nadè, metöda man bunamënter ales cinch da sëra, dea che l'cianté è ala fin col gloria. Ci bel! Či ligreza. En prou bindebò vedl dijô Mëssa y â inçè tignì la pordica sôla pêsc. Dedô ~~et~~ vël enstës jü con na bursa por dlijia jö a tra ite la oferta. Ala Comuniun sunse inçè jüs, mo aldide: l'sclop mesân avëi pro nos, y guai a l'lascè su enzai ert sö por en mûr o te na proca. Či fa junse pa? Col sclop söl spinè, mo la canna óta jö pert, sunse jüs

sö dai puntins. Dütç ciarâ, sciöche fossun i ne sa nia ñì. Döt è jü bun y contenç sunse gnüs adöm con Gejù zeruch tla caserm.

Plü tert da sëra à metü man la festa da Nadè te caserm. Al è gnü ciantè de té cianties da Nadè che â püch da fa con Nadè. En gröm de parores, che ne dijô nia val'de dërt. Adunchëltan ânse podü mëte man a ciantè les beles rimes de "Stille Nacht" y d'atres. Intereuant: chi ofeziers ciantà empàra. Tröc ciarà demez dala compagnia, valgëgn se asüiâ tres sö i edli: dan da döt i peri de familia, d'atri scraià, la maiù pert jütâ ite y jö chël stlet vin y metô man da ciàfè i edli luminusc: mo nia da les lagrimes mo dal vin... por se desmoncè en pü chi da ciasa.

Tröc s'n è spo jüs te so let. Ailò ai desogü inçè punsè a Nadè y periè da Nadè.

L' dè de Nadè

Tosc cuntè. Da doman adora s'un sunse zacotagn sciampà fora de caserm y sun jüs a Mëssa. I gragn dormî ciàmò fora süa bala y i soldàs che fajô guardia, è pô di nüsc.

Encér les ot da doman aldîn bombardàn tla direziun da Beluno. Ci che al è sozedü ailò ne sai nia. Nianca en chël dè ne gnô la jënt sconada con les ermes dla mort. Da les döes dömistè unse ciàfè la marëna. Tl scrit stale: "5 toç de cér tan gran co en gran

daidè, en pü de pria, 5 soni mesagn y na birra." Ara è stada piçera mo buna". Döt tla gaveta da soldà.

Dômisidè unse endô en pü podü ji fora.

De ci gnôle pa baiè en chël dè tan sant da plü o manco düc i soldàs? "Ci feji mo a ciasa? Can podunse mo jì a ciasa? Can se röia mo la vera?" L'bel è chël: ên sigüsc y savôn, che tröè periâ en chël dè por nos. Y sü patenostri s'à daidè!"

M.G.

Les prômes rodes a La Val

Teater a S. Martin

Rübezahl y l' sartù cundané a mort

(Stories pur pici y gragn de P. Comploj)

Rübezahl se n'ê jü jö in funz dla tera, ite amesa l'monn.

Al s'â tut dant de ne gnì mai plü sö, tan assà n'àl ciafé dala ingianada dla bela princepessa.

Mo "l'tëmp varësc dütes les plaies", vëgnel dit.

Y dô da oramai mile agn, can che la bela müta ê bele dadî morta, êl sté varì dala plαιa.

Dea che al se stufâ plütosc jö in funz dla tera, s'âl indô punsé de gni sö a dé na udlada y a udëi, sciöch'ara ciarâ fora.

Al ê tan dalunc co da chilò fina ia tla Siberia, mo t'en menüt êl sté sö ël.

Al s'â lascé jö avisa tl medemo post, olà ch'al â albü chël bel ciastel y chël bel urt. Al i â indô fac sö trami dui mo pur la jënt dla tera n'ësi nia da udëi.

Al se recordâ ciamó, sciöch' al foss sté dan da n dé, chël bel tëmp che al â albü passé cun la bela prinzessa y deperpo manciâl n ann a mile.

Pur via de chë burta ingianada l'âl tres ciamó sö cun la jënt sôla tera.

"Malan de na raza", se punsâl deperpo ch'al ciarâ jö pur la val da na piza de na munt dër alta, ai ciampainins, ales dlijies y ai cun-

vènç sparpagnà fora chilò y ailò.
“Mostra de na jënt! A chisc ói pa
bègn i fa udëi che ch'i sun!
Aspetede mā, pici.”

Apëna ch'al â albü dit chëstes
parores, aldil baian nia dalunc.

Trëi jogn gnê adalerch dlun s'la
cuntàn y baiâ bel de vël.

Dô da oramai mile agn n'él nia
sté desmentié da jënt.

Ai cuntâ de vigni sort de patûc
nia massa val'de bun, magari inçè
n pü pur spriguré i furesti che
passâ de chi versc.

Suzedü n'él mai nia te chi mile
agn, dea che Rübezah! è massa
dalunc pur i aldì cuntân.

Na pert cherdô y d'atri ne
cherdô indô nia.

Un de chi trëi viandanç, l'plü
jonn y da coraje, â albü metü
pëinch cun i atri dui, che al
s'infidà de cherdé Rübezah!

Spo àl metü man de scraié: “Rü-
bezah!, Rübezah! Lere dales bele
jones, vi mo adalerch, sce t'as
l'coraje!”

Chëstes parores â tan dessené
l'gran spirito, che al â metü man
de jì n vënt mat.

Al rusedâ mā lègns y ti rumpî ia
la piza, che tomâ spo jö ia pur tera
y i trëi püri taifli manaciâ n iade
indô l'ater de ruvë sotite.

Rübezah! ess urü l'spantié chël
che ti â albü scraié dô, mo spo
punsâl: “Massa damat ne pôi
impò ne nia fa, scenó ne passel plü
degügn fora pur mi teritorio. Spo
ne vëgni nia pro da i trazé y i
spriguré.

Lascia mā ch'al vâi chësc man-
dl. I l'abini pa begn ciámó da
val'pert.”

Can che i trëi viandanç è ruvà

olà ch'al ê dui trus, s'ësi spartis y
l'cuinadura ê resté su da jì inant a
ciasa.

L'spirito ti ê jü dô fina dan
porta a Hirschberg.

“Aha, sëgn sâi pa bègn, olà te
ciacfé, pice!”

Spo se n'él indô dé óta y ê jü sön
süa munt a punsé dô, ci trapula
ch'al ess pudü ti fa al jonn che lâ
cuiné.

Defata dô àl udü n giüda passân
pur strada da jì a Hirschberg.

“Chësc pudess tan tosc me gni
d'öga, él”, se punsâle. Al s'ë fat
purmez in forma de chël jonn, che
lâ cuiné y â metü man d'la ciaculé
dassënn cun l'giüda.

Zenza ch'al se n'ess anadé, l'àl
ausé fora de strada y t'en post dër
da brüsces l'àl pié tla berba y peté
jö ia pur tera. Imprüma na ota ti àl
dé na ciaria de striches. Spo ti àl
tut l'pice carnì de curan, che l'
giüda â sot l'mantel ite y olà ch'al
â laite tröc scioldi y d'ater patûc
de gran valüta. Inultima l'àl lascé
ailò mez mort sciöche chël dl bun
samaritan y se n'ê jü.

Can che l'giüda è impü ruvegnü,
êl luvé sö y â metü man de cherdé
aiüt. Scraiuns lunç tirâl sciöche n
lù can che al à na dërta fan.

Al se punsâ che ara foss finida
cun vël y ch'al messass resté
dailò. Spo ti êl gnü purmez n
chestian dër bel puzené sö sciöch
ch'al gniss dala cité y â damené, ci
ch'al â da trà de té beriuns.

Can ch'al â udü, ch'al ê lié cun
mans y pîsc, àl bègn atira salpü ci
ch'al â da fa.

Dô ch'al l'àl albü deslié jö, ti àl
fat bëire na boëcia d'ega de vita da

L'Nogler va a marçé

raïsc d'anziana, ch'al â te na té picia botsa.

Spo, l'âl daidé ca sön strada y é ciámó jü impara fina Hirschberg.

Dan la přima ustaria l'âl lascé y ti à ciámó dé tan da se paié na cëna y l'suranöt.

L'giüda l'â dér ringrazié y s'è trat bel plan t'ustaria. Pudéis se punsé, ci edli ch'al arà daurì sö, can che al udô ailò senté dô na mësa chël jonn, che l'â albù patucé sö y tut i scioldi.

Al stô ailò bel pazifico y s'la ciaculâ cun d'atri pro so gote dala bira.

Ia pur tera dlungia vël â l'giüda udü y conesciü süa tascia, olà ch'al â düc i scioldi laite.

Chësta i â salpü tan na grana,

che al ne savô, sce al pudô crëi a sü edli o no.

Pur l'momënt s'él fat ia t'en piz y punsâ, â metü man de punsé dô, sciöch'al ess pudü la impianté de ruvë indô pro sü scioldi.

Al ti parô impossibl, ch'al ess pudü se falé sólo pursona.

Al è finamai la tascia de curan ia pur tera dlungia sü pîsc.

Dô da n bun strüf se n'ê l'giüda bel chitamënter slaihé ia da üsc fora zënza che valgûgn se n'ess anadé y ê jü a chirì sö l'tribunal, olà ch'al â spo porté dant süa plüra.

Dan la Signoria

A Hirschberg êl laota l'inom

che la iüstizia sugâ sciöch' al alda y sce la plüra ê scrita, s'abinâ atira adüm i giudici. Spo jëra pur "direttissima".

Insciö â l'giüda albü fat tó sö pur scrit sua plüra, inè sce l'vicare zucâ n pü tl prüm. Ara ti parëntâ.

Na plüra tan sterscia prevedô che l'colpevol gniss saré ia dan dal düt.

Insciö ê jüs zacotan de manigoldi cun mazes y stanges a chirì sö la ustaria y l'giüda impara!

Apëna ch'al ti ê gnü mostré, â dui de té gran manigoldi brançé ite l'pür jonn, che ne savê de düt nia y l'â struflé ia y ite dan dal tribunal, olà ch'al s'ê bele abiné i vicari intratan.

"Che èste pa tö y da olà vëgneste pa tö", l'â damané l'presidënt dl tribunal, che ciarâ burt.

L'jonn che ne se sinti in culpa de nia y ne savô gnanca de ëi ch'al se tratass, ti â dit dér sinzieramënter: "Iö à inom Benedeto y sun n sartù. I vëgni da Katzenau y laori chilò a Hirschberg pro mi maester".

"Vëigheste chësc giüda chilò? Ne l'âste nia tö agredì t'en bosch, patucé sö, lié mans y pîsc y tut i scioldi dô che te l'âs albü lascé ailò mez mort?"

"I ne l'â gnanca mai udü chësc giüda. Co sciafiassi pa da l'avëi patucé sö, lié y tut i scioldi?"

"Pòste desmostré, che t'âs dit la virité?"

"Chël scé pôi. I à pô les notes de mi maester chilò pro me".

"Làsceles mâ udëi spo".

L'jonn dour sö so ruschsoch y jüta fora düt sön mësa pur desmo-

stré, ch'al â mâ so patüc, mo al tomâ inè fora scioldi d'or y d'ater patüc. Laprò êl inè l'carnì y la tascia de coran, che l'giüda â atira albü recunesciü pur la süa.

"Eco, olà ch'al é mi patüc! Chësta é mia tascia y l'carnì de coran cun i scioldi! I l'cunësci avisa".

Rübezahl â fat extra snel da porté l'patüc dl giüda a Hirschberg y l'ascogne tl ruchsoch dl sartù zënza ch'al se n'ess anadé. Spo s'âl atira albü travistì da viandard y é jü a fa "l'bun samaritan" pro l'giüda.

L'pure sartù stê sëgn ailò sciöch' al ti ess dé jö l'tonn. Al ê gnü blanch tl müs sciöche na peza de lin y manaciâ oramai te tumé ia pur tera. Al â metü man de trumuré sciöche na föia y ne dijô gnanca plü na parora no.

L'presidënt dl tribunal gnê tres plü scûr tl müs.

"T'infideste ciámó a dì che te n'âs nia tö dramé sö l'giüda y tut i scioldi?"

L'sartù s'ê inslené jö ia pur tera cun les mans tignides sö y periâ: "Misericordia de me, signur vica-re! Dùc i sanç sö al cil sà, ch'i sun inozënt y m'é testemoni. Iö instëss n'â gnanca la minima idea, sciöche l'patüc de chësc giüda chilò à sciafié da ruvë a finì te mi ruchsoch."

"Cunfessa ite a bunes, che t'es tö l'lere", â dit l'vicare, "scenó te lasci dé tan de striches, che te vëgnes fora cun la virité".

Dî alalungia â mâ sighté l'sartù a scraié, ch'al ê inozënt. Mo plü ch'al tignô sön la süa y manco che i atri cherdô.

Turisâ sot Piz da Peres

"Chësc mëss ester n der gauner, ël! Moryöia! Ciamó tan jonn", se punsâ düc.

Sëgn gnêl bele chël dala frascia a l'taché sö ti dëic y arjigné da ti dé na dërta ciacuiada.

Sëgn àl impormó metü man de pité y trumuré purdeménter l'püre sartù.

Al se punsâ: "Sce al me rump i poresc, ne pôi gnanca plü cujì no! Spo resti n cripl y mëss jì a petlé pur me trà l'vire. Al é mi, ch'i me lasci ite d'avëi arobé. Insciö me sparagni almanco les striches. Spo ch'ara väis mefo sciöch'ara à da jì. Oramai éra sciöch'ara é".

Can che al s'à albü lascé ite de ester sté vël a dramé sö l'giüda y l'arobé fora, ài mä fat snel impara, inè pur sparagné spëises dl vica-re, che i ess toché da païé a vël.

Al è gnü cundané a gni taché sö y bele l'ater dé da doman.

De düc chi che â albü tut pert ala sentënza, â la gran pert reconosciü, ch'ara è stada iüsta, mo no mä un à placé y chël ê sté l' "bun samaritan", che s'è inè slaihé ite tl tribunal a udëi sciöche la iüstizia funzionâ.

Sciöche nos avun, n'él degun ater co Rübezahl. Bele da doman adora àl tut l'ater dé la forma den n corf y é juré ia sön n lëgn, daimprò dal post, olà ch'al gnê taché sö i cundanà.

Al aspetâ bel ert, ch'ai gniss cun l'cundané pur pudëi ti crazé fora i edli, can che la cossa foss na ota stada tan inant.

L'apetit dl corf gnô tres maiù, ël. Mo gni ne gnêi mai! Spo àl inresci fora, che la esecuziun dla sentënza è stada sburlada de dui dis.

N bun capuziner â albü baié cun l'presidënt dl tribunal, ch'al ess

urü prové de convertì l'brigant,
pur ch'al ess almanco fat na buna
mort.

L'vicare è feter sté sforzé de dé
pro, scenó ti gnél manacé la
scomunicaziun.

Can che Rübezahl â albü aldì
sciöche ara stê, se n'el joré te
bosch ailò daimprò ad aspeté al
terzo dé. Intratan êl impü rabì fora
pur chi bosc a se paré ia l'temp.

Sot an té gran lëgn àl udü na
jona sentada, che tignô l'cé danjö
y tirâ de gran süsè, sciöche ara
pitass. Ara n'à nia n guant propi
extra de cost, mo zënza éra dér
bela fata sö y bela saubra.

Al sâ trasformé sciöch'al foss
in viandant dla cité y ti ê jü
purmez a udëi, ñi ch'al falâ y
purvâ d'la cunsolé, sce al ê posci-
bl.

“Ci falel pa, bela jona, che t'as
tan la ria lüna? Infidete mâ de me
l'di. Magari pôi te dé na man, sce i
sà n iade de ñi ch'al se trata”.

Ad aldì t'en iade na usc dan
vëra, sâ la müta spurdü. Mo spo
àra bëgn ôt sö l'cé a udëi che ch'al
ê.

Aih, ñi bel pice müs toronn y bel
cöce! cun dui edli bi bröms y döes
de té gran legremes sciöche perles
prontes pur rogere jó pur l'müs.

La bela jona ñiarâ ca tan da urëi
bun y tan da mené piçé, che ara
foss stada buna da fa gni tênder n
cör de pera. Ara â metü man de
baié: “Ci s'importa pa a vos mies
legremes? Ne pudéis pa impò ne
plü fa nia”.

“Chël ne pôste nia savëi. Cunté-
me mâ na ota de ñi che ara se
trata”.

“Sc'i l'ëis propi d'lì... indoman

Meda Vica dl'Andrè

vëgnel impiché mi Benedeto y la
gauja sunsi iö instëssa”.

“Co pô pa val'de té ester posci-
bl?”

“I à impurmetü d'l maridé dô da
trëi agn, can che al foss sté imparé
fora da fa l'sartù. Sëgn él gnü pur
mête sö la noza, mo iö ti à dit:
aspeta mâ ñiamó n pü. I n'un
degügn scioldi”.

“Chël n'ânse gnanca denant ne.
Tö ne m'ós nia plü, tö. Chësta é la
virité”, m'ál spo respognü.

“Te n'arâs magari ciafé n'ater,
plü n bel co iö y plü da scioldi. Y
iö ch'i metô man da cumpedé i dis
y les ores dala ligrëza de pudëi
ester tres pro te! Ah, mia bela
Clara, ñi ch'i mëss sëgn aldì da
te”.

Mo iö tignô sôla mia iö. Nos

ëres sun bele fates insciö, ch'i urun impü i mëte ala prô chisc ëi".

"Scé, scee", m'âl spo ciámó dit. "Iö m'un và n iade fora pur l'monn. Magari ch'i mëss petlé o arobé. Fina ch'i n'à metü adöm i scioldi, che te me damanes, ne m'udaràste nia plü".

"Y bel insciö sciöch'al à dit, àl fat. Mo ai l'à abiné y dodoman vëgnel taché sö y iö sun düta la gauja!"

"Aih, mo ci spavënt!"

"Val'de morvöia, veramënter de morvöia, sciöche ara pô jì datrai", disc Rübezahl. "Y ci jôl pa che te stas chilò a pité, sce al n'é impò ne plü nia da fa?"

"I me sun mâ impü sentada jö a palsé. I sun söl iade da ji a Hirschberg a me peté jö dan da chël vicare y fa sö n dër püde.

I sun inèc pur me fa daidé da dütes les cumpagnes dla cité y sce

al n'ess ciámó da jové nia, spo vai y me lasci inèc iö taché sö pro mi Benedeto.

Rübezahl müda idea

Chëstes parores ti ê tan jüdes a cör a Rübezahl, ch'al s'â t'en iade albü desmentié de fa vendëta.

Sëgn punsâl mâ plü a ti salvé la vita al püre Benedeto. "Ne sté mâ no plü a pité, bela Clara. Induman da doman, cotan denant ch'al väis sö l'sorëdl, sarà to Bel delibré. Apëna che t'aldes l'gial ciántan, sta muntra y ascuta.

Sce t'aldes tlucuran te vider, spo va a dauri, che al é to Benedeto defora che aspeta. No plü l'dessené, sciöche t'âs fat l'ultimo iade, ch'i s'ëis udü.

Te desses inèc savëi che vël é inozënt y gnanca tö ne t'es la gauja de ci che é suzedü".

Chi dl 1901 ala vijita - S. Martin

La bela jona se n'à fat na grandiscima morvöia de chëstes parores. Ara ti ciarâ fit tl müs al furesto pur udëi, sce al dijô la virité o no y ara à albü l'impresciun, ch'al foss na porsona sciöch'al alda.

"Sce ara é sciöche i dijiëis, spo messëis ester na porsona che vëiga danfora, os, o l'angel custode de mi Benedeto, ch'i savëis les cosses tan avisa".

"So angel custode? O maradëta, chël no ne sunsi. Mo deventé l'pudessi!

No, no, iö sun mä un da

Hirschberg, iö. I ê mefo ailò can ch'al êl prozess.

Ultimamënter ài ciafë fora, ch'al é inozënt, spo él gnu anulé la cundana. Purchël stàtun mä zënza fistidi. Dàtun mä óta y va a èiasa a l'aspeté, ch'al vëgn dessigü, sciöch'i à dit".

La bela Clara ti â bëgn stimé y se n'è dada óta, inè sce la speranza y la tëma ne se gnë nia cis te süa anima.

(La storia é pa bëgn impò ciámó jüda fora bun, ciudì che la iüstizia mëss pö davagné, mo plü avisa l'aldiunse n n'ater ann, sc'i un da vire.)

Chi de Pinčia vëgn de munt

Val'da rì

(storia de Pire Comploj)

N lere dal dutur. (storia de Pire Comploj)

Tla Cecài è ruvè n lere dan da vicare, dea ch'al ti à albù tut patük an dutur tratan na vijita.

“Ci se gnêl pa inmënt purdërt? Arobé fora n dutur, olà ch'an va pur se lascé vijité”, disc l'vicare.

“Iö è mefo jü a urëi me lascé fa na vijita generala, iö. Spo, intratan ch'i ti cuntâ sö, olà ch'al me duri dlunch, impè de mëte averda, s'él indurmedi y al à finamai metü man de russlé.

Iö m'è dessené, iö, sön chësta! - Aspeta, mandl, chilò vëgni pro da te dé na leziun, m'ài punsé.

Spo ti ài mefo tut l'ora.”

“El vëi”? damana l'vicare al dutur.

Signur scee, osta grazia. La sëra da denant ne sunsi gnanca gnü pro a stlüje n edl ne. I à messé sté düta nöt pro na uma, che à ciafè dui jomelins.

Ara me desplesc bëgn tan, mo sce i ciafi zruch l'ora, sunsi bëgn cuntënt.”

“Chël sarà bëgn l'minimo da pudëi pretënder, él. Mo sc'i n'urëis deplü, scé”.. disc l'vicare.

“No, no, al è bëgn assà. Lasciun mä ester”.

Insciö s'un jê lere y dutur ciámó bel deburiada a ciasa.

Ejams

L'director de na scora à albù fat

cherdé adalerch l'pere de n scolar pur i dì, ch'al ne pudô nia i dé la promoziun, dea ch'al à albù copié dala prüma fina al'ultima parora.

“Ciaredé chilò!” dijel deperpo ch'al i lascia udëi l'compito.

La resposta ala prüma domanda detada dal maester é bel anfat, parora pur parora a chëra dl cumpagn de banch.

“Pu, sce al è düt dërt, sce...” disc l'pere.

“Inè la secunda é bel anfat sciöche la prüma, cun la desfarënzia che ara é falza”.

“Ah pu, che él pa che ne se fala nia? Düè pô falé.”

“Al è vëi, mo sëgn i dunse pa na odlada ala terza. L'cumpagn de banch à scrit: I ne sà nia. Y osc müt: I ne sà gnanca iö ne.”

N record d'altëza.

Atira dô l'ultima vera à n pilot ingleje urü bate l'record dl'altëza.

Can ch'al è sté sö dér alalt, àl ciaré söl'ora che sëgna l'altëza.

Al è gnü bel blanch tl müs a udëi che i zagri ne signâ nia.

Can ch'al è indô sté jö ia pur tera, ti l'äl dit ai tecnicci.

Chisc à ciaré dô y à ciafè fora, ch' al n'è nia i cabli tacà ite.

Insciö n'èl gnanca gnü al savëi, tan alalt ch'al è juré. Mo altamo ne s'äl nia fat val’.

N iade d'isté n'en röiel adüm dui y a un i vägnel inmënt de cunësce l'ater t'en campin.

"Oh, Ossi, co vära pa? Sàste ch'i n'à albü na "pipa" da te cunësce. Al é bëgn bele passé ia vint agn pur ater. Al me gnë inmënt, che te fosses plü pice laota, plü magherlin. Plü ciavëis àste ince..."

"Pu no, noo", disc l'ater. Chilò se falëis, mi bun chestian. Iö n'à nia inom Ossi, iö. Mi inom é Carlo Bianchi!"

"Ah pu, la plü dl diau. Finamai l'inom àste mudé jö!"

L'rumun de na è, atira fora dl'ü, pësa 0,3 milligramm. L'dé dô pësel 11 iadi tan y l'terzo dé 111 iadi tan. L'quarto dé 334 iadi tan, l'quinto dé 448 y l'sesto dé 517 iadi tan, che foss n gram y 551 mg.

A Moscau él la plü gran ciampaña de düt l'monn: la "imperiale".

Ara é gönüda corada l'1735 y pësa 196,000 chili. Ara é alta 6 metri, 60 cm grossa y 18 metri intoronn jö dapè.

N iade éra ince stada tacada sö. Da n mé de füch éra tumada jö in pè. Söi libri éra fata sö rota cun l'toch de 7000 chili dlungia y n bujun, ch'an pô jì ite in pè tla ciampaña.

L'toch ne s'é nia rot ca can che la ciampaña è tomada jö, mo ara é stlupada da ti sprinzé ados.

T'en fliegher de turistè n'él sté un che è, fora d'en sarëgn, gnü fora de scentimento.

Al à daurì sö la portela y è sön chëra da salté fora dl fliegher.

Mo dea ch'al pluvô, àl cherdé la "Hostess" y ti à damané n "paracadute".

N petler ti va purmez a trëi porsones che à albü marné y ti damana de pudëi se paré la fan cun ci ch'al è ciamó resté d'avanz.

Al disc: "Prëi tan bel d'avëi n pü de cumpasciun pur n pür" "letterato" che è ruvë tla messeria."

Ci èis pa insciö scrit?" damanâ un.

"N gran liber intitulé: Les dodësc mainires pur se trà l'vire".

"Spo èis metü man de jì a petlé?"

"Thia, mi bun chestian, üna dles dodësc mainires pur püdëi vire è ince chësta."

Dui peri de familia baia de sü mituns, ch'ai à metü demez a studié.

Un disc: "Vigni iade che l'Lois scri, mëssunse dagnora tó ca l'vocabular iö y mia fomena. Al mët man de ciafè tres n tudësch plü alt."

"Ne sté mâ no a te lamenté, Lüca", disc l'ater. "Can che l'Eduard scri, mëssi vigni iade jì ala banca iö".

A London se n'él n iade maridé dui. Bel tl tēmp ch'ai è pro past, n'en vēgnel un da üsc ite, ciaràn ca sciöch'al ess i pinsiers i ne sà nia olâ.

Al i dà na odlada ala nōcia, plūlere dala ria lōna. Al i va dlungia y ti dà n baj söla frunt te chēl ch'al disc: "Co mai àste sciafié da fa na té cossa!"

Spo s'un vāl indō ia da porta fora y scumparësc. Degügn ne l'â mai albü udü denant, gnanca la nōcia ne.

Incér l'1900 è Vew Jork, dô da Napoli, la cité che à l'plü gran numer de taliagn.

La quarta pert di dui miliuns de abitanç, che ara â, è taliagn o de sceta taliana.

Dui maridà è n iade gnüs sotsyura bēgn valgamia sterch.

Ai ne se dijô gnanca plü na parora y sc'al è val' che messâ propi ester, scrioi na zetula.

Na sëra â l'om scarabochié na té zetula: "Descëdeme induman dales set."

Al ti l'â metüda sön plumac pur che ara la udess bēgn.

L'dé dô, can che al s'ê descedé, él bele oramai les ot y la fomena è bele inmalora. N sënn i él salté, ch'al ess urü desfà i ne sà nia ci.

Spo vēghel sön chēl pice armé dlungia litiria na zetula, olà che al stô scrit: "Lê mâ sëgn! Al é bel avisa les set!"

Mandl de sela", se punsâl spo, "Chësc n'é nia l'dér sistem."

Ugo vēgn da scora.

"Incö s'âl fat na domanda l'maester, che al n'è mâ trëi susc che savô da respogne.

"Èste inè tö laprò? "Damana l'pere.

"Sanbën"

"Töi mâ spo. Chilò àste 500 lires. Ci àl pa spo damané l'mae ster?"

"Ah, ci spavënt!... Al à damané, che ch'â rot l'vider."

Al nîê n iade un de Valgrata, che s'â cumpré n spidl. Al i savô tan bel chēl spidl, ch'al l'tolô ca bindicé y ciarâ laite.

N iade che al se ciarâ inè tl spidl, dijôle: "Chësc mëss ester un da Panzendorf; chi de Valgrata cunësci pö düc."

Tres deplü ciarâl te chēl spidl y süa fomena udô, che so om ciarâ tan gonót te chēl spidil. Ara se punsâ: "Ci àl mo, ch'al ciara tres te chë lada?"

Insciö ciarâra inè vëra te chë lada y vëiga chēl spidl. Ora t'tal y ciara laite. Spo daurira sô de te'gran edli y dihò: "Oé, chēl m'ài punsé iö, ch'al ess n n'ëra... mo ch'al n'ess tan na burta..."

La polizia messâ n iade ji so jù. Dea ch'al è la strada, ài tut l'auto. Mo ai jô sô inzescü, dea ch'ai minâ, che ara ne jiss nia da óje l'auto lassö.

Sö amesa strada n'incunti un y tägn chit. Chēl paur damanâ: "Ciudi jëis pa sô inzescü?"

La resposta ê: “Ciudi ch'i ne savun nia sc' i podun bëgn óje lassö”

L'paur va a Piculin a fa ia ci ch'al ê pur fa y se mët indò sön tru cuntra yù.

Sö amesa strada incuntel indô la polizia che gnô jöpert, ... indô inzescü.

Ai sta indô chiç y l'paur dama-na: “Ciudi gnëis pa inè jöpert indô inzescü?”

“Ciudi ch'i un sciafié da óje”, respognôi.

“Signur Berto”, bruntura l'dutur al paziënt, “i ne messëis tres salté ia y ca te chësc pré. Urëis propi ciafé les puntes?”

“No”, respogn l'paziënt, “na bira uressi ciafé.”

Na Lodnerin te na botega de cosmetica disc a mëda Stasi: “Chilò essi na crema, che se fesc vint agn plü jona.”

Mëda Stasi: “Oh ci bel! Mo i spesi bëgn, ch'i ne perdi nia la punsiun spo.”

Ciudi t'ara pa lascé Elvira? Ne i àste nia cunté, che t'as n té berba tan rich?”

“Chël ài bëgn fat. Mo sëgn éra deventada mia mëda.”

“Mo incö ciarëis fora rí. Se fâlel val?”

No, i à inè incö ciamó dötes les maraties ch'i à inier.”

“I à albü almanco 12 chestia-nes.”

Ara me desplesc, che t'as albü na té desfortüna tl'amur.”

“Ciudi pa desfortüna? I nà mariidé degunes.”

I à aldi, che t'as indô albü na batosta cun la fomena. Co éra pa jüda fora?”

“Mo ch'i t'l diji. Sön duicater gnôra dalerch.”

Nia da crëi. Ci dijôra pa spo?”

“Segn vëgneste atira sot mësa fora!”

“Co podôste pa dì dan da düc, ch'i ê n tec?”

“Oh, pordona, i ne savô nia, che te l'orôs tignì adascus.”

“Signur dotur”, damana Nazio al dotur di dënz, “ci costa pa chisc dënz fac ite?”

L'dotur: “Zirca 800.000 mo spo pudëis pa mordé, ch'al é n plajëi”.

Nazio: “Chël ne me jô nia, ciudi che spo n'ai plü nia da mordé”.

“Mami, ciudi n'à pa l'tata de-gügn ciavëis söl cé?”

“Ciudi ch'al mëss tan punsé, pice Tone”

Pice Tone: “Mami, ciudi àste pa spo tö tan de ciavëis?”

Nazio a so amich Ferdl: "Scé mo... dì mo, to mûs é döt splaié sô?"

"Ooh, cosses de familia".

"Co pa chël?"

"Sàste, mia fomena m'à abiné cun na bela jona".

"Mami, èiudì i dijun pa al maester purdërt maester?"

"Purchël ch'al insègna ai mi-tuns da lì y da scri".

"Mo, mami, l'tata disc, che'al à da scintré döt l'dé - él purchël n scinter?"

"S'äl porté furtüna da pié ite l'fér da čiaval?"

"Pu no, no, al ê čiamó l'čiaval lapró".

"Co pòste pa tö dì, ch'i somiei a Lois? Vël é pice y toch y iö sun gran y mègher".

"Chël bëgn, mo vël m'é debit cëntmile y tö inè".

"Oh, Egon, i m'à borjé i dëic t'ega čialda", disc dlun pitàn la sciora Olga.

"Töa colpa", bruntura l'om, "t'ess pö podü naóta porvè cun la man, tan čialda che l'ega è".

Boddy vëgn dal Chef y schësc i scraia ados: "I mëss se lascé jì".

"Mo purčiudì pa, signur director? I n'à pö fat nia".

"Bëgn purchël! Dui agn alalunga!"

"Čiudì él pa i móleri, che scri dagnora so inom sot la pitöra?"

"Pur udëi, olà ch'al é sönsom y jö dapè".

Al è Nadé

Pur munts y vals,
döt intoronn
porta ciampanes
so bun sonn:
Al è Nadé!

Che i cörs tan frëièc
dla jënt dl monn
sints indô cialt
da aldi chësc sonn,
sëgn pur Nadé.

O Pic Bambin,
destöda ia
l'scrai de vera
dla jënt tan ria
pur to Nadé.

Porta a nos düc
amur y pêsc;
lásces sinti
sciöch ai trëi resc
ligrëza da Nadé.

P.B.

Cronich

Sciöche vign'ann, insciö orunse inèc in chësc ann scri n pü de cronich pur recordé i avenimènc plü importanè, che é suzedüs l'ann passé 1985.

Či che chësc ann porta, ne savunse nia čiamó, pur furtüna.

Impröma de döt recordunse l'tëmp dl ann passé. I se recordun bëgn čiamó dér avisa l'gran frëit dl'invêr passé, n frëit, che à metü man defata dô Nadé y à tignì fora oramai döt l'méis de jené. Spo él gnü impü dami, mo tres danü se mostrà la temperatüra scialdi frëida.

L'aisciöda impurmetô impröma da urëi bun, mo ara ciafâ defata de té lönes y insciö jôra inant, cina ch'al é gnü l'isté sciöche al sta scrit tl calënder.

N té isté sciöche al é sté l'ann passé, ne se recorda degun vedl y düc l'toless vign'ann, i paurs y inèc i lauranè y sanbëgn inèc chi che laora cun i furesti. N iade al'edema plovôl sciöch'al toca y la maiù pert de nöt, spo gnöl n dé n pü frësch y spo indô dis da sorëdl, sciöche an i è zënza datrai ausà de setëmber, gonót zënza n nio y tres bun èialt, che jënt pudô se fa ite i frùc dla tera zënza tëma. Insciö jôra inant edema pur edema, üna indô l'atra de messé, d'agost, de setëmber y inèc döt l'otober. Se-tëmber y otober é bëgn sta trö

massa süc... bì bëgn, mo süc, tan che tröc arà indô pücia ega d'in-vêr, tan pur jënt, y peso él čiamó sc'al é la meseria d'ega pur i tiers.

Purchël s'aspetunse bëgn val'plöies de novëmber y assà nëi d'invêr.

L'ann passé él spo indô gnü fat la prozesciun de Jënn. Plü de 700 à tut pert y an à mä aldì laldàn la prozesciun da düc chi che à tut pert. Inèc l'tëmp à scialdi daidé pro chi dis dla prozesciun de Jënn. Al é pa bëgn gnü perié tröp chi dis y an spera che la prozesciun de Jënn sides dagnora de gran ütl pur nosta popolaziun.

D'aisciöda él spo inèc sté les eleziuns comunales te döta la provinzia y insciö inèc te nosta valada. I resultaç é bele gnüs publicà te diversces plates. Sciöche pro düt, insciö n'un saràl mefo inèc chilò de chi che é cuntènè y de chi che n'é nia cuntènè. Ai aministradüs nüs i aodunse, che ai óis y che ai sàis da fa so dovëi no mä pur chi che i à dé la usc, mo inèc pur chi che ne i à nia dé la usc, čiudi che ai raprejëntëia düc te Comun y no mä valch.

Da recordé él spo sanbëgn l'ann di ladins 1985. Te dötes les valades ladines él pur chësta ocaciun gnü fat de granes y bales festes y tan de jënt à tut pert,

çinamai da jënt nia ladina. An à metü man tla Schweiz y spo te nostes vals dolomitiches. La plü grana è bëgn stada la festa dla çiantia ladina a S. Martin de Tor, olà che dër tröpa jënt da dötes les valades ladines à tut pert.

Inèc i artisè ladins à recordé chësc ann cun 5 mostres d'ert interladines: a Cortina d'Ampëz, a Vigo de Fascia, a Reba da Fodom, a S. Martin de Tor y a S. Ciascian, y ai 9. de nomëmber mëtel man les mostres d'ert pur chi dalunc da ciasa, a Stuttgart y a Köln.

Nia tan co d'atri agn, mo impò ciámó dassënn våra inant col frabiché, spezialmënter ciases pur i lauranç y scores, sciöche a Colfosch, Al Plan, S. Martin y a Antermëia ài inèc bele metü man na scora nöia. An pô dì, che al é feter dlunch tla valada scores nöies, ciases de Comun nöies y d'artes ciases de ütl publich.

Inèc strades él feter indlunch.

Mo n'él prësc ora da zede cun les strades? N'en n'unse nia prësc assà?

Da noté pur l'ann 1985 él inèc che l'spitol vedl da Piculin é gnü stlüt amez otober dl 1985 y düc i berbesc y les mëdes se n'é gnüs tl spitol nü a S. Martin de Tor.

Al é da capì, che al n'é pur tröc nia saurì da mudé jö ciasa y ambiënt, inèc sce l'spitol nü é inèc te na bela situaziun cun tröp sorëdl y na gran lerch y tröpes comoditës. Impò sàl mefo dagnora rí a mëssëi mudé jö, ciudì che tröp vëgn mefo impò döt atramënter y chël é spezialmënter pur jënt vedla gonót nia saurì.

Mo impò ciafi pa bëgn düc canç tl spitol nü cotan plü bel.

Tröc ciafa na çiamena susc y n'à nia plü bria da ste adöm cun sis o set tla medema çiamena. Insciö é mefo döt cant gnü plü comót.

Inèc l'personal arà plü bel. Un ciafé monies nöies y ladines a rincuré nostra jënt vedla y la sr. Margareth é gnüda cherdada t'en n'ater post a daidé jënt. I ti dijun inèc chilò n bel dilan pur düt l'bëgn che ara à fat te chinesc agn a Piculin.

A sr. Marta, sr. Iustina y sr. Valeria ti augurunse döt l'bun pur l'gran laur che ares arà tl spitol nü.

La próma ciasa di vedli é stada la ciasa Freyegg sura la dlisia da Piculin, dal 1897-1956, la secunda a Piculin dal 1956-1985, la terza - y an spera bëgn che ara döres plü dì - é chësta bela gran ciasa, ch'i un sëgn.

L'ann passé sarà sté pur tröc n ann de gran ligrëzes y chël él da i cunsentì a düc. Mo pur tröc saràl inèc sté n ann da legremes. Nosta vita n'é nia dagnora curida de flùs y da sorëdl, al vëgn inèc brojes, neores y tempestes. Nosta fede dess inèc i dé n significat ales crusc y no mā al bel dla vita. Impormó can ch'i sun bugn de capì üna y l'atra cossa, podunse dì, ch'i un capì l'significant dla vita y dl Vangele.

Inultima uressi ciámó i dì n gran y bel dilan a düc chi che à dagnora o gonót daidé a cunlauré pur l'Calënder ladin. Dér n bel dilan. I crëi, che cun chisc scriç

vëgnel fat n bëgn cultural y gonót inè spiritual a nostra popolaziun.

Savëis magari, che l'Calënder ladin dl 1986 complësc i 25 agn. Al à dé y al dà n laur, che la maiù pert di ladins ne s'imaginëia gnanca ne, mo impò sàl bel, sc'al pô indô gni scrit inant y pô ruvè tles families dla valada.

Dì dilàn uressi inè a düè chi che dëida pro cun fotografies vign'ann. Inè les fotos é na pert de storia ladina y vëgn insciö mantignides ai ladins che vëgn dô da nos.

Čiamó n iade augüri döt l'bun de vigni vers a düè canè.

Stede bëgn, stede sagns, stede prosc!

Y a s'udëi n n'ater ann, sce Chëlbeldì se dà čiamó valgûgn agn de vita.

Recordé orunse inè gonót chi che n'é nia plü pro nos, chi che à messé se lascé pur dagnora.

Y nos orun lauré inant con osta buna orienté y l'aiüt de chël lassö!

A s'udëi y a s'aldi! De bì salüèc y nia purmal.

Pur l'Calënder ladin
Morlang A.

Clemenza y Luijia d'Andrè (da La Val)

30. 11. 1893 462 fl. f. Kettchen
Mathias Kehn Vorsteher

(Art. Nr. 11522)

Zinnit wird bestellt, daß Professor
Balchader zu Riff in Ennsberg fahrt
um Gefechten um freigestellt,
Centier van Betrag per 220 fl.
(für Guanabergen der St. Vigilie)
freies um Aufstellung für
die juro pro 1893 von Betrag per 220 fl.
freies am Verpflegungskosten der
Liquoristen Betrag per - - - - - 220 fl.
nicht für Aufstellung des Betrages,
bergl van betrag per - - - - - 10 fl.
Bew. jüngst am den Betrag — 462 fl.

d.i. vierhundertzweiundsechzig Gulden
ist der Betrag Gefechten erlaubt ist,
nach die Kugel per 5 fl. 50 ct. im
natura bringbar ist.

St. Vigil am 30. November 1893
der H. Commissarster:

Karl von Balapp

In Zeichen des getreuen
Gesindes aufgetragen

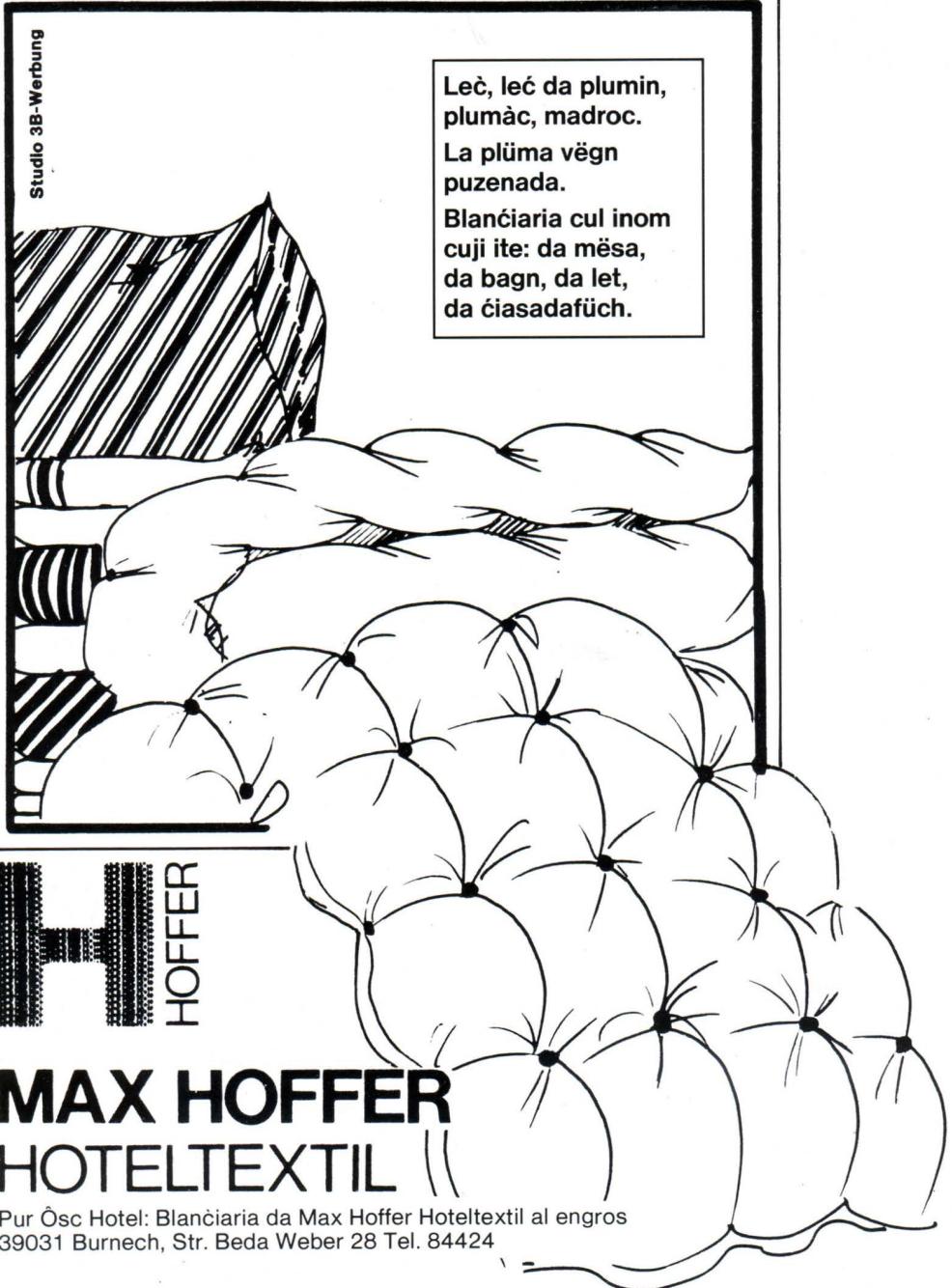
W.M. Auftrag erlaubt

Gafffan i fumbaro am Ottobno 1899.

zoromysalb, das in da voadalifan
Gminenfizing van Ottobno ift. firs vov.
Grafst vovstal und dyftall bapsteran vovada,
da mit Jofam Palfadar Maiagnitbapitzar
zu Obawirpan van Gminna fumbaro gafflof.
Janan Tagdzajts vovda vom 30. Novembor 1893
ind 21. Dzember 1894, walya mit fuda dagam.
baa 1899 ablaufen, zu vovslongrow, walyam
jis vovsalba in jadra hayingfing warlieflich bu-
wafet fai. (6.6 u 10 dat M. M. 9. 15/12 1852 No. 257 Agk.)
fo vovd fofin zwiffen da jadrigu Tagdzajts
Jofam Palfadar und da Warktung da
Gminna fumbaro voviftat drafan

Tagdpacht-Verlangerungs-Vertrag:

1. Da mit Jofam Palfadar vovda van 30. Hogen.
baa 1893 ind 21. Dzember 1894 abgafflofma
Tagdpacht vovslongrow walyam mit fuda dagam.
baa 1899 ablaufen, vordan auf 10. Tufra, das ift
bis fuda dzember 1909 vovlieng not.
2. Parzflieftjif das füftas Jofam Palfadar
van jadrigan parzfilling, walya yanuwa
sig laub Warktung vom 30. Novembor 1893 auf 220/-
und laub deso zum 21. Dzember 1894 in 31%
sofin züfetan in jüfetan 251/-

Leč, leč da plumin,
plumàc, madroc.

La plüma vëgn
puzenada.

Blančiaria cul inom
cuji ite: da mësa,
da bagn, da let,
da čiasadafüch.

MAX HOFFER HOTELTEXTIL //

Pur Ösc Hotel: Blančiaria da Max Hoffer Hoteltextil al engros
39031 Burnech, Str. Beda Weber 28 Tel. 84424

Cornîsc de vigni sort
y por vigni gust
Gran lîta de chedri y spidli
vidri artistics

Glas Dekor

Milesi Mario

Strada S. Laurënz, 25

Bornech

Tel. 0474/21474

Lates de decoraziun y por cornîsc, cornîsc por chedri, cornîsc ti stil baroch,
portaretraç, cornîsc de metal cun rampins de segürtè, chedri, stampes
artistiches, rapresentaziuns figurales, composiziuns modernes,
motivs religiusc, inzijiuns, cuntrades, ciüf y natöra morta, chedri de tiers

È osc bagn elegant y comot?
(Nia?... spo ëise na gauja
emplü da gni a se ciafè)

E. INNERHOFER AG

BORNECH, STR. DANTE 1 - TEL. 0474/85133

gaderform
Longega

CIASA
DE AREDAMËNT
Tel. 0474/51178

Duc üsc dejiders por s'arjigné ite la ciasa po gni ademplis.
Al vëgn fat:

ciasesdafüch modernes y rustiches
stöes dô plajëi
ciamenes da dormì por families y por ghesc
de vigne sort de mebli de cualité sön mosöra.

Gnide a ciaré o telefonésse!

Alfred y Carlo CASTLUNGER

S. MARTIN
Tel. 53.119

Fej laurs de fer batü a man por
ciases privates, hotì y botëghes;
feriades de finestra y de porta,
crusc da mort, de bel patük por in-
fornì la ciasa y por scincundes.
Fej inè cintönes por guanç da
zacan y massaries de fer por paurs.

Canch'ara va de Ösc edli!

STUDIO 3 B - BRUNECK

Renademetz
GIACOMO

ÖRI DA SCIALDÉ DL'

Agip

PIDRO - BADIA (BZ)

Tel. 0471/94133 - 84170

Butëga

W. KOSTNER

Curvara

Tel. 83117

Articli de sport - CONFEZIUNS
Folieć y Suvenîrs

De vigne sort de roba - Mangiarìa

de man incor

... alta qualité
prisc bas!

F. MAIR - ZEUGSCHMIED

39031 BORNECH
Plaza di Cepezinri

ELECTRO OHG/snc

RADIO MAIR - Bornech

Tel. 85247 — Strada Zentrala nr. 70

BUTIGA SPEZIALISADA POR:

Radio
Televijiùn
Impianç stereo

Mascins da lavé
Dlaciadoies
Forgurés a gas y electrisc

Plates y cassëtes de musiga - Reparaziuns de radi y aparać TV

Anton Mariner

Robes d'or y d'arjënt

Ores a partichel

Copes y medaies

Robes de pelter y de latun

BORNECH - Strada Zentrala 45
Tel. 0471/21204

CASSA POPULARA

ÜSC SCIOLDI
TE DE BONES MANS

BORNECH, STRADA ZENTRALA, 30
TEL. (0474) 21122

dales 8.05 cina ales 12.55
dales 15.30 cina ales 17.00

D. Schönhuber srl
GmbH

39031 BURNECH · Tel. 0474/85425

LA BUTËGA SPEZIALISADA:

- pur bel porzelann, pur spidl fin y arjënt ütl pur ciasa,
- pur patük da rì da fà belaïta.

L'HOTEL SERVICE

a prîsc bâsc, bona qualitë y in gran lita.

H. STAUDACHER

BORNECH — Strada Zentrala, 50 — Tel. 85 3 61

La butëga spezialisada por roba de coran de moda y de patük por iadi
Na gran lîta de patük por scincundes

LA GRAN LÎTA Y LA BONA QUALITE'
ACUNTENTËIA DÜC ÜSC DEJIDERI

SPORT

EDOARD

COLFOSCH

La botëga de sport col survise familiar

HEINRICH FRENA & Co.

BORNECH - Strada Europa 20
Tel. 0474/85718

- uifice de consulënza assigurativa
- rapresentanza de compagnies primaries nazionales y esteres d'assiguraziun:

ZURIGO Assigüraziuns (Soc. svizra)

SAPA S.p.a. Assigüraziuns

R + V Allgemeine Versicherung AG
(grup Raiffeisen y Banches Popolares)

VITA (Compagnia de Siigüraziuns sólo vita) (Soc. Svizra)

TOLÉDE CUNSEI DA NOS PUR ESTER SIGÜSC DE ESTER BUN ASSIGURA

The image consists of three vertical panels, each featuring a stylized illustration of a woman's face. The first panel shows a woman looking through a pair of binoculars, with the text 'Odlà por odëi miù' and a list of items. The second panel shows a woman holding a camera, with the text 'Aparac da fá jö,' and a list of items. The third panel shows a woman looking directly at the viewer, with the text 'Rös da ciare' and a list of items. Each panel has the 'mariner optik' logo at the top. At the bottom of the third panel, there is a small note 'Concepta 62' and the address 'BORNECH - Strada de Citè 37 Tel. 0474/84551'.

Panel 1: Odlà por odëi miù

de moda y attua;
odla da ji coi schi y
da fa gites;
gran lita;
cunsulënza fata da
spezialisc;
mosorada perfeta, fata
cun i aparac
plù moderns.

Panel 2: Aparac da fá jö,

ovietivs;
aparac da tarli;
tasche, albums y chedri
por retrac;
projeturs, paréis de peza,
casséttes de dias.
Svilup de films le 48 ores.

Panel 3: Rös da ciare

lunc por iagni,
alpinisc y turisc;
da miù qualità otica y
a n bun prisc;
termometri, igrometri,
stazioni dl temp.
Mosdralteza, compasc,
cumpedavari.

Bottom Logos:

Three identical circular logos for 'mariner optik' are shown at the bottom, each containing a stylized eye icon.

VIDER Y PORZELANN
MASSARIES POR ČIASA Y ČIASADAFÜCH, HOTEL Y USTARIA
PATÜC DE ČIASA
COSES D'ERT POR LA ČIASA
ARTICLI POR SCINCUNDES

K. NEUHAUSER

BORNECH - Tel. 85 2 97

PEZZEI HANNI + CHRISTIAN

BORNECH - Strada Michael Pacher - Tel. 85811

ARTICOLI DE GUMI Y DE PLASTICA:

Ros de gumi por bagnè lurt - Manti, gormà, mancèces
y stivà de gumi - cioi a cone (Keilriemen) - Anì de
gumi por mascins dal lat - Condles, bozes y copes de
plastica - Tovaies de mësa - Tapeç de plastica y
ros de plastica y ros pur la condüta da l'ega.

Düç Üsc dejideri por s'arjigné ite la čiasa pò gnì ademplis
Ciaféis da nos in gran lita
MEBLI de vigne sort y grandëza

T E P I H S

MEBLI FAÇ SÖN MESÜRA pur vignun l' dërt in qualité y prisc.
Al vëgn inèc dé cunsëis dl mestir in chësta materia.
Gnide a se ciafé y a udëi tla

Čiasa di Mebli

PEINTNER

SAN LAURËNZ - Tel. 86 3 28

Dan isolé töa ciasa

cumpedà adöm tan de ütl che t'aras cun ISOVER.

An l' mët sauri
te püces ores.

Al se paia jö
t' un n ann.

Al mantëgn dagnora
söa bona cualité.

ISOVER, da mëter
dlunch te ciasa.

An sparagna zigü
l' 30% al ann.

Agenzia Centro

ISOVER ciafeste da

EDILFER s. n. c
di fredesc SARTORI
San Laurenz-Burnech
Tel. 0474/85449

BORNECH - Tel. 85348

La Butëga spezialisada por:

- Tepihs - Cultrines -
 - Drapamënta por mobilia
- BLANČIARIA DA LET Y DA MESA

BUTËGA DE LIBRI Y PAPIR

BORNECH

Strada Zentrala, nr. 54

Tel. 85 1 46

- Papir - libri - folieç - roba d'ufizio
- Chertes - Articoli de scola y de hotel
- Gran lita de albums pur fotografies - Chertes da carté
- Articli da scincunda - Chertes turistiches

C. AMBACH & CO.

B U T Ë G A E L E C T R O - T E C N I C A

B O R N E C H

Strada Zentrala nr. 62 — Tel. 85 2 39

S e p i t a

Aparaç dla Radio y Televijun de marches talianes y forestes - Gramofons y plates - Magnefons - Mascins da lavé y frigidaires - Plumac electrisc y aparaç da assüié i čiavéis - Soprëscses - Mascins dal caffé - Aparaç electrisc da to jö la berba y duc i atri aparaç electrisc

**OSTA BUTÉGA
SPEZIALA PUR:**

- material isolant termoacustich studié apostá
- produc da stagné l'èga conesciüs y purvà fora
- "Fließmittel" senza clôr por petuns de cualité
- produc de têr de gran valüta
- l' nü cadrel termich POROTON
- material da frabiché de dütes les sôrts pur l' têmp d'aldedaincö

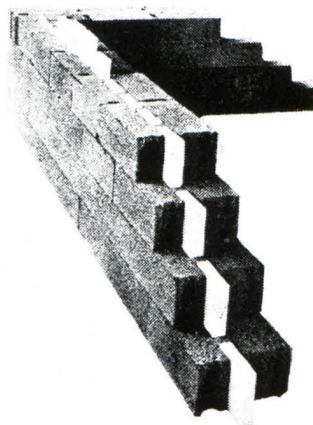
Laprò cunséis de jënt spezialisada da:

PARËIS TIMPLI **é gunot gauja de maratia**

Parëis timpli nascel, sce la tempatura daite dal mûr arsësc sot chëla dla ciamena. Na garanzia cuntra chësc, gauja dal têmp ves pîta - ince pa na temperatûra dér bassa tles munts - n mûr de ziedli LECA. Punsede a chësc bele denant che mêt man da frabiché!

Leca

Lecablock. 39030 Gais, tel. 0474/54143

Leca - Mat. 39055 Leifers, tel. 0471/950367

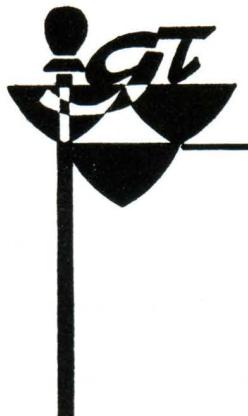
Rinner OHG. 39021 Latsch - tel. 0473/73035

... o pro osc sciacher de material da frabiché.

Sport Tony

L A I L A

Confeziuns - Roba da mangé - Articoli de sport
Chertes y Folieç

Canche urëis dorturé sö la ciasa, sciöche:

- depënje les talares
- fa bela la falzada
- o incé mëter ite d' atri func
- y fà stramëses de plates de ghips

cherdéde la firma de

GUIDO TAVELLA

LA VAL - Tel. 0471/84 1 16

POR OSC INTERESSE: Sce ëis da cumprè

Mascins da cujì

Mascins da lavè y dütes les atres mascins pur ciasa
de vine sort d'aparac electricc por ciasa, da pozenè func, dla-
ciadöres

Radio y aparac dla Televijun

Electro PAUL DAPOZ

LA ILA - Tel. (0471) 85005

Al vëgn cuncè mascins da cujì "Necchi" y fat d'atres reparatures

AUTOELETTRICA - PUMPES A INIEZIUN

Sis eletriches - Autoradio

Publicaziuns dl Istitut Ladin “Micurà de Rü”

Ladinia I (1977) - 9 contribuć scientifics (pl. 3-192), contribuć leterars (pl. 195-215). (L. 16.000.-)

Ladinia II (1978) - 14 contribuć scientifics (pl. 7-169), contribuć leterars (pl. 173-199). (L. 16.000.-)

Ladinia III (1979) - 18 contribuć scientifics (pl. 4-231), contribuć leterars (pl. 232-260). (L. 16.000.-)

Ladinia IV (1980) - 15 contribuć scientifics (pl. 3-306), contribuć leterars (pl. 308-322). (L. 16.000.-)

Ladinia V (1981) - 11 contribuć scientifics (pl. 5-302), contribuć leterars (pl. 305-318). (L. 16.000.-)

Ladinia VI (1982) - 10 contribuć scientifics (pl. 5-253), contribuć leterars (pl. 256-283). (L. 16.000.-)

Ladinia VII (1983) - 14 contribuć scientifics (pl. 5-219), contribuć leterars (pl. 223-251). (L. 16.000.-)

Ladinia VIII (1984) - 14 contribuć scientifics (pl. 5-166), contribuć leterars (pl. 169-194). (L. 16.000.-)

Lingaz y cultura, nr. 1 (1979) - 7 contribuć; 77 pl. (venü)

Lingaz y cultura, nr. 2 (1980) - 6 contribuć; 112 pl. (L. 6.000)

Angel Morlang: **Fanes de zacan**, prejentaziun épich - dramatica dla liënda de Fanes; 135 pl.; 6 ilustraziuns; 1978. (L. 7.000.-)

Sergio Maserei: **Doi ore n sânta pèš**, 125 pl.; 1978. (venü)

Anton Steinhauser: **Die Gerichte Buchenstein und Thurn an der Gader, von 1500-1590**; 172 pl.; 8 ilustraziuns; 1979. (L. 9.000)

G.B. Runcher: **Magnificat concertato a 4 voci miste e orchestra in Do maggiore**, ûsc singoles; 1980

Sêria “Nusc mëindri” nr. 1: **Tone y la condla dal lat**, storia por mituns; 23 pl.; 1980. (L. 7.000.-)

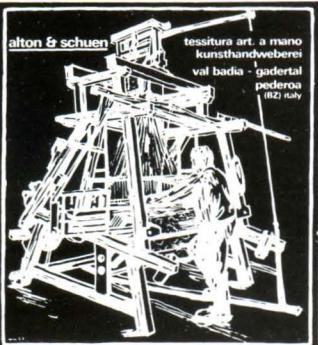
Sêria “Nusc mëindri” nr. 2: **I crëp slauris / I crëps majarei**, storia por mituns; 23 pl.; 1981. (L. 7.000.-)

Sêria “Nusc mëindri” nr. 3: **Ciùria chécena/Cazina cuecena**, storia por mituns; 23 pl.; 1981. (L. 7.000.-)

- Sêria "Nüsc mëindri" nr. 4: **Moltina y crëp alt/Moltina y crëp aut**, storia por mituns; 28 pl.; 1984. (L. 7000.-)
- Nos ciantun**, liber da cianties dai Ladins dles Dolomites; 141 pl.; 1981. (L. 5.000.-)
- Usc dles Dolomites**, Cianties dai Concursc por composiziuns y armonisaziuns 1979 y 1980; 106 pl.; 1981. (L. 18.000.-)
- Felix Dapoz: **In banun**, rimes; 82 pl.; 1983. (L. 7.000.-)
- Sêria "Teater" nr. 1: **L'ultimo jüch** de Georg Stöger-Ostin, traduziun de Maria Tolpeit; 80 pl.; 1983, (L. 2.500.-)
- Sêria "Teater" nr. 2: **Coche Bleje de Val Dessëura y Marcion de Val Dessot ie ruvei a paravis / L batëisum mol / Fléur fesc I ejam / L liber dai striunèc** de Franz Moroder da Costa; 76 pl.; 1983. (L. 2.500.-)
- Sêria "Teater" nr. 3: **Le Maradët** de Toni Gerlin y Anton Maly, traduziun de lustina y Ulrich Willeit; 90 pl.; 1984. (L. 2.500.-)
- Sêria "Teater" nr. 4: **Catarina Lanz, la möta da Spinges** de Max Tribus, traduziun de Lydia Zingerle; 54 pl.; 1984. (L. 2.500.-)
- Sêria "Teater" nr. 5: **Tiéra** de Karl Schönherr, traduziun de Johann Moroder; 73 pl.; 1985. (L. 3.000.-)
- Sêria "Teater" nr. 6: **Olâ ch'i podun salvè nostra vita** de Alexius Baldissera; 23 pl.; 1985. (L. 2.000.-)
- Tita Demetz: **Sëlva zacan y šën**, teater; 44 pl.; 1984 (L. 7.000)
- Cherta dles valades ladines** tuta dales pl. VIII, IX, XIII, XIV dal "Atlas Tirolensis" de Peter Anich (+ 1766) y Blasius Hueber (+1814); 1980. (L. 5.000.-)
- Ulon viver**, cassëta cun 12 cianties ciantades dal grup HELIOS da Urtijëi; sföi cun les parores; 1983. (L. 12.000.-)
- Ulrike Kindl: **Kritische Lektüre der Dolomitensagen von Karl Felix Wolff**, Band 1: **Einzelsagen**; 264 pl.; 1983. (L. 17.000.-)
- Laldun l'Signur**. Liber de oraziuns y de cianties; 928 pl.; 1984. (L. 15.000.-)

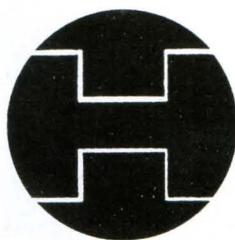
RESTORANT y PIZZERIA "LA MAJUN" a LAILA
tel. 0471/85 030

Tescere d'ert

G A I D R A
de Iaco Schuen & Co. OHG/snc

PEDEROA

HOBAG

39032 TÜRESC
TEL. 0474/68200

Projetaziun - direziun di laûrs - esecuziun de vigni laûr de costruziun

- Sistems de drenaja
- Eleménç de petun
- Cadri da salejè
- proteziuns cuntra l'tüme
- Peres decoratives por urt

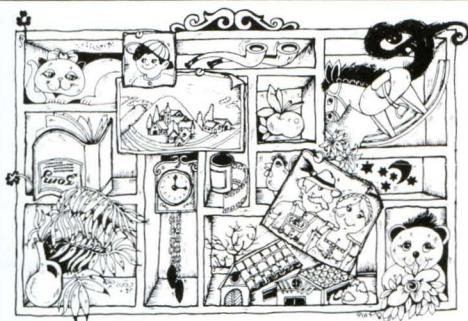
Düc i materiai de costruziun dal a - z

BUTËGA DL PAPIR Y DI LIBRI

G. PUERARI

BORNECH — Via Bastioni nr. 2/E

Libri — Papir — chertes — giornai — roba d'ufize; Comisciuns
por laurs de timbri y tipografia; Filatelia cun servisc de novités;
Tabach — stempli, marches y chertes da bollo

VISITATE BESUCHEN SIE
SPORT - SOUVENIR - FOTO
S. VIGILIO DI MAREBBE · ENNEBERG
Tel. 5 12 56

articoli sportivi - Sportartikel
abbigliamento sportivo - Sportbekleidung
articoli da regalo - Souvenirs
giocattoli - Spielwaren
articoli fotografici - Fotoartikel
artigianato locale - Heimische Kunst

C O N F E Z I U N S

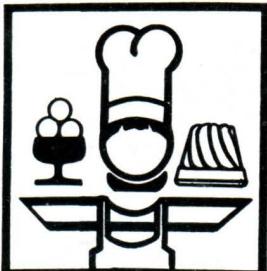
Sport ciasa "Roch"

Corvara - Pescosta

**TÜRENWERK
G.m.b.H. S.r.l.
KIENS**

BLASBICHLER & RUBNER
Tel. 0474/55225 - 55208

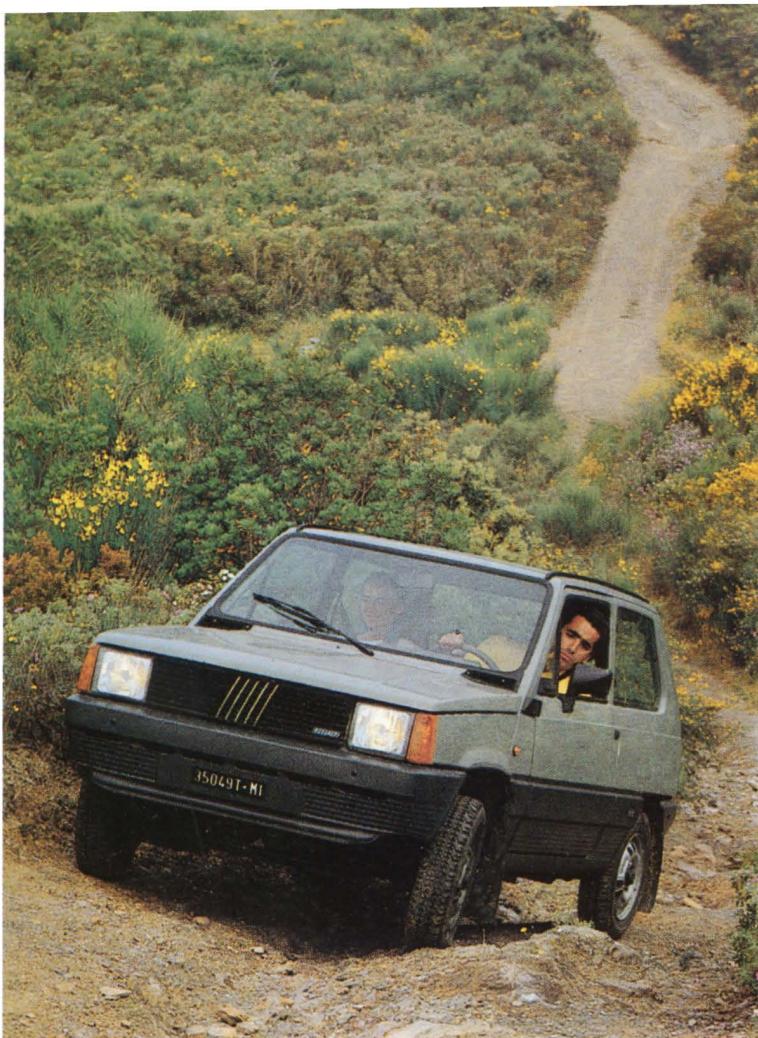

PASTICCERIA - KONDITOREI

R. WINKLER

BORNECH - Strada de Cité 9
Tel. 0474/84635

Tortes desvalies por noza - complì i agn - sant inom
"Confetti" por noza - batejimo - crejima - pröma comuniu

Liberté zénza confins

Fiat Panda

SEYR PUCH 4x4

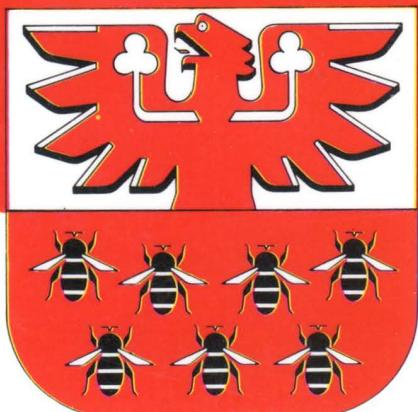
Ara Tira con cater rodes

GRM
AUTOHAUS MOSER
BRUNICO/BRUNECK

FUJINES AUTORISADES
F. Rottonara - LA ILA
A. Vallazza - PIDRÔ

Por
Tü scioddi
l'miù
post

Cassa di Sparagn
dla Provinzia
da Balsan

Vi a tacunsié!